

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

ҲАМИД ОЛИМЖОН

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ
УН ТОМЛИК

Таҳрир ҳайъати:

Сарвар Азимов, Ҳомил Еқубов, Зулфия, Комил Яшин,
Наим Каримов, Салоҳиддин Мамажонов, Марат
Нурмуҳамедов, Иззат Султонов, Матёқуб Қўшжонов,
Содир Эркинов

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ

А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЕТ
ИНСТИТУТИ

**ҲАМИД
ОЛИМЖОН**

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

ТУРТИНЧИ ТОМ

ПЬЕСАЛАР

ТОШКЕНТ — 1981

Нашрга тайёрловчи:

ДИЛБАР РУЗИЕВА

Масъул муҳаррир

СОДИР ЭРКИНОВ

Олимжон Ҳамид.

Мукаммал асарлар тўплами. 10 томлик
(Таҳрир ҳайъати: С. Азимов ва бошқ.) Т.;
«Фан».

Сарл. олинди: УзССР ФА А. С. Пушкин но-
мидаги Тил ва адабиёт ин-ти.

4 т. Пьесалар [Масъул муҳаррир С. Эрки-
нов]. 1981, 348 б.

Алимжан Ҳамид. Полное собрание со-
чинений. В 10-ти т., т. 4. Пьесы.

Уз 2

О $\frac{70403-1670}{M 355(04)-81}$ 131—81 4803010000

© Узбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1981 й.

Ҳамид Олимжон қолдирган бой мерос ўртасида унинг драматик асарлари ҳам муносиб ўрин тутади. Адибнинг бу соҳага оид тажрибалари анча эрта бошланган. У совет адабиётининг «Платон Кречет» (А. Корнейчук) каби нодир саҳна асари ва айрим киносценарийларни таржима қилиш билан яна бойиди. Ҳамид Олимжон 1942 йилнинг августида узоқ йиллик ижодий режаларининг якуни бўлган «Муқанна» тарихий драмасини тугаллади. Чуқур ватанпарварлик ва озодлик йўлидаги қаҳрамонлик мотивлари ифодаланган бу асар Улуғ Ватан уруши йилларида гитлер фашизмига қарши ҳаёт-мамот жангига отланган совет халқининг баҳодирона руҳини ифодалаш билан катта актуаллик касб этди.

Шоирнинг ЎзССР Фанлар академияси Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлөзмалар институтида сақланаётган шахсий архивида мавжуд бой материаллар унинг Урта Осиё халқларининг араб босқинчилигига қарши катта кўтарилишларини ташкил этган Муқанна тарихи билан қизиққанлиги ва ўша қаҳрамонлик саҳифаларини саҳна тили воситасида жонлантириш устида қунт билан ижодий иш олиб борганлигини кўрсатади. Адиб тарихга мурожаат этар экан, синфий заминда туриб тарихда қонли урушлар ва қирғинларга сабаб бўлган араб халифалари, араб лашкарбошилариининг юришларини қоралайди. У оддий араб кишиларига меҳр изҳор этиб, Жалойир ва Баттол каби ўзга юрт ғоратгарларини ўқувчи қаҳрига дучор этади. Асарда бу ҳол персонажлардан Боғий ва Ғирдак ўртасида бўлиб ўтган суҳбатда равшан ифодаланган:

Арабда ҳам мусичадай бегуноҳ,
Сенга ўхшаш бечоралар жуда кўп,
Жалойирга ёғдир барча қаҳрингни,

Баттолга соч, қанча бўлса захрингни,
Кимки босиб кирган бўлса юртингга,
Шуни қурут!

«Муқанна» драмасининг дастхатлари анча катта рўйхатни ташкил қилади. Шоир архивида асарнинг кенгайтирилган плани, шу асосдаги илк варианты, Ҳамза номидаги республика академик театрида қўйилган нусхаси, музикали драма редакцияси қўлёзмалари сақланади. «Муқанна» тарихий драмаси ва унинг музикали редакцияси матнлари нашр қилинган. Бу нашрлар асосида мавжуд дастхатлар ва машинка нусхаларини чоғиштириш асар текстини тўлиқ тасаввур этиш, вариантларни белгилаш имкониятини беради.

Ҳамид Олимжоннинг яна бир саҳна асари «Жиноят» драмасидир. Утмиш ҳаёти темасида ёзилган, ўз мундарижаси эътибори билан севги, садоқат ва оиладаги покликни муқаддас тутиш ғояси куйланган бу асар ҳам ҳозирги нашрларга асос бўлган қўлёзмаси, машинка нусхаси, шунингдек, план ва вариантларига эга.

МУҶАННА

4 парда 8 кўринишли

ТАРИХИЙ ДРАМА

ҚАТНАШАДИЛАР

Ҳошим Ҳаким ўғли — Муқанна.

Феруз — қул хўжаси.

Оташ

Гулобод — унинг хотини } Ферузнинг қуллари.

Гулойин — қизи

Ғирдак

Богий

Ҳишрий

Ҳаким

} зарафшонлик деҳқонлар.

10

Кулартагин — ҳарбий.

Сандбаттол — араб қўшини қўмондони.

Жалойир — араб руҳонийси.

Ибн Маоз — араб қўшини қўмондони.

Зайд — элчи.

Мулозим.

Қоровул.

Қуллар, деҳқонлар, ҳарбийлар, араб аскарлари ва бошқалар.
Воқеа VIII асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннаҳрда ўтади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Оташнинг уйи. Баҳор. Бир чеккадан тоғлар, қирлар яшнаб кўринади. Уйда ёлғиз ўлтирган Гулобод олдига Оташ кириб келади.

Оташ

Қизинг қани?

Гулобод

10 Чиқиб эди далага,
Табиатни, баҳорни кўп севади,
Кўкатларда соатларча ётади.
Унга дала, гулу чечак бўлса бас!

Оташ

Ҳам гўзалу ва ҳам арзон бир ҳавас.

Гулобод

Гулга ботиб келаяпти, ҳов, ана.

Оташ

(Қарайди)

Кўллариди, чаккасида гул-лола.

20

Гулоин

(Бир қучоқ лола-гуллар кўтариб киради.)
Салом, дада!

10

О т а ш

Салом, қизим!

Г у л о б о д

Елғизим,
Лола каби очилибсан ўзинг ҳам.

Г у л о й и н

Лола каби юзим қизил, ичим гам.

Г у л о б о д

Нега даркор қизим, ахир, шу гаплар,
Хурсандсан-ку, қўлларингда чечаклар.

Г у л о й и н

Чечак билан хурсанд бўлса гар одам,
Ер юзида бўлмас эди қайғу-гам.
Ҳамма унда ёлғиз бир гул терарди,
На хоҳиши, на озори, на дарди...
Мана баҳор, бутун атроф лола, гул
Ҳамма одам терганда ҳам ётар мўл.
Гул очилган қояларнинг бошида,
Лолалар бор булоқларнинг тошида.
Аммо ҳеч ким шоду хуррам эмаску?

(Лолани кўрсатиб)

Бахтиёрлик аломати эмас бу.

Баҳор ўзи яхши нарса, шубҳасиз...

О т а ш

Ичинг тўла маъно сенинг доно қиз.

Г у л о й и н

Юртимизда, ҳатто яқин замонда,

- 50 Кўп байрамлар бўлар экан баҳорда.
Жуда хуррам ўтар экан у дамлар,
Уйнар экан, кулар экан одамлар.
Қани ўша байрамлардан бир нишон?
Хурсандмасман, онажоним, сен ишон.
Далаларда лола териб юраркан,
Кўп ажойиб фикрларга тушдим ман.
Узинг айтган эртакларни эсладим...

(П а у з а)

- 60 Эртақ бошқа, ҳаёт бошқа... қолдим жим.
Ҳозир агар сен бўлмасанг мусулмон,
Душман бермас емоқ учун парча нон.

(Гулларни кўрсатиб)

Бу кўрганинг лола эмас, ёлғиз кул.

О т а ш

Биз қул эдик, ҳозир бутун ўлка қул.
Ҳозир гап шул: ким мусулмон, ким кофир.

Г у л о й и н

- 70 Эркак, аёл ўз юртига мусофир,
Мана сенга керак бўлса гулбаҳор,
Баҳор эмас, устимизга ёғар қор.
Дада, нима янги гап бор шаҳарда?

О т а ш

Хуросондан чопар кепти саҳарда,
Халофатдан бўлган эмиш бир фармон,
Пайканд қилинсин деб, ер бирлан яксон.

Г у л о б о д

Эсиз шаҳар, эсиз шаҳар, ё тавба!
Уни вайрон қилувди-ку Қутайба.
Гўзал шаҳар бойқушларга ошиён

Ҳамид Олимжон. 1940 йил.

- 80 Бўлиб қолди. Қалтакесак ва илон —
Қадим олий саройлардан шул қолди,
Зўр шаҳардан нишон бўлиб кул қолди.
Яхшики, ер ютди ўша тулкини!

О т а ш

- Пайканддаги элнинг бори мулкени,
Қарамасдан йиғи-сиғи, фарёдга,
Карвон-карвон кўчирганда Бағдодга,
Бутхонадан топган экан бир санам,
Олтин билан роп-роса қирқ минг дирҳам.
90 У санамнинг кўзларида кабутар —
Тухумича келадиган инжулар
Бўлган экан, Қутайбанинг ўзи ҳам,
Ер юзида бунчалиқ бой шаҳар кам,
Деб Ҳажжожга ёзган экан мактублар,
Кўчирганда карвон-карвон олтин-зар.

Г у л о й и н

Яна уни яксон қилиш не даркор?

О т а ш

- 100 Сен билмайсан, бунда катта ҳикмат бор.
Халқ янгидан қўзғалмоқда. Душманлар
Кўрсатмоқчи шунинг учун бир ҳунар:
Одамларнинг юрагини олмоқчи,
Бўғизига яна чангал солмоқчи.

Г у л о й и н

Пайканд билан на дахли бор бу ишнинг?

О т а ш

- 110 Содда бўлма, босқинчилар фикри кенг.
Бу ерларга улар янги келганда,
Зўр қаршилиқ кўрган экан Пайкандда.
Босқинчига қарши чиқиб бутун халқ,
Барчасини қилган экан қонга ғарқ.
Минган оти тизза бўйи қон кечиб,

Сўнг Қутайба келган экан қон ичиб.
Саройларни оловларга у тутган,
Қилич тутган ҳар бир жонни қуритган.
Хотинларни асир олган ҳеч қўймай,
Мол тўплаган ўлжага ҳеч у тўймай.
Лекин булар, бу жазолар, бу бало
Босқинчига беролмаган тасалло.
120 Вайрона ҳам хотирини бузармиш...

Г у л о б о д

Ажаб бир халқ, ажаб бир ҳол, ажаб иш!

О т а ш

Ер юзидан бир шаҳарни йўқотмоқ
Билан улар халқнинг кўзин қўрқитмоқ
Фикридалар. Мудҳиш бир иш. Ҳам исён
Қўзғалмасмиш шундай қилса бегумон.
Водийлардан хирож ортиб ўтганда
Хотирлари бузилмасмиш Пайкандда!

130

Г у л о й и н

Унга қарши қўзғалибди ким яна?

О т а ш

Бутун халқ. Бутун водий. Муқанна!

Г у л о й и н

Ким? Муқанна? Ким экан у?

О т а ш

Кўп гаплар бор: марвли экан, ниқобдор,
Очмас экан одамларга юзини,
140 Сўйламоқда ҳамма унинг сўзини.
Худо ҳам мен, менинг ўзим пайгамбар,
Деяр эмиш сўзлаганда ҳар сафар.

Г у л о й и н

Бухорода нима гаплар бор экан?

О т а ш

Тўрт мартаба қайтиб кўрди у диндан.
Босқинчилар тинқасини қуритди.
Уламолар аврай бериб қон ютди.
Худотларнинг ҳаммаси ҳам бегумон
Бўлган эмиш ҳозир энди мусулмон.

150

Г у л о б о д

Арабларга зўр иш қилди хўжамиз.

Г у л о й и н

Дабдабали масжид солди бетамиз.

О т а ш

Энди унинг масжидига бежанжал
Борган одам яшар эмиш беҳалал.
Улар, ҳатто пул берармиш жумъа кун
Намозгоҳга ўзи келган халқ учун.

Г у л о б о д

160

Биз ҳам бориб пул олайлик бўлмаса?!

Г у л о й и н

Агар менинг пулга кўнглим тўлмаса,
Унда нима? Ё бўлдингми мусулмон?
Босқинчига келтирдингми сен имон?

Г у л о б о д

Йўқ, ҳали йўқ! Ҳали тоза виждоним,
Оташгоҳнинг оловида бу жоним.

Г у л о й и н

Оташ десанг кўнглим тушар бир ғашга.

16

Биз ҳали ҳам топинамиз оташга.
Сен-чи, қизим?

Г у л о й и н

Нима қила олар эдим мен ўзим?
Қанча баланд учса ҳамки чумчуқ, қув
Уясида ўргангани ўқирмиш.
Еш чоғимда ўтга томон сен тортдинг,
Сен оташга топинмоқни ўргатдинг.
Нима қилай, мен нимани билардим?
Еш болани йўлга бошлар аввал ким?
Ота-она! Шундаймасми? Узинг айт!

О т а ш

Ешлик ўзи бўлар экан қизиқ пайт,
Бола ёлғиз ўрганишни биларкан.

(Пауза)

Ихтиёрни ҳозир сенга берганман,
Еш эмассан, қизим, энди йўлингни
Узинг танла, ҳеч ким тутмас қўлингни

Г у л о й и н

На оташдан, на Муҳаммад динидан
Фойда кўрган бир кимсани билмайман
Шунча йиллар оташгоҳга топиндим
Ва билмадим илоҳим ким, тангрим ким
Қайғуси йўқ бирор кунни кўрмадим,
Бирор соат мен бахтиёр бўлмадим.
Исинмадим оловига ҳеч қачон,
Ермадим, бўлолмадим чароғон.
Утинидан толелари шўр бўлдим,
Тутунидан икки кўзи кўр бўлдим.
Ихтиёрни берсанг агар менга сан,
Озодликка топинардим ёлғиз ман.

Г у л о б о д

(ташқарига қараб.)

Оқ кийинган биров келди эшикка.

О т а ш

Бизнинг уйга келаяпти у тикка.

Г у л о й и н

(қарайди)

Оққа бунча беланибди у одам?

210

Г у л о б о д

Оқ ичида оёғи ҳам, боши ҳам.

Ғ и р д а к кирди. Кийимлари тамом оқ.

О т а ш

Э, Ғирдак-ку, бу оқ кийинган фаришта

(Кўришадилар.)

Ғ и р д а к

Бир аломат бўлар экан ҳар ишда,
Исён қилдим, Муқаннага топиндим.

Г у л о й и н

220

Араблар-чи? Нима учун оқ кийим?
Муқанна ким? Қайдан чиқди бу хил ном?

Ғ и р д а к

Кимлигини сизга қилай мен эълон:
Ҳошим Ибн Ҳаким деган бир одам,
Хўрланганлар унинг учун муҳтарам.

Г у л о б о д

Бир ниқобдор, афсоначи, сеҳргар.

Ғ и р д а к

(кулиб)

- 230 Янги чиққан бир найрангбоз пайғамбар.
Шундайми? Йўқ! Сеҳргармас, донишманд!
Араб айтган пайғамбардан ҳам баланд.
У, одаму, одамларга раҳнамо,
Бошин силар қайда бўлса бенаво.
Фақирпарвар йўлбошчи у, ва аммо
Душман бўлса кўринмасини кўзига,
Уни кўрган душман келмас ўзига.

О т а ш

(ҳаяжон ичида)

- 240 У, қайда у?

Г у л о й и н

Уни кўрсак мумкинми?

Ғ и р д а к

Оқ кийим кий, кўрмоқ бўлсанг сен уни.
Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар,
Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

(Чиқиб кетади.)

О т а ш

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар?

- 250 **Г у л о й и н**

Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар?

Г у л о б о д

(яна ташқарига қарайди.)

Дарвозага қадам қўйди яна ким?

Г у л о й и н

Қара, борми устларида оқ кийим?

О т а ш

(қарайди)

Аллақанча қилич таққан араблар.

260

Г у л о й и н

Кеча-кундуз санқишади дарбадар.

Эшик очилади. Жалойир, Саидбаттол ва бир неча аскар киради.

Ж а л о й и р

Салом, Оташ!

(Оташнинг ғазабланганини кўриб)

Нима, халал бердикми?

Б а т т о л

Нега жимсан, ё бефурсат келдикми?

270

О т а ш

(секин киноя билан)

Халал бермас сиздай азиз меҳмонлар!..

Г у л о й и н

(ўз-ўзига)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар!..

(киноя билан давом этди.)

280

Бу хомуш уй бугун бўлди бир бозор,
Кириб-чиқар ҳар кун минг хил харидор.
Сўз бўлади ҳар хил икир-чикирлар,
Халофатдан бунда келар фикрлар.
Бутун жаҳон сиёсати, дин, қуръон,
Сўз бўлади, ким кофир, ким мусулмон?!
Рухонийлар, қўмондонлар келади,
Сеҳргарлар, билимдонлар келади.
Етмасинми, бу бошимиз осмонга?
Шундан ортиқ бахт бўларми инсонга!
Салом бўлсин, уй тўримиз сизники...

Ж а л о й и р

290

(Баттолга)

Кўрдингизми, газабининг йўқ чеки.

(Оташга)

Раҳмат ўғлим, бизга ўзинг кераксан.

О т а ш

Тақсир, ҳали мен мусулмон эмасман.

Ж а л о й и р

Энди бас қил, юрма бундай беимон,
Бизга топин, бўлгил энди мусулмон!

Б а т т о л

300

(Гулойинга назар ташлаб)

Қизингни ҳам қўйма бундай дарбадар!

Г у л о й и н

(Баттолга қараб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Ж а л о й и р

Зарафшонда кофир ёлғиз сен қолдинг.

О т а ш

Ёлғиз қолсам бўлар экан дунё кенг,
Дунёни кенг кўрмак — тилак шул эди.

310

Б а т т о л

Очилади бугун хўжанг масжиди.

Ж а л о й и р

Жаҳолатда кетмай десанг бекафан,
Сен қуръонга топинмоққа мажбурсан!

Б а т т о л

Қани кетдик!

(Оташни судрайдилар)

О т а ш

О, душманлар, душманлар!

320

Г у л о й и н

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

(Оташ, Гулобод ва Гулоийинни судрайдилар. Улар қаршилик кўрсатадилар, дод чекадилар).

О т а ш

Кимга дод айлаб чекайлик биз фиғон?

Г у л о б о д

Тарқалурму бошимиздан бу туман?

22

Г у л о й и н

330 Барча эл бу зулм ила бўлди адо,
Хору зору мубталою бағри қон!

П а р д а

Иккинчи кўриниш

Ф е р у з солган масжиднинг очилиш маросими. Зўр җаша-матли бино. Гўзал нақшлар, ўймакори эшиклар билан яна ҳай-батли кўринади. Масжиднинг олди саҳни. Одамлар тўпланмоқ-да. Деҳқонлар, қуллар, боёнлар келмоқда. Арабларнинг ҳамма-си қуроланган. Ғ и р д а к ўз кишилари ўртасида гап қўзаб юрибди.

Ғ и р д а к

340 Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар,
Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

Х и ш р и й

У киради ҳар кун менинг тушимга,
Куни бўйи келолмайман ҳушимга.
У, қайда у?

Ғ и р д а к

(секин)

350 У шу ерда, шаҳарда,
Боши билан юзида сабза парда.
У бизларнинг орамизда кезмоқда,
Халқ ичидан кўп сирларни сезмоқда.
Мана унинг сизга қилган хитоби —

(қўйнидан варақа чиқаради.)

Босқинчига қарши ёзган китоби:

(ўқийди)

«Душманларнинг босқинидан қутулам!
Бўлган ҳар ким ўз устига кийиб оқ,
Келиб қабул этсин менинг йўлимни,

360 Фақирларга узатаман қўлимни.
Менга келсин барча жабр кўрганлар,
Уйи куйиб, кўча-кўйда юрганлар.
Муҳаммади, Исоси ҳам ўзимман,
Иброҳими, Мусоси ҳам ўзимман...»

Б о ғ и й

Тўхта, бас қил!

(Ташқарини кўрсатади.)

Жалойирлар келмоқда.

Х и ш р и й

370 Ферузлар ҳам чиқаяпти бу ёқда.
Фирдак варақани йиғиштириб чўнтагига солади.

Ф и р д а к

Эсиз, қизиқ ери қолди ўқилмай.

Б о ғ и й

Бўлди, кўрса қутулолмассан ўлмай.

Ташқаридан Жалойир, Баттол киради. Ичкаридан
Феруз, мулозимлари ва араблар чиқадилар. Улар кетидан
Оташ, Гулобод, Гулойинни олиб кирадилар.

Б а т т о л

(масжидга тикилиб)

380 Бу мукофот Халофатга лойиқдир.

Ж а л о й и р

Халофатдан мукофотга ёғар нур.

(Ферузга қарайди.)

Салом, Феруз!

Ф е р у з

Салом, азиз Жалойир!

Салом, Баттол, салом сенга баҳодир!

Н а и м

Салом, Феруз!

390

С а л и м

Салом, Феруз!

А р а б л а р

Марҳабо

Ғ и р д а к

(киноя билан)

Салом дейди барча фақир, бенаво!

Ж а л о й и р

(Ферузни хушлаган бўлиб масжидга қарайди.)

На гўзалдир, бу муҳташам бир ижод!

400

Ф е р у з

Каминадан Халофатга мукофот.
Масжид солдим бўйин эгиб тангрига,
Қулоқ солдим ҳарна деса амрига,
Ўз элимни йўлга солдим шу томон.

О т а ш

(секин)

Ҳар ташлаган қадамингдан оқди қон.

(Жалойир минбарга чиқади)

Ж а л о й и р

410 Яқинроқ кел, Оташ, гўзал Гулойин,
Имон кирсин дилингизга, кетиб кин.
Сиз қолдингиз Зарафшонда худосиз.

О т а ш

(илгари чиқади.)

Бизми қолдик?

Г у л о й и н

(одамларга қарайди.)

Зарафшонда ёлғиз биз?

Ж а л о й и р

420

(Гулойинга)

Гўзал қизим, инсофга кир бу сафар.

Г у л о й и н

(эшитмагандай бўлиб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Ж а л о й и р

Кел, такрор эт:

Лоилоҳа иллоллоҳу Муҳаммадин расулиллоҳ.

Г у л о й и н

Англаг менга, нима деган сўзинг бу?

430

Ж а л о й и р

Лоилоҳа иллоллоҳу Муҳаммадин расулиллоҳ —
Иқрор қиламанким, оллоҳдан бошқа худо йўқдир.
Ва яна иқрор қиламанким, Муҳаммад унинг
расулидир.

Г у л о й и н

Оллоҳинг ким? Қилгил бизга ҳикоят,
Тили борми, эшитарми шикоят?!

Ж а л о й и р

Қулҳуоллоҳу аҳад, оллоҳус-самад ламялид валамюла
валам якунлаҳу куфувон аҳад.

Г у л о й и н

Бизга англат, нима деган сўзинг бу?

Ж а л о й и р

Қуръон сўзин туркча айтмоқ мумкинмас.

Г у л о й и н

Эса бизни қийнамоқни қилгил бас!
Тушунмаган йўлга бизни бошлайсан,
Жабрайилсан, бағримизни ёшлайсан.
Қийнаш нега одамларнинг виждонин?
Дарё-дарё тўкиш нечун эл қонин?
Қандай маъно, нималарга биз иқрор
Бўлишликка мажбурдирмиз айт зинҳор?
Бўлмаса қўй, элни қийнаш на даркор?

Ж а л о й и р

Гуноҳимни ўзинг кечир биру бор.

(Пауза)

Қулҳуоллоҳу аҳад — ё Муҳаммад, айтки, ул
Оллоҳ таолоҳки, ман унга топиндим, бирдир,
шериги йўқдир, оллоҳус-самад — емас ва

460 ичмас, ламялид — кимсани туғдирмадиким,
мулкини мерос олса. Валамюлад — яна кимсадан
туғилмадики, отаси ўлиб унга мерос қолса, валам
яқунлаҳу қуфувон аҳад — ва унга ўхшар кимса
йўқдирки, улуғликда унга ғалаба қилса.

Имон келтир,
Гулойин!

Г у л о й и н

470 Нега бунча чувалибсан, эй дунё,
Гирдобингга тортиб мени бир дарё
Сингари сен чувалтирдинг фикримни,
Қайга борай, раҳбар қилай мен кимни?
Мана бугун мен оташдан қутулдим...

(Пауза)

Лекин қуръон оллоҳига тутилдим.
Имон келтир, дейди менга Жалойир,
Нима қилай?

(Оташ ва Гулободга)

Ота, она жавоб бер!

О т а ш

480 Имон келтир, ўз виждонинг бўлсин соф,
Хурсанд бўлсин шу Жалойир ноинсоф.
Имон келтир, эҳтиёт бўл, сен шошма,
Ўзинг севган ҳурриятдан адашма.

Ж а л о й и р

(Гулойинга)

Яна нега тўхтадинг жим, айтиб бер?
Сени йўқдан яратган ким, айтиб бер?!
Дунё ўзи пайдо бўлди қаёқдан?

Г у л о й и н

(секин)

Мен не билай, уни ҳам сен биларсан.

Ж а л о й и р

Тингла мени, имон келтир. Дунёни
Оллоҳ расо олти кунда яратди.
У олти кун бу жаҳоннинг олти минг
Йиличадир, ҳар соати йилга тенг.
Якшанба ва душанба кун дафъатан
У, ерларни барпо қилди йўқликдан.

А р а б л а р

Манфаатдан нима бўлса яратди,
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Ундан сўнгра ташлаб буюк назарни,
Сешанба кун барпо қилди тоғларни.

А р а б л а р

Манфаатдан нима бўлса яратди,
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Чоршанба кун оғочларга, сувларга
Навбат етди, жон киргизди уларга.

А р а б л а р

Манфаатдан нима бўлса яратди,
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Пайшанба кун барпо қилди осмон,
Арши-аъло деган олий бир макон.
Сўнг жумъага назарини қаратди,

520 Ҳам ўша кун юлдузларни яратди.
Кўп нарсалар барпо қилди дамо-дам,
Кун сўнгида бино бўлди ҳам одам.
Бермак учун бизга оллоҳдан хабар,
Уни қилди ҳаммамизга пайгамбар.

Х а л о й и қ

Сен айтмадинг, нима қилди шанба кун?

Ж а л о й и р

Шанба куни олам топди бир якун
Оллоҳ уни яратишни тугатди.

Г у л о й и н

Нима қилдим энди, бошим ҳам қотди?

530 Халқ ичидан юзига парда тутган Муқанна кўтарилади.
Муқанна ва унинг орқасидан Кулартагин илғари ўтади.
Одамлар орасидан чиқиб Ғирдак ҳам уларга яқин келади.
Ҳамманинг диққати уларда. Жалойир ва Баттол ҳам улар-
га қарайди. Оташ, Гулобод, Гулойин ҳам ҳайрон бўлиб
уларга қарайдилар.

М у қ а н н а

540 Бутун халқнинг боши қотган бу ишдан,
Ҳатто қуёш музламоқда бу қишдан.
Элни гадо қилган закату бож ҳам,
Камбағалга бало бўлган хирож ҳам,
Бу кўзларни кўр айлаган ёлғон, дин —
Олти кунда пайдо бўлди, офарин!

(Жалойирга)

Тушунмадим, менга англат улуғ зот,
У қайси кун қуллиқни қилди ижод?!

Ж а л о й и р

Жаҳаннамнинг ўти чиқар тилингдан,
Қай дўзахдан пайдо бўлдинг? Сен кимсан:

Муқанна

550 Танир эдинг доно бўлсанг, сан агар.

Гулойин

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.

Жалойир

Халал берма, топинмоқда эл ҳаққа.

Муқанна

560 Саволим бор ҳам сангаю, ҳам халққа:
Нима учун элни балога тутдинг?
Нима учун босқинчилик касб этдинг?
Нима учун Аму оққан ўлкада
Бирор дарахт кўкармади юз йилда
Элга ҳаёт берган олтин Зарафшон,
Нима учун бошдан-оёқ бўлди қон?

Жалойир

Бас қил дейман, тилингни торт, эй беор!

Баттол

Қўй, гапирсин бу сеҳргар ниқобдор!

Муқанна

570 Юз йилдирким, сўзлайсан лоилоҳдан
Жуда оддий бир нарсага ҳайронман:
Нима учун юрт чиқмайди оловдан?
Нима учун эл қутулмас таловдан?
Нима учун элни босган ҳашарот
Дин, хирож деб ўз-ўзига қўйди от?
Нега қилди элни бунча гадой, хор,
Нега бўлди ҳамма сенга отбоқар?
Қиз онадан, хотин эрдан ажралди,
Косиб уйдан, деҳқон ердан ажралди!
Нима учун?!

Ж а л о й и р

580 Сўзларингни қилғил бас!

О т а ш

Тақсир, сен ҳам сабр қилғил бир нафас!
Қўй, тингласин дили ғамга тўлганлар.

Г у л о й и н

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Б а т т о л

(Уз қўшинларига)

Тутинг уни, чиқармангиз бу ердан!

М у қ а н н а

590

(Баттолга)

Саволимга, мана, жавоб бердинг сан.

(Гулойинга)

Имон келтир, юз йилдирким араблар...

Г у л о й и н

(ҳаяжон ичида)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

М у қ а н н а

600

Бу ўлкани қилолмади мусулмон,
Қор қилолди на-да қилич. на қуръон.
На намозга келганларга кетган пул,
На-да ёнган оташгоҳдан қолган кул.
Шу кичкина ҳуррият ҳам нест, ғорат
Бўлсин десанг имон келтир шу соат,

Имон келтир, такрор айла, йўқ чора,
Тинсин десанг шу Жалойир бечора.
Юз йилдан сўнг у исломнинг қиличин,
Сен шўрликнинг бошинг узра солди чин.
Қаттиқ тушди бир шўрликнинг изидан,
Мамлакатнинг энг бокира қизидан
0 Бошламоқчи қабул ислом ишини.

О т а ш

Сўзларинг кўп ҳайрон қилар кишини.
Ўзинг кимсан?

Б а т т о л

Ким бўлди бу ниқобдор?
Тутинг дейман, уни дарҳол кишанланг!

Ғ и р д а к

Эй қўмондон, бунча бўлмагин тажанг.

Г у л о й и н

20 Ўзинг кимсан, қайси юртдан, эт изҳор?

Ғ и р д а к

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар,
Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

Босқинчилар Муқаннани тўхтатмоқчи бўладилар. Халқ
Муқаннани ўраб, уларга йўл бермайди.

Г у л о й и н

Кимсан ўзинг, ким ўзинг?
Юрагимни ўтга солди ҳар сўзинг

Х а л қ

0 Кимсан ўзинг? Сан кимсан?

М у қ а н н а

Сизни босган жароҳатларга малҳам,
Агар худо керак бўлса худо ҳам.
Одам ҳамман, озодликдир шиорим,
Хурриятдир топинажак оллоҳим!
Томиримда қолмагунча қатра қон,
Қуръонига топинмайман ҳеч қачон.

Ж а л о й и р

(ғазаб ва ҳаяжон ичида)

640 Бу қабоҳат! Бунинг жойи жаҳаннам!

О т а ш

О, нақадар баҳодирдир бу одам!

М у қ а н н а

Душманларнинг босқинидан қутулмоқ
Бўлган ҳар ким ўз устига кийиб оқ,
Келиб қабул этсин менинг йўлимни,
Фақирларга узатаман қўлимни.
Менга келсин барча жабр кўрганлар,
Уйи куйиб, кўча-кўйда юрганлар.
650 Муҳаммади, Исоси ҳам ўзимман,
Иброҳимни, Мусоси ҳам ўзимман.

Х а л қ

Бу Муқанна!

О т а ш

Муқанна бу

Ж а л о й и р

Муқанна!
Бу қабоҳат қайдан кирди бу ерга?!

Г у л о й и н

660 (хурсанд, кўзида ёш)

Салом бўлсин, соҳибқирон бу эрга!

О т а ш

Муқанна кел, Гулойинни ўзинг ол,
Хаммамизга раҳбар бўлу йўлга сол.
Қутқар бизни Жалойирнинг зулимидан,
Қуръонидан, каломидан, илмидан.

Г у л о б о д

Кел, баҳодир, она бўлай санга ман.

Қ у л

Келаркан-ку, ўшани ҳам кўрар кун.

Г у л о б о д

Гулойиннинг қаро кўзи ҳаққий-чун
Бизни бошла, элимизни озод қил,
Хароб бўлган юртимизни обод қил.

Ж а л о й и р

Аҳмоқ бўлманг ва ишонмангиз сира ҳам,
Бу кофирдир, жойи унинг жаҳаннам.
Олов уни чодир каби ўрайди,
Азройиллар ундан ҳисоб сўрайди.
Ўт ичидан қичқирганда жонсарақ,
Тепасидан эриб турган маъдандақ
Қайноқ сувни пақир-пақир тўкарлар,
Юзи куяр, кўзи куяр, баданлар.

М у қ а н н а

(халққа)

Яшил кийди умарил эрлари,
Қора кийди Абумуслим шерлари.
Оқ кийди Муқаннани дегзилар,
Босқинчининг ҳақоратин еганлар.
Чунки фақат мен оқ йўлга бошлайман,

Жаҳаннамга Жалойирни ташлайман.
Лекин қани, кўрсатгингиз оқ кийим?
Қаттиқ жангга чиқа олар, қани, ким?

Ҳ а м м а

Биз, мана биз!

О т а ш, Г у л о й и н

Биз ҳаммамиз!

М у қ а н н а

Оқ кийингиз!

700

Муқанна, Кулартагин чиқиб кетади. Халқ таажжуб ва ҳайрат ичида. Оташ, Гулойин ўзини йўқотган. Жалойир бақиради.

1.

Ж а л о й и р

Тез тутинглар, тез тутинглар, тутинглар!

Б а т т о л

Тез тутинглар, илон бўлиб ютинглар!

Бир неча қўшин Муқанна орқасидан чиқади. Уларнинг қилчлари яланғочланган. Баттол қўлида ҳам қилч яланғоч. Жалойир сўнг марта Гулойинга мурожаат қилади.

710

Ж а л о й и р

Ғазабингдан ўзинг сақла, ё оллоҳ!
Имон келтир: лоилоҳа иллоллоҳ.

Г у л о й и н

Ҳикматингни мақтайдиган тилим йўқ,
Ҳақоратга кўнадиган дилим йўқ.

Ж а л о й и р

36

Жиндак ўтга чўқинмоқдан, наҳотки,
Емон бўлса бу сенга?!

Г у л о й и н

Розимасман ёниб турган ўтдан ҳам,
Розимасман маъбад билан бутдан ҳам.
Розимасман малак, арвоҳ ва жиндан,
Розимасман сен олиб келган диндан!

Ж а л о й и р

Энди қизим, гинанг қолсин ўзингдан,
Ақлинг кириб қайтгунигча сўзингдан,
То мусулмон бўлгунигча қатъиян,
Сен Баттолга хотин бўлиб яшайсан!

Баттол одамлари Гулоинни судрайдилар. Ҳаммада
газаб ва ҳаяжон.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

Учинчи кўриниш

Араб қушинининг қўмондони Саидбаттол ўрнашган уй қўшин бошлиғига хос жиҳозлар билан безалган. Деворда араб қиличи. Бухоро сунгуси, темир кўйлақлар, совут ва қалқонлар осилган. Кеч. Уйга чўмиб ўтирган Саидбаттол ёнига мулозим киради.

Мулозим

10 Қишлоқилар сизга арзга келибди.

Баттол

(секин бошини кўтаради.)

20 Кимга арза қилишни хўб билибди,
Сўраб кўрчи, Муқанна нима дебди?!
Қишлоқларда нима гаплар бор экан?
Бир суҳбат қил. Аста-секин сўра сан.
Ундан сўнгра, Саидбаттол устоди
Арз тинглашни ўргатмабди экан, де.
Яна айтки, бизнинг буюк қўмондон,
Бу ўлкада беради ёлғиз фармон.
Фармонини бажармаслик жиноят,
Сўзи ҳам бир, худоси ҳам. Шикоят
қилганларни тингламайди. Шундай де.

Мулозим чиқа бошлайди. Баттол уни яна тўхтатади.

Мен Ферузин чақируедим, келдими?

Мулозим

Йўқ, ҳали йўқ. Яна чиқиб қарайман.

(Чиқади, Саидбаттол ёлғиз)

Б а т т о л

Мен бу халққа жуда-жуда ҳайронман,
Ҳар кун минг арз, ҳар куни минг шикоят...
Ким тинглайди уни бунда. Ниҳоят
Баттол шафқат маҳкамаси эмас-ку?!
Арз, шикоят! Ҳамма ерда аҳвол шу.
Тинглай берсанг бутун ўлка қошингга
Ясов тортиб келар эди. Бошингга
Не балолар солар эди. Самарқанд
Шикоятга тўлиб кетди. Бой Пайканд
Шикоятнинг ўтларида қул бўлди,
Фарғона ҳам арз ичида қул бўлди.
Ўлка тўлди шикоятга, ниҳоят,
Жайхун билан Сайхун эмас, шикоят
Дарёлари оқмоқдадир бу элда,
Ўлка оқар шикоят номли селда.
Шикоятда қоврулмақда Бухоро,
Арзачидан ўзинг сақла, ёлло!

(Бирдан эшикка қарар)

Йўқ, қабул йўқ. Яна айтки, қўмондон
Бу ўлкада беради ёлғиз фармон.

Эшик очилади. Мулозим киради.

М у л о з и м

Феруз келди. Рухсат...

Б а т т о л

Айт.

Мулозим чиқади. Феруз киради.

Мана ёлғиз сен шикоят қилмайсан.

Ф е р у з

Нима бўлди, тушунмадим бунга ман.

Б а т т о л

60 Ёлғиз ўзинг бахтиёрсан бу элда,
Олтин камар, пўлат ханжар белингда.

Ф е р у з

Қўмондонга ўзинг бахт бер, ё раҳмон!

Б а т т о л

Бугун ўзга ҳолатдадир қўмондон,
Бахт тилашинг пуч ёнғоқдир ул учун,
Чунки Феруз кўрсатмайди ўз кучун!
Мана, Нахшаб бош тортибди хирождан,
Маза кетди ҳам хирождан, ҳам бождан.
70 Биз Қутайба бунда йиққан хирожнинг
Ярмини ҳам тўплолмадик, на дединг?

Ф е р у з

Бунда бошлаб келганида Қутайба
Жуда ҳам бой, маъмур эди бу ўлка!
Чин ёқлардан келар эди карвонлар,
Тилла ортган туяларни сарбонлар
Келтирарди Самарқанддан Пайкандга,
Фарғонадан йўл бор эди Ёркандга.
Қишлоқилар экин экар эди тинч,
80 Озод эди, қилмасди ҳеч ким нотинч.
Четдан келган ҳукмдорлар йўқ эди,

(ташқаридаги қишлоқиларга ишора қилади)

Шикоятлар, оху зорлар йўқ эди.
Шунинг учун Қутайба ҳам бу ерда
Топган эди дунё қадар хазина.
Топган эди у, бу ерда кабутар
Тухумича келадиган инжулар.
Ҳаммасини айлантириб хирожга,
Жўнатганди Бағдоддаги Ҳажжожга.
90 Шундан сўнгра хароб бўлган ошиён

- Каби ўлка бўлиб қолди паришон.
 Уз юртини ташлаб қочди одамлар,
 Савдогарлар бўлиб кетди беҳабар.
 Хароб бўлди Пайканд, Нахшаб, Бухоро,
 Самарқандда ҳар куни минг можаро.
 Осойиш иш, тинч турмуш ҳам йўқолди,
 Қишлоқларда ёлғиз қашшоқ эл қолди.
 Бутун хирож қашшоқ халқинг бўйнида,
 Нима қилсин аҳволи оғир жуда.
 100 Хирож учун тўлайдиган моли йўқ,
 Ўзини ҳам боқишликка ҳоли йўқ.
 Шунинг учун у, хирожнинг ўрнига,
 Ўт ташийди арабларнинг отига.
 Юз йилдирким, бу ўлкада шу аҳвол,
 Қайдан келсин шундан сўнгра хирож, мол.
 Қор ёғмаса дарёда сув қурийди,
 Сув бўлмаса, ҳатто балиқ чурийди.
 Шунинг учун чувалишлар чиқмоқда,
 Исёнчилар, оқ кўйлақлар чиқмоқда.
 110 Қашқадарё Муқаннага ўтипти,
 Зарафшонни оқ кўйлақлар тутипти.

Эшик очилади. Мулозим киради.

Мулозим

Қишлоқилар кирамиз деб тўполон
 Қилмоқдалар. Нима қилай, қўмондон?

Баттол

(Ферузга аччиқ ва киноя билан)

- 120 Йўқ. Қабул йўқ. Бор яна айт: қўмондон
 Бу ўлкада беради ёлғиз фармон.
 Яна, сенлар айтадиган бор гапни
 Феруз кириб қўмондонга айтди, де!

Мулозим чиқади. Баттол Ферузга сўзлаб

Халқни босиш келмайдими, қўлингдан?
 Сан уларнинг вакилига ўхшайсан.

Ф е р у з

Йўқ! асло йўқ! Ундан худо сақласин.
Лекин менга халқнинг ҳоли хўп аён.

Б а т т о л

Кўп мукаммал қилдинг уни сен баён.

130

Ф е р у з

Бу камина бўйнидаги буюк қарз.

Б а т т о л

Лекин, албат, халқчи бўлмоқ эмас фарз.
Хўш, қандайин фикр берар эдинг сан?

Ф е р у з

Менча, ҳозир кечиш керак хирождан.
Қўзғолондан қайтар шунда аламон.
Бу бўлмаса халқнинг руҳи кўп ёмон.
Қишлоқилар шунда қайтар ишига.

140

Б а т т о л

Фикрларинг малол келар кишига.

Ф е р у з

Бу сиёсат учун керак, қўмондон,
Бўлмаса ҳеч тинчимайди аламон.
Халқ денгиздай ҳозир қалқиб турипти,
Эл ичида минг хил фитна юрипти.
Сўзлашиб кўр яна келган халқ билан.

Б а т т о л

150 Бўлмаса чиқ, улар сени тингласин,
Халқ ичида эътиборли кишисан.

Ф е р у з

Халқ обрўни танитай қўйди кўпдан.

Б а т т о л

Шуни билки, халқ мисоли бир пода,
Хоҳи отда, хоҳи бўлсанг пиёда.
Ҳайдай олиш агар келса қўлингдан,
Пода юрар сен бошлаган йўлингдан.
Сан бу ерда ўз одамсан. Обрўйинг
Бир ҳукмдор обрўйига тўла тенг.
Халқ арзийди қулоқ солса Ферузга.

Ф е р у з

Қулоқ солмай қўйди ҳозир у бизга.
Душманларни ҳайдар экан дея эл
Муқаннага оқаётир гўё сел.
Кимни кўрсанг, ҳамма Муқанна дейди,
На ҳукумат, на фармонни танийди.

Мулозим киради.

М у л о з и м

Қишлоқилар кетмай ғавғо қилмоқда!

Ф е р у з

Қани қандай фармон бўлар бу ҳақда?

Б а т т о л

Уларга айт, ҳозир Феруз чиқади,
Қўмондонинг амрин эълон этади.

(Мулозим чиқади. Баттол Ферузга.)

Қилич билан кирдим мен бу тупроққа,
Яна қилич чиқаради қирғоққа.
Шикоятни ман этаман. Шу фармон —
Хирождан ҳеч кечолмайди қўмондон.

- 180 Қулоқликнинг қулоғида хирожим,
Мўйловликнинг мўйловида бор божим.
Бор, шуни айт, фуқаронгни тинчлантир,
Тасалли бер, уйдирмалар сўзлаб кўр.
Балки, агар даф қилинса бу офат,
Хизматингни унутмайди Ҳалофат.

Ф е р у з

(хурсанд)

Хўп қиламан. Гулойинни на этдинг?

Б а т т о л

- 190 Хўп гўзал қиз!

Ф е р у з

Тоза муродга етдинг.
Мовароуннаҳр гўзал қизи қўйнингда,
Кокиллари чирмашади бўйнингда.
Нима қилай, ёрдам бериб кўрайми?

Б а т т о л

Сенсиз ҳам хўб бажараман ишини,
Бунга ёрдам керак эмас. Офарин!

Ф е р у з

(қўлини фотиҳага кўтаради.)

- 200 Ё омин!

Ф о т и ҳ а кўтарадилар. Ф е р у з чиқади.

Б а т т о л

Уф, чарчадим, жин-парилар қошимда,
Алвастилар ўйин қилар бошимда.
Бир буюк тоғ кўтарганга ўхшайман...

Мулозимни чақиради.

Ху, қайдасан?

Мулозим киради.

Мулозим

Лаббай!

Баттол

Гулойинни олиб кир.

Мулозим чиқади.

Ё оллоҳим, кофир қизга инсоф бер.

Мулозим Гулойинни олиб киради. Гулойин юрган ва қайғули. Мулозим чиқади. Баттол ва Гулойин ёлғиз. Баттол унга ўрин кўрсатади.

Мовароуннаҳр гўзалига олқишлар!

Гулойин

Шунинг учун юрагимда ҳам қишлар.

Баттол

Ишқ ҳақида икки оғиз сўзлаб бер.

Гулойин

Ишқ ўлади қаерда бўлса занжир!

Баттол

Бўйсунмоқлик бор санинг ҳам тақдирда.

Гулойин

Лекин тақдир осмонда, ман ерда!
Ман ердаги офатларда қоврулдим,
Хазон бўлдим, сомон каби соврулдим.

Б а т т о л

Гул қилмоқлиқ келар менинг қўлимдан.

Г у л о й и н

Гул кўкармас бевақт келган ўлимдан.

Б а т т о л

Булбул қилиб сайратарман шохимда.

Г у л о й и н

Кул бўларсан қайғу билан оҳимда.

Б а т т о л

240 Сан Баттолга хотинликка мажбурсан!

Г у л о й и н

Шуни гапир, нега келдинг севгидан?!
Севги доим ихтиёрни истайди,
Зўрлик эмас, мунис ёрни истайди.

Б а т т о л

250 Кўп ҳайронман, жасоратинг, ақлингга,
Доноликни берди экан ким сенга?
Биз томонда хотин аҳмоқ бўлади,
Жасоратсиз ҳам қўрқоқ бўлади
Ва ҳолбуки келган чоғда Қутайба,
Бухорода подшоҳ экан Тугшода,
Эркаклардай юргизаркан ҳукмици.

Г у л о й и н

Йўлбошчи деб танир экан халқ уни.

Б а т т о л

Хотинларнинг сочи узун бўлади,

260 Сочи узун, ақли қисқа бўлади.
Шу тушунча ҳоким бизнинг томонда,
«Ноқисул ақл» деб ёзилган қуръонда.
Ақли қисқа — ноқисул ақл дейилган.

Г у л о й и н

Арабларда Лайли деган қиз бўлган.

Б а т т о л

Аҳмоқ бўлган, бир Мажнунни деб ўлган.

Г у л о й и н

У аҳмоқлар ўртасига сизмаган.
Икковининг кўп зўр бўлган юраги,
Нима қилсин, поймол бўлган тилаги.

Б а т т о л

270 Сан буларни била қолдинг қаёқдан?

Г у л о й и н

Эс чиқмаса бошдан, чиқар аёқдан.
Эшитганман онамдан кўп ҳикоя.

Б а т т о л

Эртакларда аҳмоқлиқ бениҳоя.
Шу чоққача ҳеч кимни севганмидинг?

Г у л о й и н

280 Йўқ, кўз очиб кўрган кишим сен бўлдинг!
Толеимнинг шумлигига ҳайронман,
Бахти қора ҳамда бағри бирёнман.

Б а т т о л

Кел бўлмаса, энди мени сева қол!

Г у л о й и н

(сачраб тушади, ҳаяжон ичида)

Юрагимни парчалама, тез йўқол!
Хурсандликка умидим бор менинг ҳам.

Б а т т о л

290 Бу дунёда ёлғиз умид ўзи кам,
Қудрат керак, хушнуд ўтсин вақт десанг,
Қилич керак, қалқон керак бахт, десанг.
Ожизасан, қайдан хушнуд вақт бўлсин.
Сен асирсан, қайдан сенга бахт бўлсин.
Шодликка ҳам керак, ахир уй-ватан,
Сен тақдирга бўйсунмоққа мажбурсан.

Гулоийинга ёпишади. Гулоийин итариб ташлайди. Мулозим киради. Гулоийин ҳам, Баттол ҳам газаб ичида.

М у л о з и м

Келаётир сизга ҳазрат Жалойир.

Б а т т о л

300 (Жонланиб.)

Айт, буюрсин!

Г у л о й и н

Ҳазратингни ютсин ер!

Мулозим чиқади.

Б а т т о л

Буюрсинлар, қандай шамол учирди?

Ж а л о й и р

Шамол эмас, зўр бир тўфон кўчирди.
Бу кофирлар қилди яна зўр исён.

Қиёматнинг ўтларида Зарафшон
Енмоқдадир. Ҳар ёқда оқ кўйлақлар...

Г у л о й и н

(ҳаяжон ичида жонланиб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Ж а л о й и р

Тўда-тўда бўлиб исён қилмоқда,
Кўча-кўйлар аламонга тўлмоқда.
Тўкмоқдалар қуръончилар қонини,
Таламоқда бари молу жонини.
Ҳамма кетди Муқаннанинг изидан!

Б а т т о л

Уч оламан Мовароуннаҳр қизидан.
Қиличимнинг дамларидан ўтар эл,
Қонлар оқар тўхтамасдан гўё ёл.
Муқаннанинг боши учун минг дирҳам
Пул бераман!

Ж а л о й и р

Бу мукофот жуда кам.

Б а т т о л

Уч минг дирҳам!

Ж а л о й и р

Жуда кам!

Б а т т о л

Беш минг дирҳам!

Ж а л о й и р

Жуда кам!

Б а т т о л

Ун минг дирҳам!

Г у л о й и н

340

(сўзга аралашади.)

Жуда кам!
Ақча билан ўлчаб бўлмас у бошни,
Танга билан тўсиб бўлмас қуёшни.
Бу иш учун энг муқаддас мукофот
Саидбаттол боши бўлур...

(Баттол Гулойин юзига шартта қамчи туширади...
Гулойин чаккасида қон, йиғлайди.)

Оҳ... ҳайҳот!

Б а т т о л

350

(қичқиради.)

Ҳа, қайдасан, жаллод!

Ж а л л о д

(киради.)

Фармон бергин, косаларга қон тўлсин!

Б а т т о л

360

Олиб чиқиб тилини кес, жим бўлсин.
Қўкрагига худди юзта таёқ ур!
Баданини битта қўймай қавартир.
Сочини қирқ, ўтмас пичоқ билан сўй,
Сўнг бошини ўрта йўлга осиб қўй.

(Жаллод судрайди. Мулозим ўзини йўқотган ҳолда
ҳовлиқиб киради.)

М у л о з и м

Ҳамма ёқни босди кофир аламон!

50

Ҳаммада шошқинлик. Гулоийн орқага тисланади. Муқанна, Кулартагин, Ғирдак, Оташ ва бошқа оқ кўйлақлар кирадилар. Ҳали Баттол қабул қилмаган деҳқонлар ҳам киришади. Гулоийн отасига ташланади. Жалойир билан Баттол ни тутадилар.

Муқанна

Муқаддасдир ҳақлик учун оққан қон!

(қулларга)

Қуллик тамғасини олинг бўйиндан!
Сиз озодсиз!

Боғий

(Баттолга)

Мана, ҳали бизни қабул қилмадинг,
Энди бизга арз қиласан сен ўзинг.

(Парда тутган кишини кўрсатиб)

Биз ҳаммамиз мана бунга қўшилдик,
Жанг қиламиз...

Муқанна

(Жалойир билан Баттолга)

Қани энди, сиз муҳтарам азизлар,
Масжид томон марҳамат қиласизлар.
Сизга менинг берадиган дарсим бор,
Икки оғиз сўзлашгани эдим зор.
Дарс бераман диний ҳақдан, қуръондан,
Қасос, имон, инсоф билан виждондан.
Ҳароратдан, асоратдан, илмдан,
Саҳоватдан, таҳоратдан, ҳилмдан.
Арз этаман сеҳр, ҳикмат китобин,
Арз этаман пайғамбарлар хитобин.
Дуосидан, каломидан сўзлайман,
Қарғишидан, саломидан сўзлайман.
Жаннатидан, роҳатидан ишорат,
Дўзахидан, азобидан башорат,

400 Ҳикматидан. Азройилнинг ишидан,
Фаришталар, малакларнинг тушидан.
Таваккали, тавбасидан сўзлайман,
Қиёмати гавғосидан сўзлайман.
Нони насиб, қисмат билан тақдирдан,
Қазо, фазо, ҳам осмон, ҳам ердан,
Одамларнинг ватанидан сўзлайман,
На сен, на у, на оллоҳнинг, мана мен,
Оташланган темир босиб танларга,
Адолатдан дарс бераман санларга.

(олиб чиқадилар.)

П а р д а

410 Тўртинчи кўриниш

Феруз масжиди. Йўмъа намози куни. Масжидга муқанна-
чилар келмоқдалар. Уларнинг ҳаммаси оқ кийинган. Уртада
Ғирдак юрибди. Ташқаридан Боғий билан Хишрий ки-
ради.

Б о ғ и й

Бугун бунда кимлар бўлār, бизга айт!

Ғ и р д а к

Бугун сенинг ҳаётингда қизиқ пайт
Жалойирдан ўзинг сўроқ сўрайсан.

420 Б о ғ и й

Қўй-э, сўроқ сўрашликни билмайман.

Ғ и р д а к

Ургатаман ўзим туриб ёнингда.

Б о ғ и й

Бир бало бор сенинг қайноқ қонингда.
Қабоб қилсанг, майли шерик бўлармиз,
Сўроқни қўй, яна сўзлаб бетамиз,

۱۰۰۰ موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 خودک موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
~~عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله~~
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله

عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله

عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله
 عوینا موقوفه اوله عوینا موقوفه اوله

«Муқанна» драмсидан дастхат. Қоралама.

430 Эл ичида хўп шарманда бўларман,
Узингни ҳам уялтириб қўярман.
Ҳеч қачон ҳам мендан подшо чиқмайди.

Х и ш р и й

Давринг кепти, суриб қол-да, эй дайди.

Б о г и й

Кучук бўлса, тухмигача қуритсанг.

Ғ и р д а к

440 Ҳой, бурга деб сен тўшакни куйдирма,
Арабда ҳам мусичадай бегуноҳ,
Сенга ўхшаш бечоралар жуда кўп,
Жалойирга ёғдир барча қаҳрингни,
Баттолга соч, қанча бўлса заҳрингни.
Кимки босиб кирган бўлса юртингга
Шуни қурит!

Х и ш р и й

Жалойирни олиб бунда жонини,
Кабоб қилсанг ўзимга бер қонини.
Шароб каби коса-коса ичаман,
Узингнинг ҳам гуноҳингдан кечаман.

Б о г и й

(йўлга қарар)

450 Қўй, одамлар келиб қолди ҳисобсиз.

Х и ш р и й

Ҳаммасидан бизлар олдин келибмиз.

Ғ и р д а к

Ҳаммаси ҳам тоза оқ кийинган-а?

(қарайдилар)

Қани ким зўр, душманми ё Муқанна?!

Саҳнага оқ кўйлаклилар киради. Ҳаммаси қилич, қалқон, найза, сунгулар билан қуролланган. Боғий яна ташқарига қарайди.

Боғий

Гулойин ҳам келаяпти шу ёққа.

(ҳамма қарайди)

Ғирдак

Ҳаммадан ҳам кўмилибди у оққа.
Баттол уни одамликдан чиқарди.

Боғий

Бечорани халқ ўлимдан қутқарди.

Хишрий

Ҳамон гўзал, ўтдай ёниб келмоқда.

Ғирдак

Тоғ лоласи оппоқ, ҳарир кўйлақда.

Хишрий

Энди уни ким ҳам хотин қиларди?!

Ҳаким

Бир замонлар уятдан ўларди
Номусидан ажралганлар бу юртда.
У қиз тўғри йиғин томон келмоқда.

Хишрий

Чиройлик-да! Ҳеч нарсадан ғами йўқ,
Чиройликнинг номусдан ҳеч камми йўқ.
Ҳеч ким уни эсга олиб турмайди,

Кўр бўлади, аммо уни кўрмайди.

Б оғ и й

Номус қаттиқ бўларди-ку қулларда?

Ғ и р д а к

Гап қулларда эмас, қора кунларда.
Бошга бало ёққан бўлса не қилсин,
Шўрлик шундай бўларини не билсин.

490

Битта-битта юриб Гулоийн киради. Ҳамма уни ерга қа-
раб жимжитлик билан карши олади. Гулоийн орқасидан
О т а ш, Гу л р б о д кирадилар.

О т а ш

Қани Ғирдак, нима билан хушлайсан?

Ғ и р д а к

Мен бошлайман, сан қўлимдан ушлайсан,
Жалойирни туширамиз ўйинга.

О т а ш

Пуч ёнғоқни сола берма қўйинга.
Жамоат жам, ахир қани Жалойир?

500

Ғ и р д а к

Пуч ёнғоқни чақолмайди асл эр.
Ҳа, Жалойир фармонимни кутмоқда,
Баттол бўлса қип-қизил қон ютмоқда.
Бир нафасда ҳозир бўлар буюрсам.

О т а ш

Бу ишларда ёлғиз буйруқ ўзи кам!
Сан иш кўрсат ҳақиқатан мард бўлсанг.

Ғ и р д а к

Бундан ортиқ бўладими ҳоли танг?!
Қамоғингда фармон кутиб ўлтирса,
Ўлтир десанг ўлтирса, турсанг турса.
Фақат Феруз қайда қолди билмайман,
Сен ўшани топишликка қарздорсан.

О т а ш

Кўп қидирдик, тополмадик ҳеч дарак.
У муттаҳам бир кавакка илондек
Яширинганга ўхшаб қолди.

(Ташқарига қарайди)

Ҳов ана!

Азизлар ҳам келиб қолди.

(Ҳамма қарайди)

Тантана —

Бу кун жуда катта бўлур ўхшайди.
Кўрарканмиз душманнинг ҳам тўйини.

Муқанначилардан бир гуруҳи Жалойир ва Баттолни
олиб кирадилар. Жалойир ва Баттол илгарига ўтади.
Ғирдак уларга қараб сўзлайди.

Ғ и р д а к

(Баттол ва Жалойирга)

Тўй муборак, бошлайликми ёр-ёр?

Ж а л о й и р

(Ўзини ўраб олган одамларга қарайди)

Қофирлардан ўзинг сақла биру бор.
Ҳар бир ишга сенинг ўзинг қодирсан,
Ўзинг якка, ўзинг поксан, нодирсан.

(Ғирдакка)

Йўқол бундан, сен эмассан менга тенг.
Қани сенинг ниқоб кийган худойинг?
Уша билан икки оғиз сўзим бор.

540

Ғирдак

(одамларга)

Бу биз билан сўзлашгани қилар ор.

Оташ

Биласанми, бошга тушса кўз тортар,
Кези келса ғам устига ғам ортар.
Сенинг билан айтишгани мулломиз
Йўқ бизларнинг. Сўзлашамиз ўзимиз!

Жалойир ва Баттол жим. Ғирдак унинг тўғрисига
Боғийни олиб чиқади.

550

Ғирдак

Қилар сени мана бугун шу сўроқ,
Одилликда подшолардан яхшироқ.

(Боғий Жалойирга жиддий қарайди)

Қани бошла, нега бунча қарайсан?

Боғий

(Жалойирга)

Қани бошла, нега бунча қарайсан?

(Ҳамма кулиб юборади. Ғирдак Боғийни
четга тортади)

560

Ғирдак

Бошлагин деб сенга айтдим, эй жинни!

Боғий

58

Қўй, қийнама, мендан подшо чиқмайди,
Узим айтиб тураман ҳам девдинг-ку?

Ғ и р д а к

Сўнг айтаман, ўзинг сўра, қизиқ бу.

(Боғий яна илғари чиқади. Жалойирга қараб
жиддий сўрайди)

Б о ғ и й

Қанча кабоб чиқади, айт, гўштингдан?
Неча чопон бўлади, айт, пўстингдан?

(Ҳамма кулги кўтаради. Боғий ҳамон жиддий)

Ж а л о й и р

Астағфурулло, астағфурулло.

Б о ғ и й

Улоқ қилса неча кунга ярайсан?
Тез жавоб бер, нега менга қарайсан?!

Ж а л о й и р

Астағфурулло, астағфурулло.

Б о ғ и й

Нима дединг, тушунмайман тилингга!

(Ғирдакка қарайди.)

Хой айтсангчи, нима девдим мен сенга?
Қўй бўлмади, қилолмадим. Донолар
Чумчуқни ҳам қассоб сўйсин, деганлар.

Муқанна ва Кулартагин кириб келадилар. Ҳамма
жим. Улар юқорига кўтариладилар. Ғирдак бирданига таш-
қарига қараб чопиб қолади ва дарҳол қайтиб киради.

Ғ и р д а к

590 Феруз! Феруз тутилди!

Бир деҳқон Ферузни судраб киради. У жанда кийган.

Қайдан тутдинг буни сан?

Д е ҳ қ о н

Қизиқ ердан тутиб олдим уни ман.
Бу Оташнинг кулбасига яшринди.
Ҳали ҳам жон сақламоқчи бу жинни.
Тутиб олиб намозгоҳга келтирдим,
Бир каромат кўрсат, қани юр, дедим.

Ғ и р д а к

600 (Муқаннага мурожаат қилади)

Жамоат жам, мунтазирдир дарсингга,
Раҳнамомиз, қани бошла, сўз сенга!

М у қ а н н а

(Жалойирга)

Ўзинг сўйла, қай ҳикматга ҳушинг бор,
Нималарга бўлганингни сазовор?
Нима жазо хуш келади кўнглингга?

(Баттолга)

Қандай азоб берай энди мен сенга?

610 (Ферузга)

Ғазабда ҳам, жазода ҳам одилман,
Ўзинг сўйла, сен нимага арзийсан?..

Б о ғ и й

Қандингни ур, чинаками бу сўроқ,
Сўроқ қилар подшолардан яхшироқ.

Муқанна

(давом этади)

Қилиб юрма сўнгра яна маломат,
Узларинг айт, кўрсатай не каромат!
Ҳар иш қилсам келар ҳозир қўлимдан,
Қанча лашкар чақирайин ўлимдан.

Феруз ва Баттол маккорона сўзга киришадилар.

Феруз

Мени кечир, юзи қурсин худонинг,
Худосиз ҳам эди менга дунё кенг.
Эл ичида эътиборим бор эди,
Шон-шарафим, номус-орим бор эди.
Булар бунда ўрнатар деб бир низом,
Уз юртимда мусулмон деб олдим ном.
Булар ҳукми доимий деб ўйладим,
Уни мақтаб афсоналар сўйладим.
Садоқатим, дўстлигимни баҳона
Қилиб мана, масжид солдим шоҳона.
Жалойирга ошно бўлдим ва бироқ
Билмагандим бўларини ўйинчоқ.
Ким ўйлапти, Баттолдай бир қўмондон
Бўрдоқи қўй каби бўлар деб қурбон.
Пушаймонман барча қилган ишимга,
Очдим кўзим, энди келдим ҳушимга.
Тарк қиламан мусулмонлик мақомин,
Ҳеч демасман на бисмилло, на омин.
Муҳаммаднинг оллоҳидан қайтаман,
Нима десанг мен ҳам шуни айтаман,
Кечир мени!

Баттол

Мен аскарман, жанггу жадал шиорим,
Уруш куни бошланади баҳорим.
Қилич ва қон ётар менинг йўлимда,
Қуръон эмас, қилич бордур қўлимда.
Қилич тутган қулбаччаман,

(Жалойирни кўрсатиб)

Хўжам ул!
Лойиқ кўрсанг доим бўлай сенга қул.
Хўжайиним алмашади, шу халос.
Қулдан фарқим, от минаман, шу холос.
Бор бўламан от устида чопганда,
Тўзонларим кўк юзини ёпганда.
Қиличимдан қон оққанда мен борман,
Қалқонларим ўт ёққанда мен борман.
660 - Ўтга солсанг мисоли бир саксовул,
Ёнаману бўламан бир ҳовуч қул.
Менга эрк бер, худойимдан тонаман,
Енгсанг енгиб, ёнсанг агар ёнаман.
Жанг соати бирга бўлиб ёнингда,
Ғайрат билан жўш ураман қонингда.

М у қ а н н а

(Жалойирга)

Айтадиган гапинг бўлса айтиб қол,
Жаҳаннамми, жаннат берай, тилаб ол!

670 Ж а л о й и р

Раҳму шафқат сўрамайман ҳеч қачон,
Ном қолади, тўкилади қатра қон.
Жаҳаннамга мен ҳаммангни тортаман,
Гуноҳингни тоғ-тоғ қилиб ортаман.
Омбир билан узиб олиб тилингни,
Болта билан майдалайман қўлингни.
Сен ўзингнинг қисматингни мендан сўр,
Кўнглингга хуш келганини қилиб кўр.

М у қ а н н а

(ўз дўстларига қараб)

680 Не қиламиз, уламолар, вазирлар?
Маслаҳат бер, аллома беназирлар.
Не қилардинг агар касбинг ов бўлса?
Тириклайин тутган қушинг ёв бўлса?

О т а ш

Тирик тутган қушни сўйиб ер эдим,
Мен билмадим, бу калхатни еяр ким?

Х и ш р и й

Кийик бўлса, уни сўйиб еярлар,
Тулки бўлса, терисини киярлар.

О т а ш

Ит ўлганда касиб бузар ҳавони!

Ғ и р д а к

Узим сенга кўрсатаман давони.
Ҳазар қилиш лозим сенга бу овдан,
Қутулмоқлик керак буткул бу ёвдан.

Б о ғ и й

Утга ташлаб кабоб қилмоқ лозимдир.

Ғ и р д а к

Шундай қилгин ҳақиқатан бўлсанг зўр.

К у л а р т а г и н

Менга қўйсанг, улоқ қилиб чопардим,
Одам бўлиб мен ҳам бир кайф топардим.
Душманларнинг ёрар эдим юрагин,
Бағдод томон қочар эди олмай тин.
Юртда бўлган чавандозни йиғардим,
Қалқонбозни, қиличбозни йиғардим.
Тириклайин овни босиб тақимга,
Киран эдим кишнаб турган оқимга.
Ким тўдадан уни олиб чиқолса,
Қайси тулпор қанот боғлаб учолса,
Қирғоқ томон олиб бориб бу овни,
Зарафшонга оқизардим бу ёвни.

М у қ а н н а

Қандай фикр берар экан Гулоийн?

Қани сўйла, эй муқаддас, қасос, кин!

Г у л о б о д

Қани элга кенгаш кўрсат, доно қиз,
Маслаҳатни кўрсатмадинг сен ёлғиз.

720

Гулоини ўртага чиқадн, ҳамма диққат билан тинглайди.

Г у л о й и н

(Баттолни кўрсатиб)

Беқилич бахт йўқ деб эди бу менга.

М у қ а н н а

Кулартагин, қилич бер Гулоинга.

Кулартагин қилич келтиради. Муқанна қилични Гулоинга беради. Гулоини қилич олиб қаддини ростлайди. Кўкрагини кўтариб Жалойирни кўрсатиб сўзлай бошлайди.

730

Г у л о й и н

Бунн ўлдир, бундан фақат зиён бор,
Миясида бунинг ёлғиз чиён бор.

(Ферузни кўрсатиб.)

Бунга эса ўлим ҳам ҳайф, на инсон
Ундан бирор фойда кўрар, на ҳайвон.

(Жалойирни кўрсатиб.)

Унинг ёлғон ваҳмасига ишонма,
Сўнг пушаймон оловида хўп ёнма.

(Ферузни кўрсатиб.)

740

Бу одамлар ичидаги ҳашорат,

На ит уни ялчиб ейди, на-да от.

(Жалойирни кўрсатиб.)

Ичи унинг гўё мудҳиш жаҳаннам,
Кўп яхшидир бир фитнакор бўлса кам.

(Ферузни кўрсатиб.)

Уни ҳаром давлатидан жудо қил.
Саргардонлик, сарсонликка худо қил!

(Пауза, Муқаннага)

Бошим эгиб ядинаман мен сенга:

(Баттолни кўрсатиб.)

Мана бунинг ихтиёрин бер менга!
Менинг ўзим ундан қасос оламан.
Бошларига ғаму кулфат соламан.
Мана бугун қилич олдим қўлимга,
Амр этаман, юриб кўрсин йўлимга.
Эшигимни шипирсин бу қўмондон,
Бўлсин барча қилмишига пушаймон.
Қулдай юрсин ҳам садоқат кўрсатсин,
Сўнгра бизга қиличбозлиқ ўргатсин.
Шунинг учун буни ҳозир ўлдирма.

Ҳ а к и м

Бир неча кун паймонини тўлдирма,
Юриб кўрсин, нима бўлар, кўрамыз,
Бошларига минг хил найранг қурамыз.

Х а л қ д а н б и р о в

Таёқ кўтариб ўртага чиқиб, Баттолга ҳужум қилади.

Бекор дебсан, ўлдирамыз шу замон,
Кўз олдимда бўғизидан оқсин қон.

М у қ а н н а

(Унинг таёғини қўлидан олиб синдиради.)

Ёвга қарши шу ҳам қурол бўлдимиз?
Шу чўп билан енгиб бўларми ёвни!

Х а л қ д а н б и р о в

(қўлида тош ўртага чиқиб)

Шу тош билан парчалайман бошини,
Кўзларидан оқизаман ёшини.

М у қ а н н а

(Тошни унинг қўлидан олиб отиб юборади.)

Кесак олиб ёвни енгганми ҳеч халқ?!
Қилич таққил, бўлмай десанг қонга ғарқ.

(Ферузани Ғирдакка кўрсатиб)

Бу аблаҳдан ҳеч бир зотга фойда йўқ,
Буни элдан сарсон қилиб ҳайдаб чиқ.
Мол-мулкини бутун элга бўлиб бер.

(Пауза. Гулойинга)

Тўғри, жуда оғир жафо тортдинг сен,
Сен ўртанган азобларни биламан.
Сўзларингни қайтармоқ жуда оғир.

(Баттолни кўрсатиб)

Майли, ҳозир ўлмай турсин бу олғир.
Якка ўзи ҳеч бир ёққа боролмас,
Чумчуқнинг ҳам уясини бузолмас.
Бу корчалон бўлса менинг қўлимда,
Тани гўрда, боши доим ўлимда.

Ғ и р д а к

Бир кун бориб тузин ичган жойингга

Садоқату қирқ кун салом эканда.

Муқанна

800

(Жалойирни кўрсатиб, Кулартагянга)

Буни ўлдир, тилагига қонсин бу,
Ғазабимиз оловида ёнсин бу.
Билиб олсин, чиқар шундай ҳикмат, фан,
Ўзга юртга босиб кирмоқ айшидан.

Ҳамма

Улим! Офарин, офарин...

Жалойирни ўлимга олиб чиқадилар.

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

Бешинчи кўриниш

~~Сом тоғида~~ Муқанна ва унга қўшилган халқ жойлашган қалъа. Муқанна билан Гулоийиннинг тўй кечаси. Ҳамма ёқда машъаллар ёқилган. Муқанна ўз хонасида ёлғиз ўйчан ўтирибди.

Муқанна

Жуда ёмон таъсир қилди бу менга:
Ғирдак бир кун тузин ичган жойингга
Қирқ кун салом қиляяпсан, деб қўйди,
Бу сўз ўқдай менинг бағримни ўйди.
Нақадар ҳам поклик истар севганлар,
Севган юрак таъсирчандир нақадар.
Ел елпинса тегиб ўтар торига,
Сабаб бўлар фиғонига, зорига.
Гулоийн ҳам қиличимни қўлимдан
Олиб, уни сақлаб қолди ўлимдан.
Мен ҳам унга амал бердим, ишондим,
Шундай қилар деб ўйларди мени ким?!
Душманларга газабимни билганлар,
Мен билмадим, бу ишимга на сўйлар?
Агар жинни бўлди деса, ҳаққи бор,
Минг ҳаққи бор Ғирдак мендан қилса ор!

Қоровул

(киради)

Баттол келди, у ижозат сўрайди.

Муқанна

Айт, майли.

Қоровул чиқади. Б а т т о л киради.

30 Буюр, Баттол, марҳабо!

Б а т т о л

Салом бўлсин.

(Четга)

Е оллоҳ!

М у қ а н н а

Нима дединг? Оллоҳинг ким, эт баён!

Б а т т о л

40 У ёлғиздир, у яккадир, бу аён.
У ҳар қандай оддий кўзга кўринмас,
У ҳар кимда, ҳам ҳеч кимга билинмас,

М у қ а н н а

50 У ёлғиздир, у яккадир, бу аён.
Лекин асло пинҳон эмас, намоён.
У доимо кўринади кўзингга,
У ҳар доим йўл кўрсатиб ўзингга,
Ҳалокатдан, фалокатдан сақлайди,
Гуноҳингдан кечиб сени оқлайди.
Бу қалъада, бу ўлкада бўлганлар,
Ҳаммаси ҳам оппоқ кийим кийганлар.
Бир одамни танийдилар бериё,
Бунга сенинг фикринг надир, ажабо?

Б а т т о л

Хато қилдим, ўзинг кечир, ё жаббор,
Гуноҳимдан бир марта ўт биру бор,
Бандам десанг топинаман ўзингга,
Кечир мени. Барча айтган сўзингга
Жоним-танзим билан тамом розиман.

Муқанна

Шуни билким, ҳозирдирман қошингда,
Қиличларим яланғочдир бошингда.
Гўрга кирсанг, қулоғингдан тортарман,
Кўкка чиқсанг, оёғингдан тортарман.
Алдар бўлсанг, ярангга туз сепарман,
Ҳам устидан товон билан тепарман.

Баттол

Нега бўлдим ғазабингга сазовор,
Тингла мени, айтадиган сўзим бор.

Муқанна

Сўйла!

Баттол

Машқни ҳозир қила бошладик,
Қўшинингда хурсандликка ҳеч йўқ чек.
Урганмоқда сунгу, совут ва қалқон,
Қайси ерга найза тегса оқар қон.
Қилич билан ёв бошини топмоқни,
От устида учган қушни чопмоқни
Урганмоқда. Зўр маҳорат барида,
Ҳавас чексиз ҳам ёшда, ҳам қарида.
Мен ҳайронман, қайдан бунча иштиёқ?!
Бизнинг қўшин бедағдаға, бетаёқ
Ўз жойидан силжимасди ҳеч қачон.

Муқанна

Англамайсан сен уларни ҳеч замон,
Икки сезги бу ҳавасга зўр асос,
Улар истар ҳам ҳуррият, ҳам қасос.
Сен мана бу бой ва гўзал элга боқ,
Нақадарлик севимлидир бу тупроқ.
Тепаси қор, таги баҳор бу тоғлар,
Гўзал боғлар, қўйни даво булоғлар.
Жангга ташлар ҳар бир жонли одамни,
Одам эмас, севги ташлар қадамни.

(Пауза)

Гулойиндан гапирмадинг сен нечун?

Б а т т о л

Бир маҳорат кўрсатмоқда у ҳар кун.
У ҳозир зўр йигитлардай қиличбоз
Бўлиб олди.

М у қ а н н а

100 Бу айтганинг жуда соз!
Энди уни асир қилиб бўлмайди,
Шундаймасми? Бу мақташга арзийди!
Мана энди жиндак инсон бўлибсан,
Фақат энди, сенда бўлган ҳунар, фан
Одамзодга бироз ёрдам берибди.

Б а т т о л

Гулойин ҳам, ниҳоят, раҳмат дебди.

М у қ а н н а

Қондошларинг аҳволидан сўзлаб бер,
Кайфи қалай, мен тўғримда налар дер?

110

Б а т т о л

Мовароуннаҳр барчамизга тор бўлди,
Улар учун ҳар бир дарахт дор бўлди.
Қутулолмай қудратингдан, домингдан,
Эшитгани қалтирайди номингдан.
Қочмоқдадир сақлай олган бўлса жон.
Келганига бўлиб минг-минг пушаймон.
Мен халосман ёлғиз хавфу хатардан,
Бу ўлкада бахтли араб ёлғиз ман.
120 Агар шундай кета берса тез кунда,
Мендан бошқа араб қолмас бу элда.

М у қ а н н а

Соз сўзладинг, гўзал дединг, офарин,

Ҳар бир сўзинг олтинга тенг, офарин!
Бор бўлмаса, кечқурун кел, бу ерда
Тўй бўлади.

Б а т т о л

Ихтиёр енгган эрда.
Келгин десанг жоним билан келаман,
Айтганингни жоним билан қиламан.

(Кетади)

М у қ а н н а

Кўп ҳайронман сенинг садоқатингга,
Бу садоқат жуда мубҳамдир менга.
Бироқ Ғирдак ҳақли бўлиб чиқмасин.

Г у л о й и н киради. Ул энди қилич таққан. М у қ а н н а
юзидан пардасини олади.

Марҳабо, кел, Гулойиним, ҳаётим,
Жигарпорам, учар бўлсам қанотим.
Марҳабо, кел қалбимдаги қайноқ соз,
Кўз нурларим оёғингга поёндоз.
Капалакдай очилибсан нақадар.

Г у л о й и н

Оқ кийинар сени кўрмоқ бўлганлар.

М у қ а н н а

Уткир қилич ярашибди бўйингга...

Г у л о й и н

Оқ кийиндим, тушар экан йўлингга,
Ҳаётимни олиб тутдим қўлингга.
Бир тор уйда унутилган қиз эдим,
Икки оёқ, ёлғиз икки кўз эдим.
Дунё билан жанжалим ҳам йўқ эди,
Жанжал қилар мажолим ҳам йўқ эди.
Утар экан умрим шундай қишу ёз,

Сени дедим, мана, бўлдим қиличбоз.
Жангга кирдим аскар бўлиб эл билан,
Оқмоқдаман шундай азим сел билан.

Муқанна

160 Уткир қилич ярашади бўйингга,
Қиличинг бор — ёвинг тушар ўйинга.
Ғазабингдай кескир бўлса қиличинг
Ҳеч бир душман кела олмас сенга тенг.

Гулоин

Уликни ҳам тирилтирар сўзинг бор.

Муқанна

Бахмал каби икки қаро кўзинг бор.
Сени кўрсам ақлу ҳушдан шошаман,
Шодлигимдан дарё каби тошаман.
Сени кўрсам, яшаради юрагим.

Гулоин

170 Сени кўрсам гул ёзади тилагим.
Олам гўзал кўринади кўзимга,
Узоқ вақтлар келолмайман ўзимга.

Муқанна

Олам ўзи гўзал ёлғиз сен билан.

Гулоин

Бугун бир дам ошноман бахт билан.

Муқанна

180 Бахт оқади сенинг тоза қонингда,
Лекин доим қилич бўлсин ёнингда.
Тамошога қўйма унча иштиёқ,
Эсингда тут: бўлма асло ўйинчоқ.
Аёлларни қўғирчоқ деб қараган

Эркакларни асло одам демайман.
Ҳар бир ерда хотирингда тут шуни,
Шу кўксимни ёрим агар бағримни
Керак бўлса узиб берай қўлингга,
Қоним билан гуллар экай йўлингга.
Лекин менинг ёнимда бўл жанговар,
Жанг чоғида солиш бир мард эр қадар.
Жон бераман эрлардай чопсанг отда,
Маъно бўлар ана шундай ҳаётда.

Г у л о й и н

Кўрганларим хотиримдан бир умр
Кўтарилмай тушунчамга ташлар нур.
Айтганларинг яқин менга жон қадар.

М у қ а н н а

Душманларинг, ожиз бўлсанг сен агар
Меҳмон бўлиб келиб сенинг уйинга,
Кўкрагингга тепиб кирар тўйингга.
Ҳақоратга кўмар сени у тоза,
Тўй ерида ўқий бошлар жаноза.
Кўмак топмай на осмон ва на ердан,
Фарёд дейсан заиф, ожиз тақдирдан.

Г у л о й и н

Шунинг учун қилич олиб қўлимга,
Жангга кирдим кўкрак кериб ўлимга.
Қайда бўлсанг, қанотингда бўламан,
Ўлганда ҳам қон ичида ўламан.

М у қ а н н а

Юракларни шер қилади сўзларинг.

Г у л о й и н

Ҳеч бир нарса бўлолмайдим сенга тенг.
Мени ёлғиз сен англадинг, азизим!

М у қ а н н а

Узинг сўйла, тенг бўлади сенга ким?

Г у л о й и н

Сен бир дунё, мен унда бир наҳрман.

М у қ а н н а

Кўкарди дунё ўша наҳрдан.

Г у л о й и н

Сен бир боғсан, мен-чи, унда битта гул.

М у қ а н н а

Уша боғни яна гўзал қилар ул.

Г у л о й и н

Мен сўламан, бор бўласан сен доим.

М у қ а н н а

Узинг сўйла, қуруқ чўлда яшар ким?

Г у л о й и н

Сен тенгги йўқ боғбонсан бу чаманда.

М у қ а н н а

Шунинг учун мен сендаман, сен менда.

Г у л о й и н

Иккимизни бўлиб бўлмас ҳеч қачон.

М у қ а н н а

Чунки бизда икки тану битта жон.

Г у л о й и н

Сўзларингда нақадар зўр аланга,
Гапира бер, оташингда ёнайин,
Утга ўзим ташна эдим, қонайин,
Икки оғиз ширин сўзга эдим зор,
Устим ёмғир эди, сўрсанг, ичим қор.
На қилардим хурсандликни мен хаёл,
На севгидан очар эдим бирор фол.

Муқанна

Инсон бўлсанг умид билан яшай бил,
Ноумидни шайтон дейди, билсанг эл.

Гул ойин

Еш қўнгилга дунё тез тор кўринар,
Сал қийналдинг, кўзингга дор кўринар.

Муқанна

Қийналмайсан, қўнглинг агар кенг бўлса,
Кўнглинг шундай зўр дунёга тенг бўлса.
Келганмиди шундай бир бахт ўйингга,

(Ташқарига ишора қилади.)

Ана, бутун халқ келибди тўйингга.

Гул ойин

Туш кўргучи бир гўдакка ўхшайман,
Мен билмадим, бу бахт келди қаердан.
Кўнглим тиниқ осмон каби мусаффо,
Эй толеим, ўзинг доим қил вафо.

(Қоровул киради.)

Қоровул

Ҳозир бўлди барча тўйга келганлар,
Ўйинчилар, қиличбозлар, мерганлар.

Муқанна

Ижозат бер, кирсин бари аламон,
Шундай кунда ўйнаб олсин беармон.

(Қоровул чиқади. Муқанна юзига парда кияди.)

Г у л о й и н

270 Бечора халқ тўй кўрмади неча йил.

Кулартагин, Фирдак, Оташ, Гулобод, Боғий, Хишрий, Ҳаким кирадилар. Уларнинг орқасидан барча тўйга йиғилганлар кирадилар. Ҳаммасининг қўлида гуллар, ҳадялар бор. Совғаларни олиб келиб Гулоийн билан Муқаннага топширадилар. Гуллар Гулоийн билан Муқанна устига сочилади.

Г у л о б о д

Тўйингизга йиғилибди бутун эл.
Халқ келмоқда тўйга оқиб гўё сел.

280

О т а ш

Сом тоғида қутлуғ бўлсин тўйингиз!

Ф и р д а к

Шу мустаҳкам қалъа сизнинг уйингиз,
Уни асло ёвлар босиб киролмас!

К у л а р т а г и н

Бугун арзир шароб ичиб бўлсак маст.

М у қ а н н а

(Фирдакка мурожаат қилади.)

Қани Фирдак, ўзинг бошла ўйинга.

290

(Баттол бир қучоқ гул кўтарган ҳолда чопиб киради.)

Б а т т о л

Кечир мени, кеч қолибман тўйингга,

Ижозат бер, чин кўнгилдан қутлайин.

Ғ и р д а к

(Баттолни қўлидан ушлаб ўртага олиб чиқади.)

Қутлашингни ўйин билан кўрсат сен,
Босқинчилар ўйинига ишқим бор.

Б а т т о л

Мен ҳам шундай хурсандликка эдим зор.

Ғ и р д а к

Қани, ўйна, Гулойиннинг тўйида!

К у л а р т а г и н

Меҳмон учун келишади бу жуда.

Б а т т о л

Жоним билан... мен ўйнашни билмайман.

Ғ и р д а к

Сан бу юртга ўйнаш учун келгансан.
Кўп қарздорсан, ростин айтсам мен сенга,
Ахир, бир кун тузин ичган жойингга,
Қирқ кун салом, деган машҳур гап ҳам бор,
Ўунарингни кўрсат энди, қилмай ор.

Б а т т о л

Гулойиннинг бахт тўйида ўйнасам,
Кўп арзийди булбул бўлиб куйласам.
Мен мард қизга миннатдорман беҳисоб,
Лекин мазам йўқроқ бугун, қочиб тоб,
Бошим жуда қаттиқ оғриб турибди.

О т а ш

320 Қўй қийнама, ўзи зўрға юрибди.
Уйнашга ҳам кўнгил керак, шубҳасиз.

Б оғ и й

(ўртага чиқади)

Қанча ўйин керак бўлса ўзимиз
Уйнайверамиз. Қуш шод бўлса инига
Сигмагандай, юрак сигмас қинига.
Кифтим қушнинг қанотидай силкинар,
Ўзим ҳозир хўп енгилман, гўё пар,
Учоламан жиндай шамол кўзғолса,
Ҳеч ким қараб улгуролмас кўз солса.

330

Г у л о й и н

(Гирдакка)

Баттол фақат тамошога ўрганган,
Уни зўрлаб ҳеч бир фойда топмайсан.
У ўйнашдан номус қилар, эҳтимол.

Г и р д а к

Мумкинмикан ундан қилсам бир савол?

М у қ а н н а

Йўқ, Баттолга бугун сўроқ кунимас,
Ўйинингни бошла, сўзни қилгил бас!

340

Г и р д а к

(Баттолни чақиради.)

Қани, ҳой сен, қушдайин бир учиб кўр,
Даврага туш, довул каби кўчиб кўр.

Б оғ и й

Қани энди, бир ўйнагин, бўлмаса.

Ғ и р д а к

Ҳа, ҳа, қани калхат бўлиб учиб кет.

Б о ғ и й

Қовоғидан қор ёғади ўйнаса.

Ғ и р д а к

Ҳа, ҳа, қани булут бўлиб кўчиб кет.

Б о ғ и й ўртага чиқади. Уйин бошлайди. Ҳамма чапак чалади. Уйин тамом бўлгандан сўнг Б а т т о л Гу л о й и н ва М у қ а н н а олдига келиб, касаллигини баҳона қилиб, кетишга рухсат сўрайди.

Б а т т о л

Иккингиизга бахт тилайман юракдан,
Агар сиздан рухсат бўлса, кетсам ман.
Бошим жуда қаттиқ оғриб турибди,
Иситмам бор, ҳалқумим ҳам қурибди.

М у қ а н н а

Бор бўлмаса, дамингни ол, ухла, ёт.

Б а т т о л

Бутун умр миннатдорман, улуғ зот.

(Кетади.)

О т а ш

Келиб-келиб шу кун касал бўлибди.

Б о ғ и й

Кўп ҳам эмас, ўзи ҳам сал бўлибди.

О т а ш

Қўшилмайди қони, бари гап шунда.

Кулартагин

Ётлар каби юради у қўшинда.

Муқанна Ғирдакни имлайди. Ғирдак унинг ёнига боради. У нималардир пичирлайди. Ғирдак келиб, Боғий билан Хишрийни бир чеккага олиб чиқиб сўзлайди.

Ғирдак

380 Сездирмасдан орқасидан боринглар,
Яна қолманг бирор гапдан беҳабар.
Бир кун тузин ичган жойга у қирқ кун
Саломини нася қилиб кетмасин...
Эдим Баттол ўйинига ишқибоз,
Ўйнамади қурғур жаллод, қилди ноз.

Боғий

Хафа бўлма, ўйнамади деб жуда,
Минг бир маймун ўйнар унинг ичида.
Минг бир маймун, ҳар бири ҳам қиличбоз,
Юрагини гепиб ўйнар қилмай ноз.

(Чиқиб кетдилар.)

390

Оташ

Ўзинг бошла, хурсанд бўлсин элимиз,
Ўйинингдан маҳкам бўлсин белимиз.
Кўп йиллардир ўйинни кўрмаганлар,
Бу ердадир шодликни билмаганлар.
Ўйнаб қолгил шодлик топган кунингда,
Ўйнаб қолгил жангда енгган тунингда.

(Ҳаммага)

400 Кўнгиллардан кўтарилсин бу ғубор,
Хурсанд бўлсанг барчанг бошла, ёр-ёр.
Душманларинг оёқ ости йўлингда,
Яйра, қувон, ўз юртинг ўз қўлингда.

82

(Муқаннага)

Кўнглимиз тўқ, тепамизда ўзинг бор!

(Гулойинга)

Нуридийдам, бахтинг бўлсин барқарор!

Зўр ўйин бошлагади. Ўйин давом қилмоқда экан, ташқаридан шовқин кўтарилади. Ўйин тўхтади. Ҳамма ташқарига қарайди. Ташқаридан «Қочди, қочди» деган овоз эшитилади. Саҳнага нафаси қисилиб, чопиб Боғий билан Хишрий киради.

Боғий

Баттол билан Феруз қочди, қиззағар!

Хишрий

Ғафлат босиб қола бердик бежабар.

Боғий

У дарёдан сузиб ўтди қайиқда.

Ғирдак

Эҳ, олинмаган ўчим қолди айиқда.

Гулойин ўзини йўқотади. Муқанна жим, ҳамма ҳайрат ва ғалаён ичида.

Парда

ТУРТИНЧИ ПАРДА

Олтинчи кўриниш

Сом тоғидаги қалъа майдони. Оқ кўйлақлилар Муқанани кўриш учун тўпланганлар. Майдон тўла одам.

Х и ш р и й

Ҳар бир ерда эшитамиз сўзини,
Жонимиздан азиз деймиз ўзини.

Ҳ а к и м

Аммо, лекин дийдорига кўп зормиз.

10

Б оғ и й

Уни дедик, жондан кечдик барчамиз.

Х и ш р и й

У-чи, юздан ниқобини олмайди.

Ҳ а к и м

Юзин очсин, қачонгача алдайди!
Мен бировдан моховмиш деб эшитдим.

(ҳамма унга қарайди.)

Б оғ и й

Ким айтади?

20

Х и ш р и й

84

Ким айтади?

Б оғ и й

Сўйла, ким?

Ҳ а к и м

Бухоролик бир савдогар.

Б оғ и й

У қайда?

Х и ш р и й

Сўйлаб берчи?

Ҳ а к и м

Бекор гапдан не фойда!

Б оғ и й

Бир бошладинг, гапир энди, давом қил,

Х и ш р и й

Ичга ютган дард кишини қилар сил.

Ҳ а к и м

Мохов эмиш саркардамиз, кўзи кўр,
Чидай олмас эмиш тушса зарра нур.
Шунинг учун юзни очмай ёзу қиш,
Юз-кўзига ниқоб тутиб юрармиш.
Одам қараб бўлмас эмиш юзига,
Йиқилармиш ёруғ тушса кўзига.
Узи доно, каромати зўр эмиш.
Лекин афти хунук, кўзи кўр эмиш.

Х и ш р и й

Кўрмаганми унинг юзин Гулойин?

Ҳ а к и м

50 Бечорани қизғонаман жуда мен:
Фариштадай бир қиз увол бўлибди,
Баҳор гули куз етмасдан сўлибди.

Б оғ и й

Бу сўзларинг, ростин айтсам, бемаза,
Агар унинг кўзи асло кўрмаса,
Гулойиндай гўзал қизни қаердан,
Кўрмай, нетмай топа олди у бирдан?

Ҳ а к и м

60 Каромати жуда зўрмиш дедим-ку!
Ҳеч назарга илмас экан кўзни у.
Қилар эмиш ҳар бир ишни беимо,
Дунё унга аён эмиш доимо.
Ойна каби равшан эмиш ҳар бир сир,
Таниш эмиш ҳар бир хотин, ҳар бир эр.
Гулойинни тушда кўриб билармиш,
У хоҳласа ҳар бир ишни қилармиш.

Х и ш р и й

Гулойиндан сўраш керак бу сирни.

Ҳ а к и м

Хотин деган фош қиларми ҳеч эрни?!
Ҳамма дардни у ичига ютади.

Х и ш р и й

70 Унда шўрлик хўб сил бўлиб ўтади.
Шўрлик қизни Баттол тоза хор қилди.
У кўрмаган оби азоб қолмади,
Уни Баттол не кунларга солмади.

Ҳ а к и м

Хотин деган кўп ҳийлагар бўлади,
Кунда у минг тирилиб, минг ўлади.
У иш қилиб эрига сир бермайди,
Эр кўрсатган йўлдан асло юрмайди.
Гулойин ҳам шундай бўлиб чиқди-ку!
Ҳам чиройли, ҳам ҳийлагар экан у!
У Баттолдан узолмади кўнгул ҳеч,
Муқаннанинг олдида ҳам эрта-кеч
Гапиргани Баттол бўлди тинмасдан.
Муқанна ҳам гапнинг тагин билмасдан
Амал берди, унга қилич тутқизди.

Б о ғ и й

Тўғри! Бунда саркардамиз ютқизди.

Х и ш р и й

Тўйига ҳам чақирдия ўшани!

Б о ғ и й

У ҳам хилват топиб ўша кечани
Қочиб қолди. Гафлат бизни беомон,
Босиб оғир сабоқ берди кўп ёмон.

Ҳ а к и м

Ит вафо-ю хотин жафо деганлар,

(йўлга қарайди. Гулойинни кўради.)

Ана келди, бир-бир босиб фирибгар

Х и ш р и й

Тилингни тий, айб бўлади, биродар!

Ҳ а к и м

Оёғини яла, югур. Бу ҳунар
Ўлганда ҳам менга тўғри келмайди.

Секин-секин юриб Гулойин киради.

Ҳеч кимни ҳам назарига илмайди.

У л а р тарқалишадилар. Б оғ и й Гу л о й и н г а яқин келади.

Б оғ и й

Салом сенга, эй қадрдон маликам!

Г у л о й и н

110 Сўйла оға, эл нимага бўлди жам.
Эл бошига тушди яна нима ғам?
Бунча чуваб, улар нима қилмоқчи?

Б оғ и й

Саркарданинг дийдорини кўрмоқчи,
Нима учун ниқоб тутган, билмоқчи.
Йўлбошчимиз юзин очсин, дейди эл,
Ана, қара, келаяпти гўё сел.

Г у л о й и н

(Қарайди.)

120 Сўнгги жангга чиқмоқ керак-ку эрта,
Бу қандай гап шундай нозик бир пайтда.

• (Пауза)

Соз бўларди элнинг кўнгли бўлса тўқ,
У ҳам юздан пардасини кўтарса.

Б оғ и й

Бутун элни ҳайрон қилар шу нарса.
Ҳамма ёққа мохов деб гап тарқабди,
Қай бировлар кўзи кўр деб гап сопди.

Г у л о й и н

130 (чўчиб тушади.) •

Ё оташим, нималарни эшитдим?

Қандай оғир маломатга юз тутдим.

Б оғ и й

Баттол катта қўшин тўплаб беомон,
Ҳужум қилиб келаяпти биз томон.

Х и ш р и й

Саркарда ҳам бизга юриш амр этди,
Лекин амри тамом шамолга кетди.
Булар ҳар хил миш-миш билан овора.

Б оғ и й

Баттол қочиб, ишлар яна пес бўлди.

Г у л о й и н

Қўй, гапирма, юрагимга ғам тўлди.
Бу жиноят мендан бўлди. Гуноҳкор
Фақат менман, эл олдида шармисор.
Мен аёллик, ожизалик кўрсатдим,
Йўқса уни тўйга чорлар эди ким?!
Ким қўлига унинг қилич берарди,
Ким аблаҳга раҳм билан қарарди?
Оч бўрини ёввош қўй деб билдим ман,
Гуноҳкорман, кўнгли бўшлиқ қилдим ман.
Муқанна ҳам қилиб менинг юзимни,
Уша замон қайтармади сўзимни.
Уятликман мен унинг ҳам олдида,
Тириклайин ерга кирдим қайғуда.

Муқанна ёлғиз ўзи кириб келди. Гулоийн уни кўриб
чўчиб тушади.

Нега ёлғиз, нега танҳо юрибсан?

М у қ а н н а

Ёлғизликни ҳавас қилдим бир оз ман.
Ўзим билан бир оз ёлғиз сўзлашдим,
Ўзим билан кенгаш қилдим, қолиб жим.

Г у л о й и н

Бошга келди яна қандай фикрлар?

М у қ а н н а

170 Бу кун аён бўлди яна кўп сирлар.
Сўйла, нечун эл тўпланди бу ерга?
Нима бўлди, нега бунча эл тарқоқ?
Нега лашкар чуваб кетди бесўроқ?
Нима бўлди, уруш битиб кетдими?
Еки юртда душман тамом битдими?
Нима гап бор?

Г у л о й и н

Муштоқ эмиш эл сенга.

М у қ а н н а

Нечун?

Г у л о й и н

Сўра уни, ана огадан.

М у қ а н н а

180

(Ҳақимга)

Айтмасанг ҳам менга аён у савол,
Марҳамат қил, қандай мудҳиш сўзинг бор?

Ҳ а қ и м

190 Саркоримиз, дийдорингга бўлдик зор,
Сени дедик, оқ кийиндик ҳаммамиз,
Мурид бўлдик сенга эркак, хотин-қиз.
Бутун ўлка бирдай кирдик йўлингга,
Ҳам топширдик ўзимизни қўлингга.
Ёрди душман ўтакасин оқ кийим,
Мамлакатда оқ киймаган қолди ким?!
Душман ейди бўлганига пушаймон,

90

У йўлиқди қаҳримизга беомон.
Бир оз эркин нафас олдик сен билан,
Бағримизга қуёш тегди яйраб тан.
Лекин фақат дийдорингга бўлиб зор,
Тўпланишдик, ҳамма ортиқ беқарор.

Муқанна

Дунёда бор одамларга нима хос
Бўлса менга ҳам шу.

Ҳаким

Бу гап ҳаққос рост!
Лекин сени, лекин сени бировлар
Мохов дейди, сен бу гапдан беҳабар.
Қулоғинг қар, икки кўзинг кўр эмиш,
Юзни очсанг, толеларинг шўр эмиш.
Шунинг учун ниқоб тутар эмишсан,
Ўз нчингда заҳар ютар эмишсан.
Қароримиз тамом тугаб шу учун,
Юзни оч деб, тўпланишдик биз бутун.
Шунинг учун ҳолимизни қилмай танг,
Мумкин бўлса ниқобингни кўтарсанг.
Ҳар хил гапни тинглай бериб безовта,
Зада бўлган кўнглимиз бир тинчиса.

Муқанна

Душманларни қувмай туриб тинчиган
Кўнгилларга, ҳақиқатан, ҳайронман.
Тинчийсизми ниқобимни кўтарсам,
Кетадими шунда душман солган ғам?
Ҳеч қайсингиз биласизми, мен кимман?

Ҳамма

Ҳа, биламиз!

Хишрий

Йўлбошчимиз!

Боғий

Одамсан!

Муқанна

- Йўқ, ман — сизман, худди сизнинг ўзингиз,
Бу кўзларим худди сизнинг кўзингиз.
230 Сизни йўлдан агар оздирса жинлар,
Пешонамда пайдо бўлар ажинлар.
Ақлингизга тараддуд солса чангал,
Билинг, кўзим кўр бўлади шу маҳал.
Агар сизни ғафлаг аро қўйса ёв,
Ўша замон бўлажакман мен мохов.
Агар жангдан тўхтасангиз кетиб эс,
Ўша замон бўлажакман мен ҳам пес.
Мени кўрмак истасангиз сиз агар,
Бир ташлангиз ўзларингизга назар.
240 Тўхтайсизми ярим йўлда, жанг қилмай,
Босқинчининг аҳволини танг қилмай.
Нима учун сизга очай юзимни?
Қандай қилиб кўрсатайин кўзимни?
Нима учун кийдингизлар оқ кийим,
Айтинг, Баттол ва Ферузни тутар ким?!

Оташ

Кечир бизни, одсбсизлик қилибмиз.

Ҳаким

Энди билсак, саволимиз бетамиз.

Муқанна

- 250 Босқинчининг бутун молу мулкани
Сизга бердим, қани қувланг сиз уни.
Ўлигини оқизинг унинг селга,
Сиз ўзингиз хўжайинсиз бу элга.
Юртга келган босқинчини мажақланг,
От солдириб, бошларини пачақланг.
Халиф ўзи қалтирасин Бағдодда,
Етти пушти қолсин унинг фарёдда.
Ёв гуноҳин фақат ўлим оқлайди,
Сизни ёлғиз кураш омон сақлайди.

Мана, эрта жанг бошлаймиз сўнги бор,
 Хар душманга тикамиз биттадан дор.
 Менинг ўзим Бухорога кираман,
 Душман зотин битта қўймай қираман.
 Кулартагин Шаҳрисабзни олади,
 Ғирдак бўлса Нахшабга от салади.
 Дарё бўйин қўриқлайди Гулоийн,
 Ҳаммангизга ёр бўлади қасос, кин.
 Қиличларни қонга ювган кунимиз,
 Босқинчини тамом қувган кунимиз,
 Синган кун зулм, даҳшатнинг тоши,
 Чиққан кун голибият қуёши.
 Элга очиб кўрсатаман юзимни,
 Кўзингизни равшан қилган кўзимни
 Офтоб каби шунда қилиб намоён,
 Ер юзини айлагайман чароғон.
 Қани, олға, ғалаба арслонлари!
 Қани, олға, ватан қаҳрамонлари!

Халқ қайтадан тўпланади. Яқдил, зўр қувват ҳосил бўлгандай бўлади. Ҳ а к и м н и суриб чиқадилар. Бутун халқ тур кўтариб чиқади.

П а р д а

Еттинчи кўриниш

Бухоро бўсағаларидан бирида жанг майдони. Қирнинг бир чеккасида М у қ а н н а чодир. Ташқаридан майдонда кетаётган жангнинг шовқини эшитилиб турибди. Чодир олдидан оқ кўйлақлилар ўтиб турибдилар. Саҳнанинг бир чеккасида қуроллар уюми: қилич, сунгу, ханжар, болта ва бошқалар. Чоллар ва аёллар тинмасдан қурол келтириб уймоқдалар. М у қ а н н а баланд руҳ билан уларга, сўнгра жанг шовқини келиб турган томонга қарайди.

М у қ а н н а

Чигирткадай қирилмоқда инсонлар,
 Дарё каби қуйилмоқдадир қонлар.

(Пауза. Баланд овоз билан)

Шунқорларим, парвоз қилиб учинглар,
 Булут бўлиб ёв устига кўчинглар. .
 Арслонларим, ҳамла қилинг беомон,
 Кўзингизни равшан қилсин оққан қон.

300 Ғайрат қилган аждаҳони ютади,
Полвонларим, сизларни бахт кутади!
Орқа томондан Кулартагин ва яна бир неча оқ кўй-
лакдилар киришиб келишади. Кийимлари қон. Жангдан чиққан-
лари билиниб турибди. Кулартагиннинг қиличи қон. Му-
қанна унга мурожаат қилади.

Гулойиндан дарак борми, у қайда?

Кулартагин

Жуда қаттиқ урушди у тўқайда.
Ҳозир бўлса қир остида юрипти,

Боғий

310 Якка ўзи кўп душманни қирипти.
Жанг ичида чақмоқ каби учади.

Муқанна

(хурсанд)

Чақмоқ каби учган бахтни қучади.

(Кулартагин қиличидаги қонни кўриб)

Қутлуғ бўлсин қиличингдаги қонлар.

Кулартагин

Ризо бўлсин бевақт кетган қурбонлар.

Муқанна

320 Йигитларнинг руҳи қалай майдонда?

Кулартагин

Ҳеч бир йигит қолмади кечмай қонда.
Ҳаммаси ҳам пақир-пақир қон тўқди,
Пишиб турган тутдай қилиб жон тўқди.

(Пауза)

Боғий

Узимиз ҳам тутдан баттар тўкилдик,
Биздан кетган қурбонга ҳам ҳеч йўқ чек.

Кулартагин

Душманлар ҳам қараб тургани йўқ тек.
Бир минг беш юз йигитни биз йўқотдик.

Муқанна

Душманлардан қанча ўлди, сўйла рост!?

Кулартагин

Душманлардан ўлган одам минг, холос.

Боғий

Лекин бизнинг йигитларда тўхташ йўқ,
Ҳаммаси ҳам отилади гўё ўқ.

(Пауза)

Кулартагин

Фақат жуда қурол озлик қилмоқда,
Менинг шундай фикрим борди бу ҳақда:
Қурол йиғсак, жангни тўхтатсак бир оз.

Муқанна

(заҳарханда билан.)

Эй офарин, фикринг сенинг жуда соз.
Душман оқшом янги кучлар ташлайди,
Эрта Ибн Маоз ҳужум бошлайди.
Эшитганми эдинг уни ҳеч қачон?

Кулартагин

У, арабда ҳозир энг зўр қўмондон.

Муқанна

360 Кўп жойларни у забт этган беқурол,
Пошнасига арзимаиди минг Баттол.
Урушларнинг ўти ёнар қонида,
Энг танланган бошкесарлар ёнида.
Бизга қарши унинг ўзи келибди,
Орқасида минг-минг лашкар турибди.
Айтчи, тўхтаб бўладими шу дамда,
Тўхтадингми, қолдинг доғу аламда.
Фойда йўқдир бизга жангдан тўхташдан,
Тўхтатмасга ҳужумни амр этаман.
Ҳар дақиқа бизнинг учун ғанимат,
Тўхташликни ёқтирмайди бу санъат.
Тўхташликдан гапирма ҳеч бир менга.

(қуроолларни кўрсатади.)

Ана қурол керак бўлса, ол сенга.

Б о ғ и й

370 Бор-йўғини таширмоқда халойиқ:
Пичоқ, ханжар, сунгу, совут, ҳатто мих.
Ҳунармандлар ясамоқда қиличлар,
Болта, теша келтирмоқда беҳунар.

М у қ а н н а

380 Бундан сўнгра равшан бўлсинким санга,
Қуролимиз кўплигидан биз жангга
Кирганимиз йўқ, Ватанни қутқариш
Бизнинг учун қуролсиз ҳам мажбур иш!
Чумолига ерни тешган қуролмас,
Шерга куч ва даҳшат берган қуролмас.
Ғазаб ўзи бизни арслон қилади,
Ғазаби зўр ўзни шер деб билади.
Уқ тугаса, тош отамиз душманга,
Тош тугаса, бош отамиз душманга.
Қилич синса, болта билан урамиз,
Болта синса, таёқ билан қирамиз.
Таёқ синса, тирноқ билан тирнаймиз,
Кўкрагидан тишлаб олиб қийнаймиз.
Ҳамма нарса тугаганда, қонимиз
Оқа-оқа пайдо бўлар бир денгиз.

Қонимизга душманни гарқ этамиз,
Ёвни енгиб, сўнг мақсадга етамиз!
Жиноятдир шундай пайтда турмоқ тек,
Қуролларни олинг, жангга чиқайлик!

Қуролларни оладилар. Муқанна ўз қиличини яланғоч-
лайди. Чиқадилар. Бироздан сўнг саҳнага Гулойин чўлоқла-
ниб киради. Унинг ҳамма ёғи қон. Қўлида қилич.

Г у л о й и н

Бир қултум сув... ичимда ўт ёнади!

Унинг орқасидан совўт-қалқон кийган Баттол кириб ке-
лади. Қўлида қилич.

Б а т т о л

У ўт энди қонингга ҳам қонади.

(Гулойин сачраб орқасига қарайди.)

Г у л о й и н

Қайдан пайдо бўлдинг, хоин, кўзимга!

Б а т т о л

То ўлдирмай келолмайман ўзимга!

Г у л о й и н

Кеча-кундуз ўт ичида юраман,
Не учунким, сени ёмон кўраман.
Кўр асони йўқотади бир марта.
Ўлдирмасам чиқмайман ҳеч аламдан

(Баттол қиличини тўғрилаб ҳужум қилмоқчи бўлади.)

Б а т т о л

Азройилдек жон олмоққа келганман!

Баттол ва Гулойин қилич солишадилар. Феруз бир-
дан орқадан келиб, ўзини Гулойин устига ташлайди.

Ф е р у з

Сен ўлмасанг, Муқанна ҳеч ўлмайди.

420

Г у л о й и н

О, сени ҳам кўрар кун бор эканку,
Биринг тулки, биринг заҳарли илон,
Биринг бўри, биринг лаънати чиён.

Ф е р у з

Қон ичмоққа бунда келдим шу замон!

Гулоийн Ферузни ағдариб ташлайди. Қилич солиб ўлдирди. Баттолга юз ўғирар экан, Баттол унинг кўрагига қилич санчади. У йиқилади. Чопганича Муқанна кириб келади.

430

М у қ а н н а

Адолат ҳўб ташна бўлди қонингга.

Б а т т о л

Менинг ўзим чанг соламан жонингга.
Оқизолдим қатор-қатор ёшингни,
Узиб олиб кетоламан бошингни.
Қул бўлишни истамадинг, энди сан
Бир чуқурга кўмиласан бекафан.
Қул бўлади ҳам халқинг, ҳам ватанинг,
Қул бўлади уруғ-авлодинг сенинг,
Сўнг бўлади бир ниқобдор қилган жанг.

440

М у қ а н н а

Мана, сенинг бир умрлик насибанг!

Қилич солиб ўлдирди. Ташқаридан одамлар кириб, Баттол билан Ферузининг жасадини олиб чиқадилар. Муқанна Гулоийн тепасига келиб тиз чўқади. Гулоийн азоб чекиб фиғон тортади.

Г у л о й и н

(ўз-ўзича)

Кеча-кундуз ўт ичида юраман,
Не учунким, сени ёмон кўраман.

Муқанна

Гулойиним, юрак-бағрим, малагим,

(Гулойин унга қараб толпинади.)

Гулойин

Излай-излай охир топган тилагим.
Мен ўламан, сен қоласан дунёда...

Муқанна

Қилма, жоним, алаимни зиёда,
Сенсиз менга дунё кўп тор бўлади.

Гулойин

Мен ўламан, дунё гулга тўлади.

Муқанна

Бу дунёнинг гули ёлғиз сен ўзинг,
Коинотга жон беради ҳар сўзинг,
Бутун борлиқ ёруғ олар кўзингдан,
Осмонда ой тўлишади юзингдан.
Сен кетганда боғ булбулсиз қолади,
Боғ булбулсиз, чаман гулсиз қолади...

Гулойин

Кўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим,
Ўзимни ҳам одамларга тенг кўрдим.
Сенинг билан бирга ёздим қанот ҳам,
Кўзларимга гўзал бўлди ҳаёт ҳам.
Бир неча кун ҳавас билан яшадим,
Ҳатто, эркин нафас билан яшадим.
Армоним шу: кўролмадим элни шод,
Кўролмадим Ватанни ёвдан озод.
Тез тўкилди менинг бир коса қоним,
Юрагимда қолди барча армоним.
Битта қўймай ёвларнинг кўзини ўй,

Отам билан онамга салом деб қўй!
Хайр энди, ёлғиз қолиб омон бўл...

(Улади. Муқанна йиғлайди. Унинг юзидан ўпади.)

Муқанна

490 Гулойиним, юрак бағрим, кўзинг оч,
Бутун жаҳон сенга муштоқ, назар соч.
Кўпни кўриб адо бўлган бу олам,
Сендан бугун ажралолмас сира ҳам.
Улмак учун сен туғилган эмассан,
Зах тупроқнинг бағрига сен уволсан.
Наҳотки сен, бир умрга кўз юмсанг,
Наҳотки сен, оғир уйқуга чўмсанг
Ва наҳотки сенинг тоза гул танинг
Бугун бўлса қора тупроқ билан тенг.
Ўрнингдан тур, эй сен менинг ҳаётим,
Ўрнингдан тур, учар бўлсам қанотим.
Ажралмасман асло сендан бир умр,
500 То бор экан танимда жон, кўзда нур,
Сен бўларсан ҳар доимо ёнимда,
Тирик бўлсам сақланарсан жонимда.

Муқанна боши ерда экан, унинг тепасига қурол-аслаҳа олиб келган аҳоли, жангдан чиққан оқ кўйлаклилар тўпланишиб қоладилар. Муқанна секин бошини кўтариб ёшини артади. Уларга боқади. Ҳамманинг боши эгилган. Сўнгра Муқанна яна эгилиб Гулойинини қўлига кўтаради.

Қани жангга, жангга чиқинг, арслонлар,
Жангга чиқинг, эй азиз қаҳрамонлар!
Гулойиннинг қиличи қўлимизда
510 Ва муқаддас қасоси дилимизда,
Бир парча ўт, бу туганмас аланга
Чақиради сизларни сўнгни жангга!

Ҳамма чиқади.

Парда

Саккизинчи кўриниш

Ички қалъа. Уфқда ботаётган қуёшнинг қизғиш шуълалари оппоқ булутларда акс этиб турибди. Оташ, Гулобод ва бир неча ярадор жангчилар суҳбатлашмоқдалар. Оташ шаҳар томонга қараб турибди.

О т а ш

Ғирдак тамом дом-дараксиз йўқолди,
Билмадимки, шўрлик қайларда қолди.
Бир ойдириким, шаҳар тинмай куймоқда.

Г у л о б о д

Душман энг сўнг бу элда кул уймоқда.

О т а ш

Исён ўти, демак, асло сўнмайди,
Демак, бунда душманга гул унмайди.
Демак, халқ зўр, демак унда зўр қасос.

Я р а д о р

Қасос учун унда жуда зўр асос.
Босқинчига бўйсунушдан кўра халқ
Улса рози, ўз қонига бўлиб ғарқ.

О т а ш

(ҳамон кўзи шаҳар томонда.)

Еру кўкни қора тутун босибди...

Я р а д о р

Маоз кеча кўп одамни осибди.

(Гулободга)

Гулойинни соғинмадингми, она?

Г у л о б о д

Ундан бошқа кимим бор менинг яна?
Кўз олдимдан асло кетмас, у — тирик,
Бир йил бўлди, ҳамон кеча ўлгандек.

О т а ш

Айтганлари эсга тушиб бир ўзим,
Бир ой бурун мазорига борувдим.
Қабри энди кўкатларга чўмибди,
Атрофини гуллар тамом кўмибди.

550

Г у л о б о д

Дунё ўзи кўп тескари юради.

О т а ш

У бошингга минг хил ҳийла қуради.
Ўлимни сен кутасану у аввал
Фарзандингга чанг солади бемаҳал.

Г у л о б о д

Улим ҳам бир бахт сингари нохосдан
Бирдан келиб қоладиган гап экан.

Я р а д о р

560

Ким ўлимни кутса, узоқ яшайди.

Г у л о б о д

Ул ўзини кутмаганга ташлайди.

О т а ш

Қари ўлиб ёшлар қолса бўларди.
Дунё ҳам кўп шодлик билан тўларди.

Г у л о б о д

Лекин ёшлар худди тутдай тўкилди,
Шўрлик элнинг қадди тамом букилди.
Маоз бўлса қутурмоқда тобора,

570

Я р а д о р

Қутурмоқдан бўлак унга йўқ чора.

Боғий ва яна икки киши яраланган Хишрийни олиб
кирадилар.

102

О т а ш

Бу ким бўлди?

Б о г и й

Хишрий...

Жанг чоғида ҳушдан кетиб йиқилди.

(Хишрий секин бошини кўтаради.)

Х и ш р и й

Яраландим, парча-парча бўлидим,
Гўёки, мен тўғрам-тўғрам тилиндим.
Лекин жангдан қайтганим йўқ ҳеч қачон.

Г у л о б о д

Кўзни равшан қилар сендан оққан қон.

Унинг яраларини боғлайдилар.

Б о г и й

Энди ётиб ўзингга кел, ором ол.

Х и ш р и й

Бошларимга ёстиқ келар кўп малол,
Танамдаги бутун қоним оқса ҳам,
Жангдан нари кетолмайман бир қадам.
Қани чиқинг, бизнинг дўшак майдонда,
Ким ётади ватан бўлганда қонда?!

Хишрий билан Богий, уларнинг орқасидан ярадорлар майдонга чиқадилар. Иккинчи томондан Муқанна киради. У ҳам яраланган. Оташга қараб сўзлайди.

М у қ а н н а

Нега жимсан? Нега туриб қолдинг жим?
Ё ўлимни ўйлаб қолдингми сен ҳам.
Улишга ҳеч ҳушинг борми сенинг чол?

О т а ш

Менинг учун жуда ажаб бу савол!

Мен қаридим, энди қолиб нетаман,
Агар ўлсам мен беармон кетаман.
Лекин, мана, сен яшасанг арзийди,
Бутун ўлка сенинг номингни дейди.
Юрт бошида сен қуёшдай турибсан,
Ҳар одамнинг кўксида жой қурибсан!

610

Муқанна

Лекин энди қутулмоқ йўқ, қадрдон,
Душман бизни ўраб ётиб кўп замон...

Оташ

Тинкамизни тоза ҳам хўб қуритди,

Муқанна

Очлик жуда қўшин жонидан ўтди.

Гулобод

Олдимизга кела олмайди биров...

Муқанна

620

Бизни халқдан узиб қўйди ёвуз ёв...

Гулобод

Халқ бошига тушди жуда оғир ғам

Муқанна

Лекин таслим бўлгани йўқ ҳали ҳам.

Оташ

630

Ут ичида пўлат каби пишмоқда,
Улгани ҳам ёв билан олишмоқда.
Ажаб эмас, бор кучини қилиб жам,
Ғирдак келиб озод қилса бизни ҳам.
Эсдан чиқиб кетар оғир бу аҳвол,
Бир мақол бор: яхши ният ярим мол.

Ойнинг беши ёруғ, беши қоронғу,
Халқдан қолган жуда эски ҳикмат бу.
Новмид бўлмоқ, ўғлим сенга нолойиқ.

Муқанна

Ҳа, новмидни шайтон дейди халойиқ!

Ҳовлиққан ҳолда Боғий ва яна икки жангчи киради.

Муқанна

Сўйла, яна олиб келдинг не хабар?

Боғий

Яна ҳамла қилаётир душманлар.
Дарвозани бузмоқдалар кўплашиб,
Тушмоқдалар деворлардан ҳам ошиб...
Қўшин сендан энди фармон сўрайди.

Муқанна

Ватан мендан бермоққа жон сўрайди.
Сўйла, ҳеч бир дарак борми Ғирдакдан.

Боғий

Уни душман тутиб олди, афтидан.

Муқанна

Кулартагин қайда қолди, кўрдингми?

Боғий

У зўр бериб бошқармоқда қўшинни.
Тариқ каби тирқирайди лекин у,
Овқати йўқ, нон қолмади, ҳатто сув...

1 - жангчи

Одамларда асло мажол қолмади,
Қимирлашга заррача ҳол қолмади.

660 Энди асло ярамайди урушга,
Дармони йўқ ўрнидан ҳам туришга.

Ташқарида шовқин. Му қ а н н а саҳнанинг бурчагидан уларга мурожаат қилади.

Му қ а н н а

Таслим бўлиш мумкин эмас, йигитлар!
Қаҳрамонга тамом ётдир бу ҳунар.
Кимки хоин бўлса, ўтда ёнади,
Кимки гофил, дўзахда уйғонади.
Кимки асир тушса уни тортар дор,
670 Ким қўрқоқлик қилса бўлар шармисор.
Қаранг, ватан кул бўлиб соврулмоқда,
Ота-она оташда қоврулмоқда.
Элу уруғ, қариндош хонавайрон,
Бола-чақа оч-яланғоч, саргардон.
Кимлар ўлим олдида қалтирайди?
Кимлар ёвуз ёвдан омон сўрайди?
Эл бир умр разолатга бўксинми,
Ўз ёвига қул бўлиб тиз чўксинми?
Уятингиз қопласинми юрт ерин?
680 Кимга шу чоғ кўринади жон ширин?!

Шовқин. Ташқи қўрғондагиларнинг ҳужуми зўраяди. Боғий чиқади. Му қ а н н а сукут қилади. Бир оз паузадан сўнг Боғий яна қайтиб киради.

Боғий

Душман тамом босди ташқи қалъани,
Элчи келди, кўрмак истайди сени.

Му қ а н н а

Айтчи, кирсин, яна нима дер экан!

Боғий чиқади, элчилар киради.

690

З а й д

Элчи бўлиб келдим Ибн Маоздан,

Улуғ сарханг санга нома юборди.

(Номани беради.)

Муқанна

Қани ўқи, нимада экан дарди?

(Қайтиб беради. Зайд ўқийди.)

Зайд

Қўшинларинг бўлди ер бирла яксон,
Исёнкордан қолмади ҳеч ким омон.
Қалъангни ҳам ҳар ёқдан ўраб олдик,
Фитначининг барига кишан солдик.
Таклифимиз шуки, энди таслим бўл,
Бўйсунишдан ҳеч қолмади бошқа йўл!

Муқанна жим. Оташ ўзини тутолмайди.

Оташ

Бўйсунмасак Маозинг на қиларди?

Муқанна

Ота!

Зайд

«Ўраб ётар овқатинг қуригунча,
Токи барча кийиминг чуригунча.
Бир-бирингнинг гўштарингни егунча,
То йиқилиб тавба қилдим дегунча.
То бўлгунча бошдан-оёқ яланғоч,
Тил тортмасдан ўлгунингча токи оч.
То ер узра судралгунча иягинг,
Токи чириб кетгунича суягинг»

Боғий

Кўппак итдир, сенинг Ибн Маозинг.

(Ўлкани — куяётган томонни кўрсатиб сўйлайди)

Таслим билмас қўшимим ана менинг,
 Газаби бор бир дунё оташга тенг.
 Етти ёшдан токим етмиш ёшгача,
 Мени дейди оёғидан-бошгача.
 Еғса ҳамки дунё ва дунё бало,
 Ер юзидан йўқолмайди у асло.

Муқанна газаб ичида Гулободга дейди.

730 Бир гулхан қил, волидайи муҳтарам,
 Бир ўт ёққи, ёрисин еру олам.

Гулобод ўт ёқади. Одамлар ўтин келтирадилар. Зайд ўқишни давом қилдиради.

Зайд

«Бизнинг барча айтганимизга кўнсанг,
 Сени тирик қолдирамиз бўйсунсанг.
 Сенга, ҳатто берамиз катта амал».

Номани узатади. Муқанна олиб жавоб қилади.

Муқанна

740 Маозга айт, қичқирибди бемаҳал!
 Маозга айт, бу халқ таслим бўлмайди!
 Маозга айт, бу халқ асло ўлмайди!
 Яна айтки, ўлиб ҳам соб бўлмайди,
 Яна айтки, курашиб жангда ўлмак,
 Маоз билан яшашдан афзал бешак.
 Яна айтки, Маозга бўлгунча қул,
 Минг афзалдир бўлмоқлик бир ҳовуч қул!

Гулхан кўтарилади. Номани оловга ташлайди. Нома ёнади.
 Элчига айтади.

750 Бор, бора бер, кўнглингга солмагин ғаш,
 Бор, бора бер, қиличинг билан гаплаш

Элчилар чиқиб кетади. Муқанна ташқарига чиқади. Саҳнага чопганича Боғий киради.

Боғий

Ғирдак келди тоғ тагига эл билан,
Қуролланган болта, ўроқ, бел билан.
Тепасига Маоз қўшин ташлади
Халқ устига қаттиқ ҳужум бошлади.

Оташ

(хурсанд)

Зарафшондай тўлиб оққанда ҳам қон
Эрк севган эл таслим бўлмас ҳеч қачон

Боғий Муқаннани сўрайди. Оташ Муқанна чиққан томонни кўрсатади. Саҳнага кийимлари йиртиқ, яраланган бир неча киши киради.

1 - киши

Қўрғондаги қўшин тамом қирилди.

2 - киши

Душман ички қалъа томон сурилди.

Улар Боғий чиққан томонга чиқадилар. Саҳнага Ҳаким бошлиқ уч-тўрт одам кириб келади. Иккинчи томондан Муқанна билан Боғий киради. Муқанна Ҳакимдан сўрайди.

Муқанна

Қани сўйла, сен нима гап келтирдинг?

1 - киши

(Ҳакимга)

Айт!

Ҳаким

Сен ўзинг.

780

2 - к и ш и

Сен ўзинг айт!

1 - к и ш и

Айт ўзинг!

Ҳ а к и м

(ўртага чиқади.)

Учмоқликка энди қанот қолмади,
Қутулмоққа ҳеч бир нажот қолмади.
Ҳеч бўлмаса жонни сақла энди сан,
Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан.

790

(Ҳамма ҳайрон, Муқанна жавоб беради.)

М у қ а н н а

Нима дединг? Мени қочгин дедингми?
Аблаҳ, ҳали шунча ботир эдингми?!
Шу жон билан тушибмидинг йўлимга?

(Пауза)

Хоин билан қўрқоқ маҳкум ўлимга!

(Оташга)

Буни ўлдир, бу қутулсин ташвишдан,
Жарга ташла, қолиб кетсин бекафан.

800

О т а ш олиб чиқади. Узоқ пауза.

Менинг онам шу тупроқда туғилган,
Боболарим шу тупроққа кўмилган.
Шу тупроқда киндигимнинг қони бор,
Шу тупроқда авлодимнинг қони бор.
Аждодларим ёвни қувиб ўлганлар.

110

Яқинларим жангда қурбон бўлганлар.
Шундан кетиб бўлайинми муттаҳам?
Бир қарич ер топилмасми менга ҳам?
Ўз элимдан қочиб сақлайинми жон,
Ватанимдан азизми бир қошиқ қон?!
Ёт элларда сарсон бўлиб ўлайми,
Бир умрлик уятга кўмилайми?!
Ғамга ботган элим йиғлаб қолсинми,
Қаёққа, деб тоғлар фарёд солсинми?
Хоин дея қичқирсинми авлодлар?
Қувласинми мени фарёдлар, додлар?
Йўқ, асло йўқ. Бу айтганинг мен эмас,
Жон сақлашга чақирмагил мени, бас!
Бир бошимга юз минг бало келса ҳам,
Шу тупроқдан силжимамайман бир қадам.
Бир минут ҳам ажралмайман элимдан,
Ўлганда ҳам чекинмайман еримдан.

Ташқарида шовқин. Гулханда олов ловиллайди.

О т а ш

Адолат ҳам баъзида енгилади,
Баъзан булут ортида қолади кун.
Кўмилади тупроққа кўп вақт олтин.
Лекин асло адолат ҳеч ўлмайди,
Кўмилса ҳам олтин ниҳон бўлмайди.

Гулханда олов ловиллайди. Душманлар қўрғонга ўт қўядилар.

М у қ а н н а

Бир ўт ёқки, волидаи муҳтарам,
Бир ўт ёқки, ёрисин еру олам.

(Пауза)

Халққа айтинг, мен асло ўлганим йўқ,
Ев қўлига таслим ҳам бўлганим йўқ.
Мен элимнинг юрагида яшайман,
Эрк деганнинг тилагида яшайман.
Қуллик билан туролмайман бир ерда,
Душман билан ётолмайман бир гўрда

Халқ тангрини ахтарганда, мен унга
Хурриятнинг оллоҳини келтирдим,
Йўл бошловчи бир доҳийни келтирдим
Ва кўрсатдим озодликнинг зўр роҳин,
Гулойиндек муҳаббатнинг оллоҳин.
Бугун сизни чақиради у жангга,
Хужум өт деб юртни босган душманга.
Қалбингизда нафрат ўти ёнсин дер,
Нафрат ўти ёв қонига қонсин дер.

(Пауза)

- 850 О, Гулойин, ёдимдасан бир умр,
Эслаганда кўзларимда ортар нур.
Сен ишқ каби абадийсан, эй санам,
Озодликдек мангу яшарман мен ҳам.

Пауза. Ташқи кўрғондаги ўт зўраймоқда.
Муқанна ўзининг сўнгги сўзларини айтмоқда.

- Яна кўрмоқ бўлганларга юзимни,
Қулоқ солинг, танитайин ўзимни.
Очилар у ғалабанинг тонгида.
Жангга кирган одамларнинг онгида.
860 Яна мени кўрмоққа зор бўлганлар,
Кулартагин ва Ғирдакка боқсинлар.
Яна кимки, ватан учун жанг қилса,
Яна кимки, ёв ҳолини танг қилса,
Яна кимки, ёвни қувса ватандан,
Менинг чеҳрам кўринади ўшандан.

(Пауза. Гулободга)

- Оловни ёқ, волидан муҳтарам,
Оловни ёқ, ёрисин еру олам.
870 Бугун мен ҳам оловга қўшиламан,
Бугун мен ҳам мангулик ўт бўламан.
Нафрат ўти каби ёниб қонларга,
Қўшиламан миллион-миллион жонларга.
Ёвни жондан ёмон кўрганлигим рост,
Бундан сўнггра номимни қўйинг: Қасос!

Ҳ а м м а

Муқанна

Тириклайин тушмаймиз ёв қўлига!

Шу сўзлар билан дўстлари-ла қучоқлашиб хайрлашади. Уларнинг ҳар бири ҳам Муқанна билан қучоқлашар экан, «Тириклайин тушмаймиз ёв қўлига!» ва «Қасос» сўзларини такрор қиладилар. Улар хайрлашиб бўладилар. Гулханда олов ловилайди. Бутун атрофда олов. Муқанна ўзини гулханга ташлайди, дўстлари ҳам ўзларини бирма-бир оловга ташлай бошлайдилар.

Парда

Тамом

МУҚАННА

4 парда 6 кўринишли тарихий музикали драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Ҳошим Ҳаким ўғли—Муқанна.

Феруз—қул хўжаси.

Оташ

Гулобод—хотини } Ферузнинг қуллари.

Гулойин—қизи }

Ғирдак

Боғий

Ҳишрий

Ҳаким

Кулартагин—ҳарбий.

Саидбаттол—араб қўшини қўмондони.

Жалойир—араб руҳонийси.

Зубайд

Зайд } араб ҳарбийлари—Ибн Маоз вакиллари.

Мулозим.

Қоровул.

Қуллар, деҳқонлар, ҳарбийлар, араб аскарлари, канивлар,
чўрилар, қизлар ва бошқалар.

Воқеа VIII асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннаҳрда ўтади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Оташнинг уйи. Баҳор. Тоғлар, қирлар яшнаб кўринади.
Далада гуллар териб юрган Гулоинининг арияси эшити-
лади.

Г у л о й и н

30 Лола ёзмиш қип-қизил қоним билан ўз номини,
Минг пушаймондир тополмасдан кўнгил ўз комини.
Ташнадир шабнамга гуллар тўлдиролмай косасин,
Кўзда ёшим бирла тўлдирмиш баҳор ўз жомини.
Булбул эрмасдир чаманда оҳу афгон айлаган,
Бадки ул нолам билан тўлдирмиш ўз айёмини.
Сурма эрмасдир ватан осмонини босган булут,
Кокналим янглиғ қаро қилмишдир ул ўз шомини.

I қ и з

(Гулоин қўлидаги гулларга қараб)

Бунча гуллар пайдо бўпти қаердан?!

Г у л о й и н

Ердан, жоним, худди мана шу ердан.

II қ и з

40 Нималар ҳам кўкармайди бу ерда.

Г у л о й и н

Шундан бошқа нима қолди бу элда?

III қиз

Эрта-индин бу ҳам хазон бўлади,
Еру осмон хазон билан тўлади.

Гулоин

Қояларга қарадингми?

I қиз

Ҳа, куйганга ўхшайди.

II қиз

Биров келиб кул уйганга ўхшайди.

Кўздан узоқлашадилар. Иккинчи томондан Оташ ва
Гулобод пайдо бўлади.

Оташ

Қизинг қани?

Гулобод

Чиқиб эди далага,
Табиатни, баҳорни кўп севади,
Кўкатларда соатларча ётади.
Унга дала, гулу чечак бўлса бас!

Оташ

Ҳам гўзалу ва ҳам арзон бир ҳавас.

Битта-битта юриб, қўлида гуллари билан Гулоини ки-
риб келди.

Гулоин

Салом, дада!

Оташ

Салом, қизим!

Г у л о б о д

70 Елғизим,
Лола каби очилибсан ўзинг ҳам.

Г у л о й и н

Лола каби юзим қизил, ичим ғам.

Г у л о б о д

Нега даркор, қизим, ахир шу гаплар,
Хурсандсан-ку, қўлларингда чечаклар.

Г у л о й и н

80 Чечак билан хурсанд бўлса гар одам,
Ер юзида бўлмас эди қайғу ғам.
Мана баҳор, бутун атроф лола-гул,
Ҳамма одам терганда ҳам ётар мўл.
Аммо ҳеч ким шоду хуррам эмаску?

(Лолани кўрсатиб)

Бахтиёрлик аломати эмас бу.

Музыка чалади. Гулоийн ўз ҳолини арз этиб ария айтади.

90 Ҳар куни минг офату минг можаро бошимдадир,
Чарх тоши бу ситамлардин яро бошимдадир.
Навбаҳорим гулларини куз келиб қилди хазон,
Рангларимдир заъфарон, рўзи қаро бошимдадир.
Толеим гулзорига бойқуш қурибдир ошиён,
Ҳам маломат, ҳам надомат бир адо бошимдадир.
Бағри бирён ўлдиму ҳам кўзларимдин оқди қон,
Пора-пора бу жигарларким, бало бошимдадир.
Ҳам чумолудек танимга ағдарилди тоғким,
Жумла оламнинг жафоси бир гадо бошимдадир.
Кўз очиб дунёни кўрдим, билмадимки, на учун
Ҳасрату дарду алам мотамсаро бошимдадир.

О т а ш

Ичинг тўла маъно сенинг, доно қиз.

Г у л о й и н

Баҳор ўзи яхши нарса, шубҳасиз...
Юртимизда жуда яқин замонда,
Кўп байрамлар бўлар экан баҳорда.
Қани ўша байрамлардан бир нишон?

(Пауза)

Ҳозир агар сен бўлмасанг мусулмон
Душман бермас емоқ учун парча нон.

(Лолани кўрсатиб)

Бу кўрганинг лола эмас, ёлғиз кул.

О т а ш

Биз кул эдик, ҳозир бутун ўлка кул.
Юртимизни ёвлар босиб ётипти,
У ҳаммани таламоқда беомон,
Халқни зўрлаб қилаётир мусулмон.

Г у л о б о д

Арабларга зўр иш қилди хўжамиз.

Г у л о й и н

Дабдабали масжид солди, бетамиз.

О т а ш

Улар, ҳатто пул берармиш жумъа кун
Намозгоҳга ўзи келган халқ учун.

Г у л о б о д

Биз ҳам бориб пул олайлик бўлмаса?!

Г у л о й и н

Агар менинг пулга кўнглим тўлмаса?
Унда нима, ё бўлдингми мусулмон?
Босқинчига келтирдингми сен имон?

Г у л о б о д

130 Йўқ, ҳали йўқ, ҳали тоза виждоним,
Оташгоҳнинг оловида бу жоним.

Г у л о й и н

Оташ десанг кўнглим тушар бир ғашга.

О т а ш

Биз ҳали ҳам топинамиз оташга.
Сен-чи қизим?

Г у л о й и н

140 Нима қила олар эдим мен ўзим?
Еш чоғимдан ўтга томон сен тортдинг,
Сен оташга топинмоқни ўргатдинг.
Нима қилай, мен нимани билардим?
Еш болани йўлга бошлар аввал ким?
Ота, она, шундаймасми, ўзинг айт?

О т а ш

Ешлик ўзи бўлар экан қизиқ пайт:
Бола ёлғиз ўрганишни биларкан.

(Пауза)

Ихтиёрни ҳозир санга берганман.
Еш эмассан, қизим, энди йўлингни
Ўзинг танла, ҳеч ким тутмас қўлингни.

150

Г у л о й и н

На оташдан, на Муҳаммад динидан
Фойда кўрган бир кимсани билмайман.
Шунча йиллар оташгоҳга топиндим

122

Ва билмадим илоҳим ким, тангрим ким?
Қайғуси йўқ бирор кунни кўрмадим,
Бирор соат мен бахтиёр бўлмадим.
Исинмадим оловига ҳеч қачон,
Ёримадим, бўлолмадим чароғон.
Ўтинидан толелари шўр бўлим,
Тутунидан икки кўзи кўр бўлдим.
Ихтиёрни берсанг агар менга сан.
Оводликка топинардим ёлғиз ман.

Г у л о б о д

(ташқарига қараб)

Оқ кийинган биров келди эшикка.

О т а ш

Бизнинг уйга келаяпти у тикка.

Г у л о й и н

(қарайди.)

Оққа бунча беланипти у одам.

Г у л о б о д

Оқ ичида оёғи ҳам, боши ҳам.

(Ғирдак кирди. Кийимлари тамом оқ)

О т а ш

Э, Ғирдакку бу, оқ кийинган фаришта.

Ғ и р д а к

(кўришадилар.)

Бир аломат бўлар экан ҳар ишда,
Исён қилдим, Муқаннага топиндим.

Арабларчи? Нима учун оқ кийим?
Муқанна ким? Қайдан чиқди бу хил ном?

Ғ и р д а к

Кимлигини сизга қилай мен эълوم:

Г у л о б о д

Бир ниқобдор, афсоначи, сеҳргар.

Ғ и р д а к

(кулиб)

061 Янги чиққан бир найрангбоз пайғамбар
Шундайми? Йўқ! Сеҳргармас, донишманд!
Араб айтган пайғамбардан ҳам баланд.
У одаму, одамларга раҳнамо.
Бошин силар қайда бўлса бенаво.
Душман бўлса кўринмасин кўзига,
Уни кўрган душман келмас ўзига.

О т а ш

(ҳаяжон ичида)

У, қайда у?

Г у л о й и н

200 Уни кўрсак мумкинми?

Ғ и р д а к

Оқ кийим кий, кўрмоқ бўлсанг сен уни.
Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.
Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

(Чиқиб кетди.)

О т а ш

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.

Г у л о й и н

Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

(Музика чалади. Гулойин ария айтади.)

Найлагаймен, кўзларимга энди уйқу келмаса,
Хира бўлмай найласин кўнгилга кўзгу келмаса.
Дилни босган қайғу ғамларни аритгай энди ким,
Кўзларимга мисли дарё мавж уриб сув келмаса.
Яшнаган гулзор-чаманлар на бўлур боғбонсиз.
На бўлур сайр этгали тоғ узра оҳу келмаса.
Не ажабким, лоладек бағримга тўлса доғлар,
Ғунча янглиғ лабларимга энди кулгу келмаса.

Г у л о б о д

(яна ташқарига қарайди.)

Дарвозага қадам қўйди яна ким?

Г у л о й и н

Қара, борми устларида оқ кийим?

О т а ш

(қарайди.)

Аллақанча қилич таққан араблар.

Г у л о й и н

Кеча-кундуз санқишади дарбадар.

Эшик очилади. Жалойир, Баттол'ва бир неча кўшин
киради.

Ж а л о й и р

Салом, Оташ!

(Оташнинг ғазабланганини кўриб)

Нима, халал бердикми?

Б а т т о л

Нега жимсан, ё бефурсат келдикми?

О т а ш

(секин киноя билан)

Халал бермас сиздай азиз меҳмонлар!..

240

Г у л о й и н

(ўз-ўзига)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар!..

О т а ш

(киноя билан)

Бу хомуш уй бугун бўлди бир бозор,
Кириб чиқар ҳар кун минг хил харидор.
Сўз бўлади ҳар хил икир-чикирлар,
Халофатдан бунда келар фикрлар.
Бутун жаҳон сиёсати, дин, қуръон,
250 Сўз бўлади, ким кофир, ким мусулмон?
Етмасинми, бу бошимиз осмонга?
Шундан ортиқ бахт бўларми инсонга!
Салом бўлсин, уй тўримиз сизники...

Ж а л о й и р

(Баттолга)

Кўрдингизми, ғазабининг йўқ чеки.

(Оташга)

Раҳмат ўғлим, бизга ўзинг кераксан.

126

О т а ш

Тақсир, ҳали мен мусулмон эмасман.

Ж а л о й и р

Энди бас қил, юрма бундай беимон,
Бизга топин, бўлгин энди мусулмон!

Б а т т о л

(Гулойинга назар ташлаб)

Қизингни ҳам қўйма бундай дарбадар!

Г у л о й и н

(Баттолга қараб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Ж а л о й и р

Зарафшонда кофир ёлғиз сен қолдинг.

О т а ш

Ёлғиз қолсам бўлар экан дунё кенг,
Дунёни кенг кўрмак — тилак шул эди.

Б а т т о л

Очилади бугун хўжанг масжиди.

Ж а л о й и р

Жаҳолатда кетмай десанг бекафан,
Сен қуръонга топинмоққа мажбурсан!

Б а т т о л

Қани кетдик.

(Судрайдилар.)

О т а ш

О, душманлар, душманлар!

Г у л о й и н

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

О т а ш, Г у л о б о д ва Г у л о й и н н и судрайдилар. Улар қаршилиқ кўрсатадилар. О т а ш, Г у л о б о д ва Г у л о й и н дод чекадилар.

290

О т а ш

Кимга дод айлаб чекайлик биз фиғон?

Г у л о б о д

Тарқаларму бошимиздан бу туман?

Г у л о й и н

Бизни хўрлаб зору нолон қилди ёв,
Бекасу бечораю бехонумон.
Юртимиз кул бўлди кўкка соврилиб
Қолди қушлар беину, беошён,
Барча эл бу зулм ила бўлди адо,
Хору зору мубталою бағри қон!

300

П а р д а

Иккинчи кўриниш

Ф е р у з солган масжиднинг очилиши ва Г у л о й и н н и мусулмон қилиш маросими. Зўр ҳашаматли бино. Гўзал нақшлар, ўймакори эшиклар, масжиднинг олди саҳни. Одамлар тўпланмоқда. Деҳқонлар, қулла, боёнлар келмоқда. Арабларнинг ҳаммаси ҳам қуролланган. Г и р д а к ўз кишилари ўртасида гап қўзаб юрипти.

Х и ш р и й

310

У киради ҳар кун менинг тушимга,
Куни бўйи келолмайман ҳушимга.
У, қайда у?

Г и р д а к

128

(секин)

У шу ерда, шаҳарда,
Кўзи билан юзида сабза парда.
У бизларнинг орамизда кезмоқда,
Халқ ичидан кўп сирларни сезмоқда.
Мана унинг сизга қилган хитоби —

(қўйвидан варақа чиқаради.)

Босқинчига қарши ёзган китоби:

(ўқийди.)

«Душманларнинг босқинидан қутулмоқ
Бўлган ҳар ким ўз устига кийиб оқ,
Келиб қабул этсин менинг йўлимни,
Фақирларга узатаман қўлимни.
Менга келсин барча жабр кўрганлар,
Уйи куйиб, кўча-кўйда юрганлар...»

Б о г и й

Тўхта, бас қил!

(Ташқарини кўрсатади.)

Жалойирлар келмоқда.

Х и ш р и й

Ферузлар ҳам чиқаяпти бу ёқда

(Гирдак варақани чўнтагига солади.)

Г и р д а к

Эсиз, қизиқ ери қолди ўқилмай.

Б о г и й

Бўлди, кўрса қутулолмассан ўлмай.

340

Ташқаридан Жалойир ва Баттол киради. Ичкаридан Феруз чиқади. Уларнинг орқасидан Оташ, Гулобод, Гулоийн кира бошлайдилар. Хор Жалойирни қутлаб саломлайди.

Х о р

Бошимизда пешвомиз, ассалом,
Йўлга бошлар раҳнамомиз, ассалом.
Кеча-кундуз муддаомиз, ассалом,
Қўлласин қодир худомиз, ассалом.

Ж а л о й и р, Б а т т о л

Сизгадир қилган дуомиз, ассалом.

350

Х о р

Биргадир шоҳу гадомиз ассалом.

Ж а л о й и р, Б а т т о л

Кўкка юксалгай садомиз, ассалом,
Қўлласин қодир худомиз, ассалом.

Ж а л о й и р

(Ферузни хушлаган бўлиб масжидга қарайди.)

На гўзалдир, бу муҳташам бир ижод!

Ф е р у з

360

Каминадан халофатга мукофот.
Масжид солдим бўйин эгиб тангрига,
Қулоқ солдим ҳарна деса амрига,
Ўз элимни йўлга солдим шу томон.

О т а ш

(секин)

Ҳар ташлаган қадамингдан оқди қон.

Ж а л о й и р

Минбарга чиқиб, Гулоиниларга мурожаат қилади.

Яқинроқ кел, Оташ, гўзал Гулоин,
Инсоф кирсин дилингизга, кетиб кин.
Гўзал қизим, инсофга кир бу сафар.

Г у л о й и н

(эшитмагандай бўлиб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Ж а л о й и р

Кел такрор эт:
Лонлоҳа иллоллоҳу Муҳаммадин расулиллоҳ.

Г у л о б о д

Англаб бизга, нима деган сўзинг бу?

О т а ш

Оллоҳинг ким? Қилгил бизга ҳикоят,
Тили борми? Эшитарми шикоят?!

Ж а л о й и р

Қулҳуоллоҳу аҳад, оллоҳус-самад ламялид валамюлад
валам яқунлаҳу куфуван аҳад.

О т а ш

Англаб бизга, нима деган сўзинг бу?

Ж а л о й и р

Қуръон сўзини туркча айтмоқ мумкинмас.

Г у л о й и н

(ёниб сўзлайди.)

Эса, бизни қийнамоқни қилгил бас!
Тушунмаган йўлга бизни бошлайсан,
Жабрайилсан, бағримизни ёшлайсан.

О т а ш

Имон келтир, ўз виждонинг бўлсин соф,
Хурсанд бўлсин шу Жалойир ноинсоф.

Ж а л о й и р

400 Қизим, нега жимжит қолдинг, айтиб бер!
Сени йўқдан яратган ким, айтиб бер?!
Дунё ўзи пайдо бўлди қаёқдан?

Г у л о й и н

(секин)

Мен на билай, уни ҳам сен биларсан.

Ж а л о й и р

Тингла мени, имон келтир. Дунёни
Оллоҳ расо олти кунда яратди.
Якшанба ва душанба кун дафъатан
У, ерларни барпо қилди йўқликдан.

Х о р

410 Манфаатдан нима бўлса яратди.
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Ундан сўнгра ташлаб буюк назарни,
Сешанба кун барпо қилди тоғларни.

Х о р

Манфаатдан нима бўлса яратди,
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Чоршанба кун оғочларга, сувларга
Навбат етди, жон киргизди уларга.

Х о р

Манфаатдан нима бўлса яратди,
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Пайшанба кун барпо қилди осмон,
Арши аъло деган олий бир макон.

Х о р

Манфаатдан нима бўлса яратди
Мазарратдан нима бўлса яратди.

Ж а л о й и р

Сўнг жумъага назарини қаратди,
Ҳам ўша кун юлдузларни яратди.
Кўп нарсалар барпо қилди дамо-дам,
Кун сўнггида бино бўлди ҳам одам.
Бермак учун бизга оллоҳдан хабар,
Уни қилди ҳаммамизга пайғамбар.

Х а л қ

Сен айтмадинг, нима қилди шанба кун?

Ж а л о й и р

Шанба кун олам топти бир якун.
Оллоҳ уни яратишни тугатди.

Г у л о й и н

Нима қилдим, энди бошим ҳам қотди?

Халқ ичидан юзига парда тутган Муқанна кўтарилади:
Муқанна ва унинг орқасидан Кулартагин илгари ўта-

ди. Одамлар орасидан чиқиб Ғирдак ҳам уларга яқин келди. Ҳаммининг диққати уларда. Жалойир ва Баттол ҳам уларга қарайди. Оташ, Гулобод, Гулойин ҳам ҳайрон бўлиб уларга қарайдилар.

450

Муқанна

Бутун халқнинг боши қотган бу ишдан,
Ҳатто, қуёш музламоқда бу қишдан.
Элни гадо қилган закоту бож ҳам,
Камбағалга бало бўлган хирож ҳам.
Бу кўзларни кўр айлаган ёлгон дин —
Олти кунда пайдо бўлди, офарин!

(Жалойирга)

Тушунмадим, менга англат, улуғ зот,
У қайси кун қулликни қилди ижод?

460

Жалойир

Жаҳаннамнинг ўти чиқар тилинган
Қай дўзахдан пайдо бўлдинг? Сан кимсан?

Муқанна

Танир эдинг доно бўлсанг, сан агар.

Гулойин

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.

Жалойир

Ҳалал берма, топинмоқда эл ҳаққа.

Муқанна

470

Саволим бор ҳам сангаю, ҳам халққа:
Нима учун элни балога тутдинг?
Нима учун босқинчилик касб этдинг?
Нима учун Аму оққан ўлкада
Бирор дарахт кўкармади юз йилда?

134

Элга ҳаёт берган олтин Зарафшон
Нима учун бошдан-оёқ бўлди қон?

Ж а л о й и р

Бас қил дейман, тилингни торт, эй беор!

Б а т т о л

Қўй гапирсин, бу сеҳргар ниқобдор.

М у қ а н н а

Юз йилдирким, сўзлайсан лоиллоҳдан,
Жуда оддий бир нарсага ҳайронман:
Нима учун юрт чиқмайди оловдан?
Нима учун эл қутулмас таловдан?
Нима учун элни босган ҳашарот
Дин, хирож деб ўз-ўзига қўйди от?
Нега қилдинг элни бунча гадой-хор?
Нега бўлди ҳамма сенга отбоқар?
Қиз онадан, хотин эрдан ажралди.
Косиб уйдан, деҳқон ердан ажралди!
Нима учун?!

Ж а л о й и р

Сўзларингни қилғил бас!

О т а ш

Тақсир, сен ҳам сабр қилгин бир нафас.
Қўй тингласин дили ғамга тўлганлар.

Г у л о й и н

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Б а т т о л

(Уз қўшинларига)

Тутинг уни, чиқармангиз бу ердан!

Муқанна

(Баттолга)

Саволимга мана, жавоб бердинг сан.

(Гулойинга)

Имон келтир, юз йилдирким араблар...

Гулойин

(ҳаяжон ичида)

510 Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар...

Муқанна

Бу ўлкани қилолмади мусулмон,
Кор қилолди на-да қилич, на ёлғон.
На намозга келганларга кетган пул,
На-да ёнган оташгоҳдан қолган кул.
Шу кичкина ҳуррият ҳам нест, ғорат
Бўлсин десанг имон келтир шу соат.
Имон келтир такрор айла, йўқ чора,
Тинсин десанг шу Жалойир бечора.

520 Юз йилдан сўнг у исломнинг қиличин,
Сен шўрликнинг бошинг узра солди чин.
Қаттиқ тушди бир шўрликнинг изидан,
Мамлакатнинг энг бокира қизидан
Бошламоқчи қабул ислом ишини.

Оташ

Сўзларинг кўп ҳайрон қилар кишини.

Баттол

Тутинг дейман, уни дарҳол кишанланг!

Ғирдак

530 Эй қўмондон, бунча бўлмагин тажанг.

Босқинчилар Муқаннани тўхтатмоқчи бўладилар. Халқ
Муқаннани ўраб, уларга йўл бермайди. Муқанна халққа
муружаат қилиб қўшиқ бошлайди. Халқ жавоб беради.

Муқанна

Ҳеч ажаб эрмаски, қотса бу ситамдин бошлар,
Не учун ёғмоқдадурким, бошингизга тошлар.

Халқ хори

Ҳаддидин ошди азобу зулм ила жабру ситам,
Кўзимиздан оқди қону дарё бўлди ёшлар.

Муқанна

Кўз ёшим тинсин десанг, мардонавор жангларга чиқ,
Жангга чиқсин қаҳрамонлар, дўстлар, қардошлар.

Халқ хори

Сўнгги бўлмасми бунинг, келмасми бизга янги кун,
Бағримиз ўртанди буткул, қолмади бардошлар.

Оташ

Ўзинг кимсан?

Баттол

Ким бўлди бу ниқобдор?

Гулоин

Ўзинг кимсан? Қайси юртдан? Эт изҳор.

Фирдак

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар,
Юрак-бағри ғусса билан тўлганлар.

Гулоин

Кимсан ўзинг?

Х а л қ

Кимсан ўзинг?

М у қ а н н а

560 Сизни босган жароҳатларга малҳам.
Агар худо керак бўлса, худо ҳам,
Одам ҳамман. Озодликдир шиорим,
Хурриятдир топинажак оллоҳим.
Томиримда қолмагунча қатра қон
Қуръонига топинмайман ҳеч қачон.

Ж а л о й и р

Бу қабоҳат! Бунинг жойи жаҳаннам!

О т а ш

Оҳ, нақадар баҳодирдур бу одам.

570

М у қ а н н а

Душманларнинг босқинидан қутулмоқ
Бўлган ҳар ким ўз устига кийиб оқ,
Келиб қабул этсин менинг йўлимни,
Фақирларга узатаман қўлимни.
Муҳаммади, Исоси ҳам ўзимман,
Иброҳими, Мусоси ҳам ўзимман.

Х а л қ

Бу Муқанна!

О т а ш

580 Муқанна бу.

Ж а л о й и р

Муқанна!

Бу қабоҳат қайдан кирди бу ерга?!

Г у л о й и н

Салом бўлсин, соҳибқирон у эрга!

О т а ш

Муқанна кел, Гулоийинни ўзинг ол,
Ҳаммасига раҳбар бўлгин, йўлга сол.

Г у л о б о д

Гулоийиннинг қаро кўзи ҳаққий-чун
Бизни бошла, элимизни озод қил,
Хароб бўлган юртимизни обод қил.

Халқ Муқаннага арзи ҳол айтган бўлиб хор бошлайди.

Х а л қ х о р и

Не балоларга тутилди боғу бўстон ўлкаси,
Заъфарондек сарғайибдир бу гулистон ўлкаси,
Гунча лаблар, гулжабинларнинг бу жонон ўлкаси,
Ҳам қиличбоз, ҳам чавандоз мардлар жон ўлкаси.

Қайғу, мотам ичра қолдик бағримиз бўлди яро,
Нега келди юртимизга бунчалик дарду бало,
Не учун офатга бўлдик бунчалик биз мубтало,
Бекасу бехонумону бағри бирён ўлкаси.

Бир азим дарё бўлибдир кўзимизда томчилар,
Тан уза оғир кишанлар, бошимизда қамчилар,
Занжиру сиртмоғу дору оғулар, арғамчилар,
Сув эмас дарёлариндан оққучи қон ўлкаси.

Ж а л о й и р

Аҳмоқ бўлманг, ишонмангиз сира ҳам,
Бу кофирдир, жойи унинг жаҳаннам.
Олов уни чодир каби ўрайди,
Азройиллар ундан ҳисоб сўрайди.

М у қ а н н а

(халққа)

Қаттиқ жангга чиқа олар, айтинг ким?

Х а л қ

Биз ҳаммамиз.

М у қ а н н а

Тезроқ кийинг оқ кийим!

Х а л қ

620 Биз ҳаммамиз.

М у қ а н н а

Оқ кийингиз!

Муқанна ва Кулартагин чиқиб кетади. Халқ тааж-жуб ва ҳайрат ичида. Оташ, Гулоинн ўзини йўқотган. Жалойир ва Баттол бақиради.

Ж а л о й и р

Тез тутинглар, тез тутинглар, тутинглар!

Б а т т о л

Тез тутинглар, илон бўлиб ютинглар!

630 Бир неча қўшин уларнинг орқасидан чиқади. Уларнинг қиличлари яланғочланган. Жалойир сўнг марта Гулоиннга мурожаат қилади.

Ж а л о й и р

Имон келтир, эй худодан беҳабар.

Г у л о й и н

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.

Ж а л о й и р

Қизим, энди гинанг қолсин ўзингдан,

Ақлинг кириб қайтгунингча сўзингдан,
То мусулмон бўлгунингча қатъиян,
Сен Баттолга хотин бўлиб яшайсан!

Г у л о й и н

(фарёд чекади.)

Минг фиғонким, лоладек бағримга тўлди доғлар,
Дам-бадам тирнайди кўксимни бу ёвуз зоғлар,
Эй фалак, келгайми ҳеч бир менга хушнуд чоғлар,
Ёв қилибдур гулшанимни энди зиндон ўлкаси.

Баттол одамлари Гулоийинни судрайдилар. Ҳаммада
ғазаб ва ҳаяжон.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

Учинчи кўриниш

Араб қўшинининг қўмондони Саидбаттол ўрнашган уй. Уй қўшин бошлиғига хос жиҳозлар билан безатилган. Деворда араб қиличи. Бухоро сунгуси, темир кўйлақлар, совут, қалқонлар осилган. Кеч. Уйга чўмиб ўлтирган Саидбаттол ёнига мулозим киради.

Мулозим

Қишлоқилар сизга арзга келипти.

10

Баттол

(секин бошини кўтариб)

Кимга арза қилишни хўп билипти,
Сўраб кўрчи, Муқанна нима депти?!
Секин сўра! Сўнгра Баттол устози
Арз тинглашни ўргатмапти экан де.
Яна айтки, бизнинг буюк қўмондон,
Бу ўлкада беради ёлғиз фармон.
Фармонини бажармаслик жиноят,
Сўзи ҳам бир, худоси ҳам. Шикоят —
Қилганларни тингламайди. Шундай де.

20

Мулозим чиқа бошлайди. Баттол уни тўхтатади.

Мен Ферузни чақирувдим, келдими?

Мулозим

Йўқ, ҳали йўқ. Яна чиқиб қарайман.

(Чиқди.)

142

Б а т т о л

Мен бу халққа жуда-жуда ҳайронман.

Эшик очилади. Яна мулозим киради.

М у л о з и м

Феруз келди, рухсат...

Б а т т о л

Айт.

Мулозим чиқади. Феруз киради.

Мана ёлғиз сан шикоят қилмайсан.

Ф е р у з

Нима бўлди, тушунмадим бунга ман.

Б а т т о л

Ёлғиз ўзинг бахтиёрсан бу элда,
Олтин камар, пўлат ханжар белингда.

Ф е р у з

Қўмондонга ўзинг бахт бер, ё раҳмон!

Б а т т о л

Бугун ўзга ҳолатдадир қўмондон,
Бахт тилашинг пуч ёнғоқдир ул учун,
Чунки Феруз кўрсатмади ўз кучун.
Мана Нахшаб бош тортипти хирождан,
Маза кетди ҳам хирождан, ҳам бождан.
Биз Қутайба бунда йиққан хирожнинг
Ярмини ҳам тўпламадик, на дединг?

Ф е р у з

Шаҳарларда одам зоти йўқолди,

Қишлоқларда ёлғиз қашшоқ эл қолди.
Хирож учун тўлайдиган моли йўқ,
Ўзини ҳам боқишликка ҳоли йўқ.
Қор ёғмаса дарёда сув қурийди,
Сув бўлмаса, ҳатто балиқ чурийди.
Шунинг учун чувалишлар чиқмоқда,
Муқанналар, оқ кўйлақлар чиқмоқда.

(Мулозим киради.)

60

Мулозим

Қишлоқилар кирамиз деб тўполон
Қилмоқдалар. Нима қилай қўмондон?

Баттол

(Ферузга аччиқ билан)

Йўқ. Қабул йўқ. Бор яна айт: қўмондон
Бу ўлкада беради ёлғиз фармон.

(Мулозим чиқади. Баттол Ферузга)

Халқни босиш келмайдими қўлингдан?
Сен уларнинг вакилига ўхшайсан.

70

Феруз

Йўқ! асло йўқ! Ундан худо сақласин.

Баттол

Бўлмаса чиқ, улар сени тингласин.
Халқ ичида эътиборли кишисан.

Феруз

Халқ обрўни танимай қўйди кўпдан.

Баттол

Шуни билки, халқ мисоли бир пода,

144

Хоҳи отда, хоҳи бўлсанг пиёда.
Ҳайдай олиш келса агар қўлингдан,
Пода юрар сен бошлаган йўлингдан.
Сен бу ерда ўз одамсан. Обрўйинг
Бир ҳукмдор обрўйига тўла тенг.

Ф е р у з

Душманларни ҳайдаймиз деб бутун эл
Муқаннага оқаётир гўё сел.
Кимни кўрсанг, ҳамма Муқанна дейди,
На обрўйни, на фармонни танийди.

М у л о з и м

(Киради.)

Қишлоқилар кетмай ғавғо қилмоқда!

Ф е р у з

Қани, қандай фармон бўлар бу ҳақда?

Б а т т о л

Уларга айт, ҳозир Феруз чиқади,
Қўмондоннинг амрин эълон этади.

(Мулозим чиқади. Баттол Ферузга)

Қилич билан кирдим мен бу тупроққа,
Яна қилич чиқаради қирғоққа.
Шикоятни ман этаман. Шу фармон.
Хирождан ҳеч кечолмайди кўмондон.
Қулоқликнинг қулоғида бор божим,
Мўйловликнинг мўйловида хирожим.
Бор, шуни айт, фуқаронгни тинчлантир,
Тасалло бер, уйдирмалар сўзлаб кўр.

Эгилиб салом қилиб Феруз чиқади. Баттол ёлғиз.

Уф, чарчадим. Жин, парилар қошимда,
Алвастилар ўйин қилар бошимда.

(Мулозимни чақиради.)

110 Ҳа, қайдасан? .

Мулозим

(киради.)

Лаббай!

Баттол

Гулойинни олиб кир.

Мулозим чиқади ва Гулойинни олиб киради. Гулойин юрғун ва қайғули. Баттол мулозимга буюради.

Чиқиб чақир ўйинчилар кирсинлар,
Гулойинга бир зўр базм берсинлар.

120 (Мулозим хўп деб чиқади.)

Мовароуннаҳр гўзалига олқишлар!

Гулойин

(секин)

Шунинг учун юрагимда ғам қишлар.

Баттол

Ишқ ҳақида икки оғиз сўзлаб бер.

Гулойин

Дин қўймайди: сен — мусулмон, мен кофир...

Баттол

130 Мусулмонлиқ бор сенинг ҳам тақдирда.

Гулойин

Лекин тақдир осмонда, мен ерда!
Мен ердаги оташларда қоврулдим,
Хазон бўлдим, сомон каби соврулдим.

Б а т т о л

Гул қилмоқлиқ келар менинг қўлимдан.

Г у л о й и н

Гул кўкармас бевақт келган ўлимдан.

Б а т т о л

Булбул қилиб сайратарман шохимда.

Г у л о й и н

Кул бўлурсан қайгу билан оҳимда.

Бирма-бир ўйинчилар кирадилар. Эркаклар, қизлар Баттолнинг хос канизлари. Ўйин бошланади. Эски араб ўйинлари. Ҳарбий расқлар давом қилади. Гулоийн ҳамон жим. Энг охирида қизлар ўйин ва хор билан Гулоийнга мурожаат қиладилар.

Қ и з л а р х о р и

Ўйнагил, эй дилрабо, айёмимиз гул фаслидир,
Биз билан бўлгил ғазалхон, чунки булбул фаслидир.
Сочларингни ёза-ёза яйрагил сен биз билан,
Атир бўлар тарқатиб кўр, чунки сумбул фаслидир.
Қоп-қора кўзлар тўкиб ёш бўлмасин бул кун увол,
Ўсмаю райҳону боғу базми жамбил фаслидир.
Сарвлар, гуллар, чаманлар қоматингга интизор,
Боғ аро сайр этгали чиқ, чунки бу дил фаслидир.

Ўйинчилар чиқиб кетадилар. Баттол ва Гулоийн ёлғиз.

Б а т т о л

Шу чоққача ҳеч кимни севганмидинг?

Г у л о й и н

160 Пўқ, кўз очиб кўрган кишим сен бўлдинг!

Б а т т о л

Кел бўлмаса, энди мени сева қол!

Г у л о й и н

(сачраб тушади, ҳаяжон ичида)

Юрагимни парчалама, тез йўқол!
Хурсандликка умидим бор менинг ҳам.

Б а т т о л

170 Бу дунёда ёлғиз умид ўзи кам,
Қудрат керак, хушнуд ўтсин вақт десанг,
Қилич керак, қалқон керак, бахт десанг.

Гулоийинга ёпишади. Гулоийин итариб ташлайди. Мулозим киради. Гулоийин ҳам, Баттол ҳам газаб ичида.

М у л о з и м

Келаётир сизга ҳазрат Жалойир.

Б а т т о л

Айт, буюрсин!

Г у л о й и н

Ҳазратингни ютсин ер!

Мулозим чиқади, ҳовлиққан ҳолда Жалойир киради.

180 Б а т т о л

Буюрсинлар, қандай шамол учирди.

Ж а л о й и р

Шамол эмас, зўр бир тўфон кўчирди.
Бу кофирлар яна қилди зўр исён.

148

Қиёматнинг ўтларида Зарафшон
Енмоқдадир. Ҳар ёқда оқ кўйлақлар...

Г у л о й и н

(жонланиб)

Оқ кийинар уни кўрмоқ бўлганлар.

Ж а л о й и р

Тўда-тўда бўлиб исён қилмоқда,
Кўча-кўйлар аламонга тўлмоқда.
Тўкмоқдалар қуръончилар қонини,
Таламоқда барча молу жонини.
Ҳамма кетди Муқаннанинг изидан!

Б а т т о л

Уч оламан Мовароуннаҳр қизидан.
Муқаннанинг боши учун минг дирҳам
Пул бераман!

Ж а л о й и р

Бу мукофот жуда кам.

Б а т т о л

Уч минг дирҳам!

Ж а л о й и р

Жуда кам.

Б а т т о л

Беш минг дирҳам!

Ж а л о й и р

Жуда кам.

Ун минг дирҳам!

Г у л о й и н

(сўзга аралашади.)

Жуда кам!

Ақча билан ўлчаб бўлмас у бошни,
Танга билан тўсиб бўлмас қуёшни.
Бу иш учун энг муқаддас мукофот
Саидбаттол боши бўлур...

220

Баттол Гулоийн юзига шартта қамчи тушуради. Гулоийн чеккасида қон, йиғлайди.

Оҳ... Ҳайҳот!

Розимасман бошингга минг бир бало ёғдирмасам,
Бу жафолар қасдига юз можаро ёғдирмасам.
Розимасман мен сенинг ҳам йиғлашингни кўрмасам,
Додларим бирлан дилингга мен яро ёғдирмасам.
Розимасман лахта-лахта мен каби қон қусмасанг,
Қисматингни минг балога мубтало ёғдирмасам.
Розимасман бир умрлик солмасам мотам сенга,
Бу фано дунёни мен сенга қаро ёғдирмасам.

230

Б а т т о л

(қичқиради.)

Ҳой, қайдасан, жаллод!

Ж а л л о д

(киради.)

Фармон бергил, косаларга қон тўлсин!

Б а т т о л

(Гулоийнни кўрсатиб)

Олиб чиқиб тилини кес, жим бўлсин,

150

Кўкрагига худди юзта таёқ ур!
Баданини битта қўймай қавартир.
Сочини қирқ, ўтмас пичоқ билан сўй,
Сўнг бошини ўрта йўлга осиб қўй.

Жаллод судрайди. Мулозим ўзини йўқотган ҳолда ҳовлиқиб киради.

Мулозим

Ҳамма ёқни босди кофир аламон!

Ҳаммада шошқинлик. Гулоийн орқага тисарилади. Муқанна, Кулартагин, Ғирдак ва бошқа оқ кўйлаклилар кирадилар. Ҳали Баттол қабул қилмаган деҳқонлар кирадилар. Гулоийн Оташга ташланади. Баттол билан Жаллоийрни тутадилар.

Муқанна

Муқаддасдир ҳақлик учун оққан қон!

(Қулларга)

Қуллик тамғасини олинг бўйиндан!
Сиз озодсиз!

Оташ, Гулобод, Гулоийн ва бошқа қуллар бўйинларидagi тамғани узадилар. Ҳамма ўзида йўқ шод, Баттол билан Жаллоийрга қараб хор айтади.

Хор

Тузогингдан чиқар кун бор экан-ку,
Сени оддан йиқар кун бор экан-ку.
Улакса ит каби судраб танангни,
Қора ерга тиқар кун бор экан-ку.

Жаллоийр ва Баттол жим. Муқанна озод бўлганларга мурожаат қилади.

Муқанна

Агар одам эсанг ёвдан кўзинг ёшини пинҳон қил,
Бериб ғамларга бардош сен унинг бағрини гирён қил.
Кўнгил дарду ғамин ожиз бўлиб изҳор этиб турма,
Ялинма изларига бош уриб, кўксингни қалқон қил.
Фигону оҳу нолангни енгиб, дардни унут буткул,
Ғазаб бирла отиб тош ул қаро бағрини сен қон қил.

Қилич ол қўлга энди, ҳам қувиб чиқ ёвни юртингдан,
Кириб бу жанг аро ҳар кори боридин пушаймон қил.

Муқанна Кулартагин ва яна бир неча киши билан
чиқади. Ғирдак ўртага чиқиб Жалойирга мурожаат қилади.

Ғирдак

Тўй муборак, бошлайликми ёр-ёр?

280

Жалойир

Йўқол бундан, сен эмассан менга тенг.

Оташ

Сенинг билан айтишгани мулломиз
Йўқ бизларнинг. Сўзлашамиз ўзимиз!

Ғирдак

(ўртага Боғийни олиб чиқади.)

Сени қилар мана бугун шу сўроқ.
Одиликда подшоҳлардан яхшироқ.

290

(Боғий Жалойирга жиддий қараб турипти.
Ғирдак Боғийга айтади.)

Қани бошла, нега бунча қарайсан?

Боғий

(Жалойирга)

Қани бошла, нега бунча қарайсан?

(Ҳамма кулиб юборади.)

Ғирдак

(Боғийни четга тортиб)

Бошлагин деб сенга айтдим, эй жинни!

152

Б о г и й

Қўй қийнама, мендан подшоҳ чиқмайди,
Ўзим айтиб тураман ҳам девдинг-ку?

Ғ и р д а к

Сўнг айтаман, ўзинг сўра, қизиқ бу.

(Боғий яна илгари чиқади. Жалойирдан
жиддий сўрайди.)

Б о г и й

Қанча кабоб чиқади, айт, гўштингдан?
Неча чопон бўлади, айт, пўстингдан?

(Кулги кўтарилади. Боғий ҳамон жиддий)

Ж а л о й и р

Астағфурулло! Астағфурулло!

Б о г и й

Улоқ қилса неча кунга ярайсан?
Тез жавоб бер, нега менга қарайсан?

Ж а л о й и р

Астағфурулло! Астағфурулло!

Б о г и й

Нима дединг, тушунмайман тилингга?

(Ғирдакка)

Хой айтсангчи, нима девдим мен сенга?
Қўй бўлмади, қилолмадим. Донолар
Чумчуқни ҳам қассоб сўйсин деганлар.

Муқанна ва Кулартагин келиб кирадилар. Ҳамма
жим. Улар юқорига кўтариладилар. Ғирдак ташқарига қараб
чопиб қолади.

Ғ и р д а к

Феруз! Феруз тутилди!

Бир деҳқон Ферузни судраб киради. У жанда кийган.

330 Қайдан тутдинг буни сан?

Д е ҳ қ о н

Қизиқ ердан тутиб олдим уни ман.
Бу Оташнинг ҳужрасига яшринди.
Ҳали ҳам жон сақламоқчи бу жинни.

Ғ и р д а к

(Муқаннага)

Ҷамоат жам, мунтазирдир дарсингга,
Раҳнамомиз, қани бошла, сўз сенга!

М у қ а н н а

340

(Жалойирга)

Узинг сўйла, қай ҳикматга ҳушинг бор,
Нималарга бўлганингни сазовор?
Нима жазо хуш келади кўнглингга?

(Баттолга)

Қандай жазо берай энди мен сенга?

(Ферузга)

Ғазабда ҳам, жазода ҳам одилман,
Узинг сўйла, сан нимага арзийсан?..

Б о ғ и й

350

Қандингни ур, чинаками бу сўроқ,
Сўроқ қилар подшоҳлардан яхшироқ.

М у қ а н н а

Қилиб юрма сўнгра яна маломат,
Узларинг айт, кўрсатай не қаромат!
Ҳар иш қилсам келар ҳозир қўлимдан
Қанча лашкар чақирайин ўлимдан?

Ф е р у з ва Б а т т о л маккорона сўзга киришадилар.

Ф е р у з

Мени кечир, оёғингни ялайман,
Нима десанг айтганингга қарайман.
Мен уларга дўстлигимиз баҳона
Қилиб масжид солиб эдим шоҳона.
Пушаймонман барча қилган ишимга
Очдинг кўзим, энди келдим ҳушимга.
Кечир мени.

Б а т т о л

Мен аскарман, жангу жадал шиорим,
Уруш куни бошланади баҳорим.
Қилич тутган қулваччаман!

(Жалойирни кўрсатиб)

Хўжам ул!
Лойиқ кўрсанг доим бўлай сенга қул
Хўжайиним алмашади, шу холос,
Қулдан фарқим, от минаман, шу холос.
Ўтга солсанг мисоли бир саксовул,
Ёнаману бўламан бир ҳовуч қул.
Менга эрк бер, худойимдан тонаман,
Енгсанг енгиб, ёнсанг агар ёнаман.

М у қ а н н а

(Жалойирга)

Айтадиган гапинг бўлса айтиб қол,
Жаҳаннамми, жанат берай, тилаб ол!

Ж а л о й и р

Раҳму шафқат сўрамайман ҳеч қачон,

390 Ном қолади, тўкилади қатра қон.
Жаҳаннамга мен ҳаммангни тортаман,
Гуноҳингни тоғ-тоғ қилиб ортаман.
Омбир билан узиб олиб тилингни,
Болта билан майдалайман қўлингни.
Сен ўзингнинг қисматингни мендан сўр,
Кўнглингга ҳуш келганини қилиб кўр.

М у қ а н н а

(ўз дўстларига)

Не қиламиз, уламолар, вазирлар,
Маслаҳат бер, аллома, беназирлар.
Не қилардинг агар касбинг ов бўлса,
Тириклайин тутган қушинг ёв бўлса?

О т а ш

400 Тирик тутган қушни сўйиб ер эдим,
Мен билмадим, бу калхатни еяр ким?

Х и ш р и й

Кийик бўлса, уни сўйиб еярлар,
Тулки бўлса, терисини киярлар.

О т а ш

Ит ўлганда сасиб бузар ҳавони!

Ғ и р д а к

Ўзим сенга кўрсатаман давони.
Ҳазар қилиш лозим сенга бу овдан,
Қутулмоқлик керак буткул бу ёвдан.

410

Б о ғ и й

Утга ташлаб кабоб қилмоқ лозимдир.

Ғ и р д а к

Шундай қилгил ҳақиқатан бўлсанг зўр.

Кулартагин

Менга қўйсанг, улоқ қилиб чопардим,
Одам бўлиб мен ҳам бир кайф топардим.
Душманларнинг ёрар эдим юрагин,
Бағдод томон қочар эди олмай тин.

Муқанна

Қандай фикр берар экан Гулойин?

Оташ

Қани сўйла, эй муқаддас қасос, кин!

Гулобод

Қани элга кенгаш кўрсат, доно қиз,
Маслаҳатни кўрсатмадинг сен ёлғиз.

Гулойин

(Ўртага чиқади. Баттолни кўрсатиб)

Беқилич бахт йўқдир, девди бу менга.

Муқанна

Кулартагин, қилич бер Гулойинга.

Кулартагин қилич келтиради. Муқанна қилични
Гулойинга беради. Гулойин қилични олиб қадинни рост-
лайди. Жалойирни кўрсатиб сўзлай бошлайди.

Гулойин

Буни ўлдир, бундан фақат зиён бор,
Миясида бунинг ёлғиз чиён бор.

(Ферузни кўрсатиб)

Бунга бўлса ўлим ҳам ҳайф, на инсон

Ундан бирор фойда кўрар, на ҳайвон.

440

(Жалойирни кўрсатиб)

Унинг ёлғон ваҳмасига ишонма,
Сўнг пушаймон оловида хўп ёнма.

(Ферузни кўрсатиб)

Бу одамлар ичидаги ҳашарот
На ит уни ёлчиб ейди, на-да от.

(Жалойирни кўрсатиб)

Ичи унинг гўё мудҳиш жаҳаннам,
Кўп яхшидир бир фитнакор бўлса кам.

(Ферузни кўрсатиб)

450

Уни ҳаром давлатидан жудо қил.
Саргардонлик, сарсонликка худо қил!

(Пауза. Муқаннага)

Бошим эгиб ялинаман мен сенга:

(Баттолни кўрсатиб)

460

Мана бунинг ихтиёрин бер менга!
Менинг ўзим ундан қасос оламан,
Бошларига ғаму кулфат соламан.
Мана бугун қилич олдим қўлимга,
Амр этаман, юриб кўрсин йўлимга.
Эшигимни шипирсин бу қўмондон,
Бўлсин барча қилганига пушаймон.
Қулдай юрсин ҳам садоқат кўрсатсин,
Сўнгра бизга қиличбозлиқ ўргатсин.
Шунинг учун бунни ҳозир ўлдирма.

Ҳ а к и м

Бир неча кун паймонини тўлдирма,
Юриб кўрсин, нима бўлар, кўрамиз,

Бошларига минг хил найранг қурамыз.

Х а л қ д а н б и р о в

Таёқ кўтариб ўртага чиқиб, Баттолга ҳужум қилади.

Бекор депсан, ўлдираман шу замон,
Кўз олдимда бўғизидан оқсин қон.

М у қ а н н а

Унинг таёғини қўлидан олиб синдиради.

Ёвга қарши шу ҳам қуроқ бўлдим?
Шу чўп билан енгиб бўларми ёвни!

Х а л қ д а н б и р о в

(қўлида тош ўртага чиқади.)

Шу тош билан парчалайман бошини.
Кўзларидан оқизаман ёшини.

М у қ а н н а

Тошни унинг қўлидан отиб юборади.

Кесак отиб ёвни енгганми ҳеч халқ,
Қилич таққил, бўлай десанг қонга ғарқ.

Ҳ а м м а

Офарин! Офарин!

М у қ а н н а

(Ферузани Ғирдакка кўрсатиб)

Бу аблаҳдан ҳеч бир зотга фойда йўқ.
Буни элдан сарсон қилиб қувиб чиқ.
Мола мулкин бутун элга бўлиб бер.

(Пауза. Гулойинга)

Тўғри, жуда оғир жафо тортдинг сен,

Сен ўртанган азобларни биламан.
Сўзларингни қайтармоқ жуда оғир.

(Баттолни кўрсатиб)

500 Майли, ҳозир ўлмай турсин бу олғир.
Якка ўзи ҳеч бир ёққа боролмас.
Чумчуқнинг ҳам уясини бузолмас.
Бу корчалон бўлса менинг қўлимда,
Тани гўрда, боши доим ўлимда.

Ғ и р д а к

Бир кун бориб тузин ичган жойингга
Садоқату қирқ кун салом эканда.

М у қ а н н а

(Жалойирни Кулартагинга кўрсатиб)

510 Буни ўлдир, тилагига қонсин бу,
Ғазабимиз оловида ёнсин бу.
Билиб олсин, чиқар шундай ҳикмат, фан,
Узга юртга босиб кирмоқ айшидан.

Ҳ а м м а

Улим!

Х а л қ х о р и

520 Ёвни қириб йўқ қилмоққа асосимиз бор,
Дилимизда ҳеч туганмас қасосимиз бор.
Душманларни қувиб элни сақлаймиз омон,
Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.
Қилиб золим қонхўрлардан ватанни озод,
Элу халқни бир умрга айлағаймиз шод.
Душманларни қувиб элни сақлаймиз омон,
Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.

Ж а л о й и р н и ў л и м г а о л и б ч и қ а д и л л а р .

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

Тўртинчи кўриниш

Сом тоғида Муқанна ва унга қўшилган халқ жойлашган қалъа. Муқанна билан Гулойиннинг тўйи кечаси. Ҳамма ёқда машъаллар ёқилган, Муқанна олдида Гулойин кириб келади. У ясанган, қилич таққан.

Муқанна

Марҳабо, кел, Гулойиним, ҳаётим,
Жигарпорам, учар бўлсам қанотим.
Сени кўрсам, яшаради юрагим.

Гулойин

Сени кўрсам гул ёзади тилагим.
Ўликни ҳам тирилтирар сўзинг бор!

Муқанна

Бахмал каби икки қора кўзинг бор.

. (Музика. Муқанна ария айтади.)

Қилиб кўнглим уйин обод гулрухсор, хуш келдинг,
Жафо эрмас вафони касб этиб, эй ёр, хуш келдинг.
Сени бир кўрмасам дарду аламлардан адо эрдим,
Бу ноёб изларингга кўзларим ҳам зор, хуш келдинг.
Меҳр бирлан боқиб шод айладинг жону жаҳонимни,
Сени бир кўрдиму ҳеч қолмади озор, хуш келдинг.
Чароғон айладинг кўнглимни тундек қоп-қора эрди,
Қилиб булкун хароботимни сан гулзор, хуш келдинг.

(Гулойин унга ария билан жавоб беради.)

Г у л о й и н

30 Муҳаббат бодасин сипқордиму мен масту лол келдим,
Кўзи хуммор, дили нолон, қаро қоши ҳилол келдим.
Ҳавас уйғондию бир сен каби ёр истади кўнглим,
Ки бу савдо билан кулбанг сари ошифта ҳол келдим.
Кўзимга мисли жаннат бўлди куйган бу хароботинг,
Ки гулзорингга тўлган ой мисоли баркамол келдим.
Йўлимда тўтилар, қушлар, ғазалхон бўлди булбуллар,
Висолинг гулшанига шод ўлиб соҳибжамол келдим.
Ки гўё қайтадан дунёга келдим бахтиёрдурман,
Ҳама бошимга тушган дарду ғам гўё хаёл келдим.

М у қ а н н а

Капалакдай очилибсан на қадар.

Г у л о й и н

40 Оқ кийинар сени кўрмоқ бўлганлар.

М у қ а н н а

Уткир қилмч ярашибти бўйингга.

Г у л о й и н

Қиличим бор, ёвим тушар ўйинга.
Қайда бўлсанг, қанотингда бўламан
Ўлганда ҳам қон ичида ўламан.

М у қ а н н а

Юракларни шер қилади сўзларинг.

Г у л о й и н

50 Ҳеч бир нарса бўлолмайди сенга тенг.
Мени ёлғиз сен англадинг, азизим!

М у қ а н н а

Узинг сўйла, тенг бўлади сенга ким?

Г у л о й и н

Сен бир дунё, мен унда бир наҳрман.

М у қ а н н а

Кўкаради дунё ўша наҳрдан.

Г у л о й и н

Сен бир богсан, мен-чи, унда битта гул.

М у қ а н н а

Уша богни яна гўзал қилар ул.

Г у л о й и н

Мен сўламан, бор бўласан сен доим.

М у қ а н н а

Узинг сўйла, қуруқ чўлда яшар ким?

Г у л о й и н

Сен тенги йўқ богбонсан бу чаманда.

М у қ а н н а

Шунинг учун мен сендаман, сен менда.

Г у л о й и н

Иккимизни бўлиб бўлмас ҳеч қачон.

М у қ а н н а

Чунки бизда икки тану битта жон.

(Музика, дуэт)

Г у л о й и н

Сўзингнинг шарпаси текканда олам боб, боб куйгай,
Денгизлар, дарёлар, ҳаттоки кўлларда хубоб куйгай.

М у қ а н н а

Камондек қошларинг, киприкларингдин ўқ отар доим,

Г у л о й и н

Сенинг ёдинг билан тинмай ҳама нозу итоб куйгай.

М у қ а н н а

Ёниб ишқингда қалбим кулга айланса ажаб эрмас,
Кўзинг осмонга тушганда ловиллаб офтоб куйгай.

Г у л о й и н

Олай тоқатни қайдин кўзларингга ҳеч қаролмайман,

М у қ а н н а, Г у л о й и н

Тушибдир учқунинг бағримга гўёки китоб куйгай.

Қоровул киради.

Қ о р о в у л

Ҳозир бўлди барча тўйга келганлар,
Ўйинчилар, қиличбозлар, мерганлар.

М у қ а н н а

Ана, бутун халқ келипти тўйингга,
Келганмиди шундай бир бахт ўйингга.

Г у л о й и н

Туш кўргувчи бир гўдакка ўхшайман.

(Қоровулга)

Ижозат бер, кирсин барча аламон,
Шундай кунда ўйнаб қолсин беармон.

Қоровул чиқади. Муқанна юзига парда кияди.

На қилардим хурсандликни ман хаёл,
На севгидан очар эдим бирор фол.
Икки оғиз ширин сўзга эдим зор,
Устим ёмғир эди, сўрсанг, ичим қор.

Муқанна

Инсон бўлсанг умид билан яшай бил.

Гулоин

Ноумидни шайтон дейди бизнинг эл.
Бечора халқ тўй кўрмади неча йил.

Кулартагин, Фирдак, Оташ, Гулобод, Боғиё,
Хишрий, Ҳаким киради. Уларнинг орқасидан барча тўйга
йирилганлар кирадилар. Ҳаммасининг қўлида гуллар, ҳадялар,
совғалар бор. Қизлар, келинлар совғаларини Гулоин билан
Муқаннага топширадилар. Гулларни Гулоин билан Му-
қанна устига сочадилар.

Хор

Ёвни енгган йўлбошчимз тўйинг бўлсин, ёр-ёр,
Ватанимиз ёв киролмас уйинг бўлсин, ёр-ёр.
Тўй кунида шод бўлайлик, ўйнашайлик, ёр-ёр,
Тонг отгунча кўнгил ёзиб куйлашайлик, ёр-ёр.

Гулобод

Тўйингизга халқ келмоқда гўё сел.

Оташ

Сом тоғида қутлуғ бўлсин тўйингиз!

Фирдак

Шу мустаҳкам қалъа сизнинг уйингиз,

Уни асло ёвлар босиб кироламас!

Кулартагин

130 Бугун арзир шароб ичиб бўлсак маст.

Муқанна

Қани Ғирдак, ўзинг бошла ўйинга.

Бир бойлам гул кўтарган ҳолда Баттол чопиб киради.

Баттол

Кечир мени, кеч қолибман тўйингга,
Ижозат бер, чин кўнгилдан қутлайин.

Ғирдак

Баттолниг кўлидан ушлаб ўртага олиб чиқади.

140 Қутлашингни ўйин билан кўрсат сен.
Босқинчилар ўйинига ишқим бор.

Баттол

Мен ҳам шундай хурсандликка эдим зор.

Ғирдак

Қани, ўйна, Гулойиннинг тўйида!

Кулартагин

Меҳмон учун келишади бу жуда.

Баттол

Жоним билан... Мен ўйнашни билмайман.

Ғирдак

150 Сан бу юртга ўйнаш учун келгансан.
Кўп қарздорсан, ростин айтсам мен сенга,

Ахир бир кун тузин ичган жойингга,
Қирқ кун салом, деган машхур гап ҳам бор,
Хунарингни кўрсат энди қилмай ор.

Б оғ и й

Қани энди, бир ўйнагил бўлмаса.

Баттол мажбуран ўйинга тушиб, қўпол ҳаракатлар қи-
лади.

Ғ и р д а к

Ҳа, ҳа, дейман, калхат бўлиб учиб кет.

Б а т т о л

Қовоғидан қор ёғади ўйнаса.

Ғ и р д а к

Ҳа, ҳа дейман, булут бўлиб кўчиб кет.

Баттол тўхтаб уларга мурожаат қилади.

Б а т т о л

Мен мард қизга миннатдорман беҳисоб,
Лекин мазам йўқроқ бугун, қочиб тоб,
Бошим жуда қаттиқ оғриб турибди.

О т а ш

(Ғирдакка)

Қўй, қийнама ўзи зўрға юрибди.
Уйнашга ҳам қўнгил керак, шубҳасиз.

Б оғ и й

(ўртага чиқади.)

Қанча ўйин керак бўлса ўзимиз
Уйнайверамиз. Қуш шод бўлса инига

180 Сигмагандай, юрак сигмас қинига.
Кифтим қушнинг қанотидай силкинар,
Узим ҳозир кўп енгилман, гўё пар.
Учоламан жиндай шамол қўзғолса.
Ҳеч ким қараб улгуролмас кўз солса.

Г у л о й и н

(Гирдакка)

Баттол фақат тамошога ўрганган,
Уни зўрлаб ҳеч бир фойда кўрмайсан.
У ўйнашдан номус қилар, эҳтимол.

Г и р д а к

Мумкинмикан ундан қилсам бир савол?

190

М у қ а н н а

Йўқ, Баттолга бугун сўроқ кунимас.

Боғий ўртага чиқади, ўйин бошланади. Борийдан сўнгра қизлар ўйини, сўнгра ҳарбий ўйинлар, қилич ўйини бўлади. Уйин сўнгида халқ Гулоийнга табрик билан мурожаат қилади.

Х а л қ х о р и

200 Қора кокилларингдин атру сунбуллар хижолатда,
Оловдек лабларингдин оташин гуллар хижолатда.
Хунобдир янги чиққан ой қошинг қийғочи олдида,
Тўлиб сайрашларингдин боғда булбуллар хижолатда.
Жаҳоннинг кўзлари доим сени истаб тополмаслар,
Фироқингда куйиб ҳам кул бўлиб диллар хижолатда.
Сенга боққан гўзаллар, нозанинлар ҳам ҳама ҳайрон,
Деялмай мақтовингни лол ўлиб тиллар хижолатда.

Баттол касаллигини баҳона қилиб Гулоийн ва Муқаннадан кетишга рухсат сўрайди.

Б а т т о л

210 Иккингиизга бахт тилайман юракдан,
Агар сиздан рухсат бўлса, кетсам ман.
Бошим жуда қаттиқ оғриб турибти.

Гулойин ва Муқанна бош иргитиб жавоб берадилар.
Баттол чиқади.

О т а ш

Келиб-келиб шу кун касал бўлибти.
Қўшилмайди қони, бари гап шунда.

К у л а р т а г и н

Етлар каби юради у қўшинда.

Муқанна Ғирдакни имлайди. Ғирдак унинг ёнига
боради. У нималардир пичирлайди. Ғирдак қайтиб келиб-
икки оқ кўйлакчини бир чеккага олиб чиқиб сўзлайди.

Ғ и р д а к

Сездирмасдан орқасидан боринглар,
Яна қолманг бирор гапдан беҳабар.
Бир кун тузин ичган жойга у қирқ кун
Саломини нася қилиб кетмасин...

Улар Баттол кетидан чиқадилар.

О т а ш

(Муқаннага)

Кўнглимиз тўқ, тепамизда ўзинг бор!

(Гулойинга)

Нуридийдам, бахтинг бўлсин барқарор!

(Муқанна билан Гулойин бахтиёр ва хурсанд
дуэт қиладилар.)

Г у л о й и н

Мавж ургучи дарё каби қайноқ оқишинг бор,
Қуш боқишинг бор.

М у қ а н н а

Қуш учса қанотин тута олгучи қошинг бор,
Шахло қарашинг бор,

Г у л о й и н

240 Бу жону танимни ишониб бағрингга отдим,
Бир хор каби ботдим.

М у қ а н н а

Кўксимда олов парчаси янглиғ бошинг бор,
Тинмай ёқишинг бор.

Г у л о й и н

Шул ўтда таним ёнсаю кул бўлсада майли,
Сен ёр туфайли.

М у қ а н н а

250 Мен бирла агар жангда экан бир ёнишинг бор,
Утга қонишинг бор.

Г у л о й и н

Сен бирла киши ёнса-да қилмас сира армон,
Сен дардима дармон.

М у қ а н н а

Ёв бирла кураш токи бу кўзларда ёшинг бор,
То қўлда тошинг бор.

О т а ш

(халққа)

260 Душманларинг оёқ ости йўлингда,
Яйра, қувон, ўз юртинг ўз қўлингда.

М у қ а н н а

Янчилади ким душмандан паст келса,

Шод бўлади ҳар ким ёвга бас келса.

Зўр ўйин бошланади. Ўйинга қарилар, ёшлар, хотинлар, қизлар аралашадилар, ўйин давом қилмоқда экан ташқаридан шовқин кўтарилади. Ўйин тўхталади. Ҳамма ташқарига қарайди. Ташқаридан «Қочди, қочди» деган овозлар келади. Нафаси қисилиб саҳнага икки оқ кўйлакли киради.

1 - к и ш и

Баттол билан Феруз қочди, қиззағар!

2 - к и ш и

Ғафлат босиб қола бердик беҳабар.

1 - к и ш и

У дарёдан сузиб ўтди қайиқда.

Ғ и р д а к

Олинмаган ўчим қолди айиқда.

Гулоўин ўзини йўқотган. Муқанна жим. Улар иқовлон ташқарига чиқадилар. Кулартагин, Ғирдак ҳам чиқиб кетадилар. Халқ ҳайрат ва ғалаён ичида. Ҳаким Муқанна ҳақида ёмон гап қўзғайди.

Ҳ а к и м

Ҳар бир ерда эшитамиз сўзини,

Х и ш р и й

Жонимиздан азиз деймиз ўзини.

Ҳ а к и м

Аммо, лекин дийдорига кўп зормиз.

Б о ғ и й

Уни дедик жондан кечдик ҳаммамиз.

Ҳ а к и м

У-чи, ҳеч бир ниқобини олмайди,

Юзин очсин, қачонгача алдайди!
Ман бировдан моховмиш деб эшитдим.

(Ҳамма унга қарайди.)

Б оғ ий

Ким айтади?

Х и ш р и й

Ким айтади?

Б оғ ий

Сўйла, ким?

300

Ҳ а к и м

Бухоролик бир савдогар.

Б оғ ий

У қайда?

Х и ш р и й

Сўйлаб берчи?

Ҳ а к и м

Бекор гапдан не фойда!

Б оғ ий

Бир бошладинг, гапир энди, давом қил,

310

Х и ш р и й

Ичга ютган дард кишини қилар сил.

Ҳ а к и м

Мохов эмиш саркардамиз, кўзи кўр,
Чидай олмас эмиш тушса зарра нур.
Шунинг учун юзин очмай ёзу қиш,
Юз-кўзига ниқоб тутиб юрармиш.
Одам қараб бўлмас эмиш юзига,
Йиқилармиш ёруғ тушса кўзига.

Х и ш р и й

Кўрмаганми унинг юзин Гулойин?

Ҳ а к и м

Бечорани қизғанаман, жуда мен.

Б оғ и й

Бу сўзларинг, ростин айтсам, бемаза.
Агар унинг кўзи асло кўрмаса,
Гулойиндай гўзал қизни қаердан,
Кўрмай, нетмай топа олди у бирдан?

Ҳ а к и м

Каромати жуда зўрмиш дедим-ку!
Ҳеч назарга илмас экан кўзни у.
Гулойинни тушда кўриб билармиш.
Фирибгармиш, ҳар бир ишни қилармиш.

Х и ш р и й

Гулойиндан сўраш керак бу сирни.

Ҳ а к и м

Хотин деган фош қиларми ҳеч эрни?!
Гулойин ҳам шундай бўлиб чиқди-ку!
Ҳам чиройлик, ҳам ҳийлагар экан у.
Баттол билан хўп ўйнашди ҳийлагар,
Ҳой, саркарда кўп ишлардан беҳабар.
У Баттолга ҳатто қилич тутқизди.

Б оғ и й

Тўғри! Бунда саркардамиз ютқизди.

Ҳ а к и м

Ит вафою хотин жафо деганлар,

(йўлга қараб Гулойинни кўради.)

Ана келди, бир-бир босиб фирибгар.

Х и ш р и й

Тилингни тий, айб бўлади биродар!

350

Бир-бир босиб Гулойин киради, у хафа. Ғалаён
даги халқни кўрсатиб Боғийдан сўрайди.

Г у л о й и н

Бунча чуваб, булар нима қилмоқчи?

Б о ғ и й

Саркарданинг дийдорини кўрмоқчи,
Нима учун ниқоб тутган, билмоқчи.

Г у л о й и н

Сўнги жангга чиқмоқ керак-ку эрта
Бу қандай гап шундай нозик бир пайтда.

360

(Пауза)

Соз бўларди элнинг кўнгли бўлса тўқ,
У ҳам юздан пардасини кўтарса.

Б о ғ и й

Бутун элни ҳайрон қилар шу нарса.
Баттол қочиб, ишлар яна пес бўлди.

Г у л о й и н

Қўй гапирма, юрагимга ғам тўлди.
Бу жиноят мендан бўлди. Гуноҳқор

174

Фақат менман, эл олдида шармисор.

Муқанна ёлғиз ўзи кириб келади. Гулойин уни кўриб чўчиб тушади.

Муқанна

Нима гап бор?

Гулойин

Муштоқ эмиш эл сенга.

Муқанна

Нечун?

Гулойин

Сўра уни, ана огадан.

Муқанна

Марҳамат қил, сўзла, қандай сўзинг бор?

Ҳаким

Сўзимиз шул: дийдорингга бўлдик зор.

Муқанна

Дунёда бор одамларга нима хос
Бўлса менга ҳам шу.

Ҳаким

Бу гап ҳаққас рост.

Лекин сени, лекин сени бировлар
Мохов дейди, сен бу гапдан беҳабар.

(Гулойин чўчиб тушади. Муқанна оғир)

Қулоғинг қар, икки кўзинг кўр эмиш,
Юзни очсанг, толеларинг шўр эмиш.

Шунинг учун ниқоб тутар эмишсан,
Уз ичингда заҳар ютар эмишсан.
Шунинг учун ҳолимизни қилмай танг,
Мумкин бўлса ниқобни бир кўтарсанг.
Ҳар хил гапни тинглай бериб безовта,
Зада бўлган кўнглимиз бир тинчиса.

400

Муқанна

Душманларни қувмай туриб тинчиган
Кўнгилларга, ҳақиқатан, ҳайронман.
Тинчийсизми ниқобимни кўтарсам,
Кетадими шунда душман солган ғам?
Ҳеч қайсингиз биласизми, мен кимман?

Ҳамма

Ҳа, биламиз.

Хишрий

Йўлбошчимиз!

410

Боғий

Одамсан!

Муқанна

Йўқ, ман — сизман, худди сизнинг ўзингиз,
Кўзларим ҳам бу сизларнинг кўзингиз.
Сизни йўлдан агар оздирса жинлар,
Пешонамда пайдо бўлар ажинлар.
Ақлингизга тараддуд солса чангал,
Билинг, кўзим кўр бўлади шу маҳал.
Агар сизни ғафлат аро қўйса ёв,
Уша замон бўлажакман мен мохов.
Мени кўрмак истасангиз сиз агар,
Бир ташлангиз ўзларингизга назар.
Тўхтайсизми ярим йўлда жанг қилмай,
Босқинчининг аҳволини танг қилмай.
Нима учун сизга очай юзимни?
Қандай қилиб кўрсатайин кўзимни?

176

Нима учун кийдингизлар оқ кийим,
Айтинг, Баттол ва Ферузни тутар ким?!

Х и ш р и й

Кечир бизни, одобсизлик қилдик биз.

Ҳ а к и м

Энди билсак, саволимиз бетамиз.

М у қ а н н а

Босқинчининг бутун молу мулкини
Сизга бердим, қани қувланг сиз уни.
Ев гуноҳин ёлғиз ўлим оқлайди,
Сизни ёлғиз кураш омон сақлайди.
Мана, эрта жанг бошлаймиз сўнги бор,
Ҳар душманга тикамиз биттадан дор.
Менинг ўзим Бухорога қираман,
Душман зотин битта қўймай қираман.
Кулартагин Шаҳрисабзни олади,
Ғирдак бўлса Нахшабга от солади.
Дарё бўйин қўриқлайди Гулойин,
Ҳаммамизга ёр бўлади қасос, кин.
Қиличларни қонга ювган кунимиз,
Босқинчини тамом қувган кунимиз,
Синган куни зулм, ваҳшатнинг тоши,
Чиққан куни ғолибият қуёши,
Элга очиб кўрсатаман юзимни,
Кўзингизни равшан қилган кўзимни.
Қани, олға, ғалаба арслонлари!
Қани, олға, ватан қаҳрамонлари!

Халқ қайтадан тўпланади. Яқдил, зўр қувват ҳосил бўлгандай бўлади. Ҳ а к и м ни четга суриб чиқарадилар. Хор бошланади.

Х а л қ х о р и

Йўлбошчимиз, ихтиёрни топширдик санга,
Агарда амр қилсанг чиқамиз жангга.
Душманларни қувиб элни сақлаймиз омон,
Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.

Елғиз ватан ҳаёт бергай бу жону танга
Бир жон эмас, минг жонимиз фидо ватанга.
Душманларни қувиб элни сақлаймиз омон,
Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.

П а р д а

Бешинчи кўриниш

470 Бухоро бўсағаларидан бирида жанг майдони. Қирнинг бир чеккасида Муқанна чодир. Ташқаридан майдонда кетаётган жангнинг шовқини келиб турибти. Чодир олдидан оқ кўйлақлилар ўтиб турмоқда. Саҳнанинг чеккасида қуроллар уюми: қилич, сунгу, ханжар, болта ва бошқалар. Чоллар ва аёллар тинмасдан қурол келтириб уймоқдалар. Муқанна баланд руҳ билан уларга, сўнгра жанг шовқини келиб турган томонга қарайди.

Муқанна

Чигирткадай қирилмоқда инсонлар,
Дарё каби тўкилмоқдадир қонлар.

(Пауза. Баланд овоз билан)

480 Шунқорларим, парвоз қилиб учинглар,
Булут бўлиб ёв устига кўчинглар.
Арслонларим, ҳамла қилинг беомон,
Кўзингизни равшан қилсин оққан қон.
Ғайрат қилган аждаҳони ютади,
Полвонларим, сизларни бахт кутади.

(Пауза. Музыка)

490 Ёвни қиргил қаҳрамонлар, биз учун жондир ватан,
Қалбимиздан оққучи бир қип-қизил қондир ватан.
Онаю фарзанду ёру дўсту иқболдир сенга,
Мард йигитларга мадор ҳам жанг аро шондир ватан.
Жонимиздир бу диёр, тупроғини ўп бахтиёр,
Чангини кўзларга сурт, дилларга меҳмондир ватан.
Ёвни қувмоқдин бўлак йўқдир, йигитлар ифтихор,
Белга қувват, кўзга нуру шеру арслондир ватан.

Орқадан Кулартагини ва яна бир неча одам киради.
Кийимлари қон. Жангдан чиққанлари билиниб турибти. Кулартагининг қиличи қон. Муқанна унга мурожаат қилади.

Гулойиндан дарак борми, у қайда?

Кулартагин

Жуда қаттиқ урушди у тўқайда.
Ҳозир бўлса қир остида юрибти.

Боғий

Якка ўзи кўп душманни қирибти.

Муқанна

Йигитларнинг руҳи қалай майдонда?

Кулартагин

Ҳеч бир йигит қолмади кечмай қонда.

Боғий

Ўзимиз ҳам тутдан баттар тўкилдик.

Кулартагин

Бир минг беш юз йигитни биз йўқотдик.

Муқанна

Душманлардан қанча ўлди?

Кулартагин

Минг холос!

Боғий

Лекин бизнинг йигитларда тўхташ йўқ,
Ҳаммаси ҳам отилади гўё ўқ.

(Пауза)

Кулартагин

Фақат жуда қурол озлик қилмоқда.
Қурол йиғсак, жангни тўхтатсак бироз.

Муқанна

Эй, офарин, фикринг санинг жуда соз.
Душман оқшом янги кучлар ташлайди,
Эрта Ибн Маоз ҳужум бошлайди.
Эшитганми эдинг уни ҳеч қачон?

Кулартагин

530 У, арабда ҳозир энг зўр қўмондон.

Муқанна

Пошнасига арзимади минг Баттол.

Боғий

Энг танланган бошкесарлар ёнида.

Муқанна

Бизга қарши унинг ўзи келибти.
Айтчи, тўхтаб бўладими шу дамда?

Кулартагин

Ҳар дақиқа бизнинг учун ғанимат.

540

Муқанна

Тўхташликни ёқтирмайди бу санъат.
Тўхташликдан гапирма ҳеч бир манга,

(қуролларни кўрсатади.)

Ана қурол керак бўлса, ол санга.

Боғий

Бор-йўғини ташимоқда халойиқ:

Пичоқ, ханжар, сунгу, совут, ҳатто мих.
Хунармандлар ясамоқда қиличлар,
Болта-теша келтирмоқда беҳунар.

50

Муқанна

Бундан сўнгра равшан бўлсинким санга,
Қуролимиз қўплигидан биз жангга
Кирганимиз йўқ. Ватанни қутқариш
Бизнинг учун қуролсиз мажбурий иш!
Агар қурол тугаб қолса қонимиз
Оқа-оқа пайдо бўлар бир денгиз.
Қонимизга душманни ғарқ этамиз,
Евни енгиб сўнг мақсадга етамиз!
Жиноятдир шундай пайтда турмоқ тек,
Қуролларни олинг, жангга чиқайлик!

60

Қуролларни оладилар. Муқанна ўз қиличини яланғоч-
лайди. Чиқадилар. Бир оз паузадан сўнг саҳнага Гулойин
киради. Ҳамма ёғи қон, қўлида қилич.

Гулойин

Бир қултум сув... ичимда ўт ёнади!

Унинг орқасидан совут-қалқон кийган Баттол киради.
Қўлида қилич.

Баттол

У ўт энди қонингга ҳам қонади.

(Гулойин сачраб орқасига қарайди.)

70

Гулойин

Қайдан пайдо бўлдинг, хоин, кўзимга!

Баттол

То ўлдирмай келолмайман ўзимга!

Гулойин

Кеча-кундуз ўт ичида юраман,

Не учунким, сени ёмон кўраман.
Кўр асони йўқотади бир марта,
Улдирмасам чиқмайман ҳеч аламдан.

580 (Баттол қилич тўғрилаб ҳужум қилмоқчи бўлади.)

Б а т т о л

Азройилдек жон олмоққа келганман.

Баттол ва Гулойин қилич солишадилар. Орқадан
Феруз киради. Узини Гулойин устига ташлайди.

Ф е р у з

Сен ўлмасанг, Муқанна ҳеч ўлмайди.

Г у л о й и н

590 О, сени ҳам кўрар кун бор эканку?
Биринг тулки, биринг заҳарли илон,
Биринг бўри, биринг лаънати чиён.

Гулойин Ферузни ағдариб ташлайди. Қилич солиб
ўлдиради. Баттолга юз ўгирар экан, Баттол унинг кўкра-
гига қилич санчади. У йиқилади. Чопганича Муқанна ки-
риб келади.

М у қ а н н а

Адолат хўп ташна бўлди қонингга.

Б а т т о л

600 Менинг ўзим чанг соламан жонингга.
Оқизолдим қатор-қатор ёшингни,
Узиб олиб кетоламан бошингни.
Қул бўлишни истамадинг, энди сан
Бир чуқурга кўмиласан бекафан.
Қул бўлади ҳам халқинг, ҳам ватанинг,
Қул бўлади уруғ, авлодинг сенинг,
Сўнг бўлади бир ниқобдор қилган жанг.

М у қ а н н а

Мана сенинг бир умрлик насибанг!

Қилич солиб ўлдирди. Ташқаридан одамлар кириб Баттол билан Ферузнинг ўлигини судраб чиқадилар. Муқанна Гулоини тепасига келиб тиз чўкади. Гулоин азоб чекиб фиғон тортади.

Г у л о й и н

(ўз-ўзича)

Кеча-кундуз ўт ичида юраман,
Не учунким, сени ёмон кўраман.

М у қ а н н а

Гулоиним, юрак бағрим, малагим,

Г у л о й и н

(унга қараб толпинади.)

Излай-излай охир топган тилагим.
Мен ўламан, сен қоласан дунёда...

М у қ а н н а

Жоним, қилма алаимни зиёда,
Сенсиз менга дунё кўп тор бўлади.

Г у л о й и н

Мен ўламан, дунё гулга тўлади.

М у қ а н н а

Сен кетганда боғ булбулсиз қолади,
Боғ булбулсиз, чаман гулсиз қолади...

Г у л о й и н

(музыка)

Авлидо, эй шаҳсуворим, ифтихорим, яхши қол,

Жанг аро соҳибқироним, навбаҳорим яхши қол.
Энг қоронғу кунларимни равшан этган улфатим,
Жонажоним, роҳатим, бахтим, мадорим, яхши қол.
Сенга йўлдош бўлдимү буткул йўқолди кулфатим,
Мунисим, жоним, азизим, ғамгузорим яхши қол.
Гарчи қонимга бўялдим, ман ўларман бахтиёр,
Алвидо, эй меҳрибоним, ёри зорим яхши қол.

640

(Пауза. Улим азобида тўлғанади.)

Битта қўймай ёвларингнинг кўзини ўй.
Отам билан онамга салом деб қўй!
Хайр энди, ёлғиз қолиб омон бўл...

(Улади. Муқанна йиғлайди. Унинг юзидан ўпади.)

Муқанна

650

Кўзни оч, оламга боққил, эй қадрдоним менинг,
Кўзни оч, эй бир нафаслик, ёри меҳмоним менинг.
Нораводир ул қора ер остига жо айламак,
Бир умр ёнимда бўлгил зору қурбоним менинг.
Кўп уволдир бу санинг гулдек танинг тупроқ аро,
Кетма дунёданки бўлгил доимо жоним менинг.
Сен кетиб бўлгай бу олам тор зиндондек менга,
Бир умр жойига келмас оҳу армоним менинг.
Айрилмасман сендан асло бир умр,
То бор экан танимда жон, кўзда нур,
Сен бўларсан ҳар доимо ёнимда.
Тирик бўлсам сақланарсан жонимда.

660

Муқанна боши ерда экан, тепасига қурол-аслаҳа олиб
келган аҳоли, жангдан чиққан оқ кўйлақлилар тўпланишиб қо-
ладилар. Муқанна секин бошини кўтариб ёшини артади.
Уларга боқади. Ҳамманинг боши эгилган эди. Сўнгра Муқан-
на яна эгилиб Гулоинини қўлига кўтаради.

Қани жангга, қани жангга, арслонлар.
Жангга чиқинг, эй азиз қаҳрамонлар!
Гулоиннинг қиличи қўлимизда,
Унинг ўзи боради олдимизда.
Бир парча ўт, бу туганмас аланга.
Чақиради сизларни сўнгни жангга!

Халқ хори

Мард қаҳрамонлар илгари,
Чорлар ватаннинг ерлари,
Ўзбек элининг шерлари,
Отга мининг, қасос учун.

Қиличингиз қонлар қуйсин,
Ҳам найзангиз кўзлар ўйсин,
Ханжарингиз ёвни сўйсин,
Отга мининг, қасос учун.

П а р д а

ТУРТИНЧИ ПАРДА

Олтинчи кўриниш

Ички қалъа. Уфқда ботаётган қуёшнинг қизғиш шуълалари оппоқ булутларга акс этиб турибти. Оташ, Гулобод ва бир неча жангда яраланганлар сўзлашмоқдалар. Оташ шаҳарга қараб турибди.

Оташ

10 Гирдак тамом дом-дараксиз йўқолди,
Билмадимки шўрлик қайларда қолди.
Бир ойдириким шаҳар тинмай куймоқда.

Гулобод

Душман энг сўнг бу элда кул уймоқда.

Оташ

Исён ўти, демак, асло сўнмайди,
Демак, бунда душманга гул унмайди.
Демак, халқ зўр, демак унда зўр қасос.

Ярадор

20 Қасос учун унда жуда зўр асос.
Душманларга бўйсуннишдан кўра халқ
Улса рози ўз қонига бўлиб ғарқ.

Оташ

(кўзи ҳамон шаҳарда)

Еру кўкни қора тутун босибти...

Я р а д о р

Маоз кеча кўп одамни осибти.

(Гулободга)

Гулойинни соғинмадингми, она?

Г у л о б о д

Ундан бошқа кимим бор менинг яна?
Кўз олдимдан асло кетмас. У — тирик,
Бир йил бўлди, ҳамон кеча ўлгандек.

О т а ш

Айтганлари эсга тушиб бир ўзим,
Бир ой бурун мозорига борувдим.
Қабри энди кўкатларга чўмибти,
Атрофини гуллар тамом кўмибти.

Г у л о б о д

Дунё ўзи кўп тескари юради.

О т а ш

У бошингга минг хил ҳийла қуради.
Ўлимни сен кутасану у аввал
Фарзандингга чанг солади бемаҳал.

Г у л о б о д

Ўлим ҳам бир бахт сингари нохасдан
Бирдан келиб қоладиган гап экан.

Я р а д о р

Ким ўлимни кутса, узоқ яшайди.

О т а ш

Қари ўлиб ёшлар қолса бўларди.

Лекин ёшлар худди тутдек тўкилди,
Шўрлик элнинг қадди тамом букилди.
Маоз бўлса қутурмоқда тобора.

Я р а д о р

Қутурмоқдан бўлак унга йўқ чора.

Б о г и й ва яна икки киши яраланган **Х и ш р и й** н и о
кирадилар.

О т а ш

Бу ким бўлди?

60

Б о г и й

Хишрий...

Жанг чоғида хушдан кетиб йиқилди.

Х и ш р и й

(секин бошини кўтарди.)

Яраландим, парча-парча бўлидим,
Гўёки, мен тўғрам-тўғрам тилиндим.
Лекин жангдан қайтганим йўқ ҳеч қачон.

Г у л о б о д

Кўзни равшан қилди сендан оққан қон.

(Уннинг яраларини боғлайдилар.)

70

Б о г и й

Энди ётиб ўзингга кел, ором ол.

Х и ш р и й

Бошларимга ёстиқ келар кўп малол.
Танамдаги бутун қоним оқса ҳам
Жангдан нари кетолмайман бир қадам.

Қани чиқинг, бизнинг тўшак майдонда,
Ким ётади ватан бўлганда қонда?

Хишрий билан Боғий, уларнинг орқасидан ярадорлар
майдонга чиқадилар. Иккинчи томондан Муқанна киради.
У ҳам яраланган. Оташга қараб сўзлайди.

Муқанна

Нега жимсан? Нега туриб қолдинг жим?
Ё ўлимни ўйлаб қолдингми сен ҳам?

Оташ

Мен қаридим. Энди қолиб нетаман,
Лекин, мана, сен яшасанг арзийди,
Юрт бошида сен қуёшдай турибсан!

Муқанна

Душман бизни ўраб ётиб кўп замон...

Оташ

Тинкамизни тоза ҳам хўб қуритди.

Муқанна

Очлик жуда қўшин жонидан ўтди.

Гулобод

Олдимизга кела олмайди биров.

Муқанна

Бизни халқдан узиб қўйди ёвуз ёв...

Гулобод

Халқ бошига тушди жуда оғир ғам.

Муқанна

Лекин таслим бўлгани йўқ ҳали ҳам.

О т а ш

Ўт ичида пўлат каби пишмоқда,
Ўлгани ҳам ёв билан олишмоқда.
Ажаб эмас, бор кучини қилиб жам,
Ғирдак келиб озод қилса бизни ҳам.

Ховлиққан ҳолда Боғий, яна икки жангчи киради.

М у қ а н н а

Сўйла, яна олиб келдинг на хабар?

110

Б оғ и й

Яна ҳамла қилаётир душманлар.
Дарвозани бузмоқдалар кўплашиб,
Тушмоқдалар деворлардан ҳам ошиб.

1 - ж а н г ч и

Одамларда асло мажол қолмади,
Қимирлашга заррача ҳол қолмади.

2 - ж а н г ч и

Энди асло ярамайди урушга,
Дармони йўқ ўрнидан ҳам туришга.

120

О т а ш

(Боғийга)

Сўйла, ҳеч бир дарак борми Ғирдакдан?

Б оғ и й

Уни араб тутиб олди, афтидан.

О т а ш

Кулартагин қайда қолди, кўрдингми?

190

Б о г и й

У зўр бериб бошқармоқда қўшинни.
Тариқ каби тирқирайди лекин у,
Овқати йўқ, нон қолмади, ҳатто сув...

Ташқарида шовқин. Муқанна саҳна бурчагида уларга мурожаат қилади.

М у қ а н н а

Таслим бўлиш мумкин эмас, йигитлар!
Кимки хонин бўлса, ўтда ёнади,
Кимки гофил, дўзахда уйғонади.
Кимки асир тушса уни тортар дор,
Ким қўрқоқлик қилса бўлар шармисор.
Кимлар ўлим олдида қалтирайди?
Кимлар ёвуз ёвдан омон сўрайди?
Уятингиз қопласинми юрт ерин?
Кимга шу чоқ кўринади жон ширин?

Шовқин Ташқи қўрғондагиларнинг ҳужуми зўраяди, Боғий чиқади. Бир оз паузадан сўнг Боғий яна қайтиб киради.

Б о г и й

Душман тамом босди ташқи қалъани,
Элчи келди, кўрмоқ истайди сени.

М у қ а н н а

Айтчи, кирсин, яна нима дер экан!

Боғий чиқади. Элчилар киради.

З а й д

Элчи бўлиб келдим Ибн Маоздан,
Улуғ сарханг санга нома юборди.

(Номани берди.)

М у қ а н н а

Қани ўқи, нимада экан дарди.

(Қайтиб берди. Зайд ўқийди.)

З а й д

160 «Қўшинларинг бўлди ер билан яксон,
Исёнкордан қолмади ҳеч ким омон.
Таклифимиз шуки, энди таслим бўл,
Бўйсунишдан ҳеч қолмади бошқа йўл!»

(Муқанна жим. Оташ ўзини тутолмайди.)

О т а ш

Бўйсунмасак Маозинг на қиларди?

З а й д

170 «Ураб ётар овқатинг қуригунча,
Токи барча кийиминг чуригунча.
Бир-бирингнинг гўшларингни егунча.
То йиқилиб тавба қилдим дегунча.
То бўлгунча бошдан-оёқ яланғоч,
Тил тортмасдан ўлгунингча токи оч.
То ер узра судралгунча иягинг,
Токи чириб кетгунича суюгинг!».

(Муқанна газаб ичида Гулободга дейди.)

М у қ а н н а

Бир гулхан қил, волидайн муҳтарам,
Бир ўт ёққи, ёрисин еру олам.

180 Гулобод ўт ёқади. Одамлар ўтин келтирадилар. З а й д
ўқишни давом қилдиради.

З а й д

«Бизнинг барча айтганимизга кўнсанг,
Сени тирик қолдирамиз бўйсунсанг.
Сенга, ҳатто берамиз катта амал».

(Номани узатди. Муқанна олиб жавоб қилади.)

Муқанна

Маозга айт, қичқирипти бемаҳал.
Маозга айт, бу халқ таслим бўлмайди.
Маозга айт, бу халқ асло ўлмайди,
Яна айтки, ўлиб ҳам соб бўлмайди.
Яна айтки, курашиб жангда ўлмак
Маоз билан яшашдан афзал, бешак.
Яна айтки, Маозга бўлгунча қул,
Минг афзалдир бўлмоқлик бир ҳовуч қул.

Гулхан кўтарилади. Муқанна номани оловга ташлайди. Нома ёнади. Муқанна элчига айтади.

Бор, борабер кўнглингга солмагил ғаш.
Бор, борабер. қиличинг билан гаплаш.

Элчилар чиқиб кетади. Муқанна ташқарига чиқади. Саҳнага чопганича Боғий киради.

Боғий

Ғирдак келди тоғ тагига эл билан,
Қуроолланган болта, ўроқ, бел билан.
Тепасига Маоз қўшин ташлади.

Оташ

(хурсанд)

Зарафшондай тўлиб оққанда ҳам қон,
Эрк севган эл таслим бўлмас ҳеч қачон.

Боғий Муқаннани сўрайди. Оташ Муқанна чиққан томонни кўрсатади. Саҳнага кийимлари йиртиқ, яраланган бир неча кишилар киради.

1 - киши

Қўрғондаги қўшин тамом қирилди.

2 - киши

Душман ички қалъа томон сурилди.

Улар Боғий чиққан томонга чиқадилар. Саҳнага Ҳаким бошлиқ уч-тўрт одам кириб келади. Иккинчи томондан Муқанна билан Боғий киради. Муқанна Ҳакимдан сўрайди.

Муқанна

220 Қани сўйла, сен нима гап келтирдинг?

1 - к и ш и

(Ҳақимга)

Айт!

Ҳ а қ и м

Сен ўзинг.

2 - к и ш и

Сен ўзинг айт!

1 - к и ш и

Ўзинг айт!

230

Ҳ а қ и м

(ўртага чиқади.)

Учмоқликка энди қанот қолмади,
Қутулмоққа ҳеч бир нажоғ қолмади.
Ҳеч бўлмаса жонни сақла энди сан,
Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан.

(Ҳамма ҳайрон. Муқанна жавоб беради.)

Муқанна

240 Нима дединг? Мени қочгин дедингми?
Аблаҳ, ҳали шунча ботир эдингми?
Шу жон билан тушибмидинг йўлимга?

(Пауза)

Хонин билан қўрқоқ маҳкум ўлимга!

(Оташга)

Олимжон Совет Армияси қисмлари учун ўтказилган адабий кеча президиумида. 19

Буни ўлдир. Бу қутулсин ташвишдан,
Жарга ташла, қолиб кетсин бекафан.

(Оташ олиб чиқади. Узоқ пауза.)

Менинг онам шу тупроқда туғилган,
Боболарим шу тупроққа кўмилган.
250 Шу тупроқда киндигимнинг қони бор,
Шу тупроқда авлодимнинг нони бор.
Шундан кетиб бўлайинми муттаҳам?
Бир қарич ер топилмасми менга ҳам?
Ғамга ботган элим йиғлаб қолсинми?
Қаёққа, деб тоғлар фарёд солсинми?
Хоин дея қичқирсинми авлодлар?
Қувласинми мени фарёдлар, додлар?
Йўқ, асло йўқ! Бу айтганинг мен эмас,
Жон сақлашга чақирмагил мени, бас!
260 Бир бошимга юз минг бало келса ҳам,
Шу тупроқдан силжимамайман бир қадам.
Бир минут ҳам ажралмайман элимдан.
Улганда ҳам чекилмайман еримдан.

(Пауза. Музыка. Қўшиқ)

Қолса элимда, майлига ўлсам, садоқатим,
Тупроғида қолиб агар жой олса қоматим.
Токи бузулмагай асло аҳду вафо унга,
Танда қолур ҳамиша менинг ҳузур-ҳаловатим.
Ёв бирла агар кирса курашга у ҳар қачон,
270 Номим тилида бўлсаю дилда муҳаббатим.
Элдан ғанимни қувса агар у ҳар замон
Ҳатто суякларим тирилиб, ортар роҳатим.

(Ташқарида шовқин. Гулханда олов ловиллайди.)

О т а ш

Адолат ҳам баъзида енгилади.
Баъзан булут ортида қолади кун,
Кўмилади тупроққа кўп вақт олтин.
Лекин асло адолат ҳеч ўлмайди,
Кўмилса ҳам олтин ниҳон бўлмайди.

(Гулханда олов ловиллайди. Душманлар
қўргонга ўт қўядилар.)

Муқанна

Бир ўт ёқки, волидаи муҳтарам,
Бир ўт ёқки ёрисин еру олам.
Халққа айтинг, мен асло ўлганим йўқ,
Ёв қўлига таслим ҳам бўлганим йўқ.
Мен элимнинг юрагида яшайман,
Эрк деганнинг тилагида яшайман.
Қуллик билан туролмайман бир ерда,
Душман билан ётолмайман бир гўрда.
Халқ тангрини ахтарганда, мен унга
Хурриятнинг оллоҳини келтирдим,
Йўл бошловчи бир доҳийни келтирдим
Ва кўрсатдим озодликнинг зўр роҳин,
Гулойиндек муҳаббатнинг оллоҳин.
Бугун сизни чақиради у жангга,
Жиҳод эт деб юртни босган душманга.
Қалбингизда нафрат ўти ёнсин дер,
Нафрат ўти ёв қонига қонсин дер.

(Пауза)

О, Гулойин, ёдимдасан бир умр,
Эслаганда кўзларимда ортар нур.
Сен ишқ каби абадийсан, эй санам,
Озодликдек мангу яшармен мен ҳам.

(Пауза. Гулханда оловлар кўтарилади.
Муқанна унга қараб баланд руҳ билан куйлайди.)

Бир олов ёқдимки ўчмас то жаҳон борича ул,
Ҳам муқаддасдир элимнинг номуси орича ул.
Учқуни ҳам куйдирарлик бўлди, ҳар бир зарраси
Дунёга солди садо гўё эл озорича ул.
Оташин сўзлар билан ёқдим одамлар қалбини,
Ҳар кичик уй ҳам жаҳоннинг бўлди бозорича ул.
Тоғу тупроқ бўлди мандан ўт кийиб оташфишон,
Шуъла бергай бир умр осмонга эл зорича ул.

(Пауза, ташқи қўргондаги ўт зўраймоқда.)

(Муқанна ўзининг сўнги сўзларини айтмоқда.)

320 Яна кўрмоқ бўлганларга юзимни
Қулоқ солинг, танитайин ўзимни.
Очилар у ғалабанинг тонгида,
Жангга кирган одамларинг онгида.
Яна мени кўрмоққа зор бўлганлар,
Кулартагин ва Гирдакка боқсинлар.
Яна кимки, ватан учун жанг қилса,
Яна кимки, душманларни танг қилса,
Яна кимки, ёвни қувса ватандан
Менинг чеҳрам кўринади ўшандан.

(Пауза. Гулободга)

330 Оловни ёқ, волидан муҳтарам,
Оловни ёқ, ёрисин еру олам.
Бугун мен ҳам оловга қўшиламан,
Бугун мен ҳам мангулик ўт бўламан.
Нафрат ўти бўлиб ёниб қонларда,
Яшагайман жангга кирган жонларда.
Ёвни жондан ёмон кўрганлигим рост,
Бундан сўнгра номимни қўйинг: Қасос!

Х а м м а

Муқанна — Қасос!

М у қ а н н а

Тириклайин тушмаймиз ёв қўлига!

340 Шу сўзлар-ла дўстлари билан қучоқлашиб хайрлашадь.
Уларнинг ҳар бири ҳам М у қ а н н а билан қучоқлашар экан,
«Тириклайин тушмаймиз ёв қўлига» ва «қасос» сўзларини так-
рор қиладилар. Улар хайрлашиб бўладилар. Гулханда олов ло-
виллайди. Бутун атрофда олов. М у қ а н н а ўзини гулханга таш-
лайди.

Х а л қ х о р и

М у қ а н н а ўзини гулханга ташлайди.

350 Алвидо, эй номи ўчмас муҳтарам соҳибқирон,
Алвидо, эй элу халққа раҳнамою қаҳрамон.
Алвидо, эй бошимизга нур сочувчи офтоб,
Алвидо, ҳар саҳфаси маъно тўла заррин китоб.
(Муқаннанинг дўстлари ҳам ўзларини бирма-бир
оловга ташлай бошлайдилар.)

ЖИНОЯТ
(Яқин кечмишдан бир лавҳа)

Драма

ИШТИРОК ҚИЛАДИЛАР

Шаҳриёр.

Бўстон — Шаҳриёрнинг хотини.

Дилшод — қиз.

Ифтихор — ўғли.

Қалайдар.

Зулайхо — Қаландарнинг хотини.

Гулзор — қизи.

Хумор — Ифтихорнинг севгилиси.

Қуёш — Ифтихорнинг дўсти.

Ислом.

Қариндош, қўшнилари.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Баҳор. Бор. Гулзор кезиб ўтади. Унга Шаҳриёрнинг кўзи тушиб қолади. Гулзор қайрилиб қарайди ва эгилиб салом қилади. Шаҳриёр алик олади. Гулзор ўтиб кетади. Шаҳриёр соқолини ушлаб, ҳирс билан тикилиб қолади.

Шаҳриёр

10 Кўзларимга не кўрсатдинг, ё раббий!
Куппа-кундуз туш кўрганга ўхшайман.
Пайдо бўлди гўё бир малак каби,
Қайга кетди, келган эди қаердан

(Исломи киради.)

Ановини кўрдингми?

Исломи

Ҳа, қиёмат!
Қора қошу шаҳло кўзу сарв қомат.
Томоғидан кўринади сув ичса,
Гард юқмайди умр бўйи лой кечса.

Шаҳриёр

20 У фаришта, у жаннатдан нишона,
Кўрган одам бўлмади қолмас девона.

Исломи

Ҳа, фаришта унинг турган битгани,
Бир парча ўт, кул бўлади тутгани.

Тақсирни ҳам урибди-ку жигардан,
Мажнун бўлиб кетманг яна саҳрога.

Ш а ҳ р и ё р

Саҳро эмас, у жаннатул — маъвога
Етаклайди кимки тушса изидан.

И с л о м

Эсингизни бироз йингинг, эй тақсир,
Еш боладай бўлманг бунча бесабр.
Жуда арзон бўб кетди-ку, жаннат ҳам!

Ш а ҳ р и ё р

Сен дунёдан хабарсизсан, эй беғам,
У турганда кимга керак жаннатинг,
Қайси жаннат бўлолади унга тенг?!

И с л о м

Жаннат ўзи юриб бунда келди денг!

Ш а ҳ р и ё р

Шундай бўлди, шундай бўлди, эй нодон!
Кўзларимга тўғри қилди уни ким,
Бир кўрдим-у ўзни тамом йўқотдим.

И с л о м

Ҳамма ўша, жаннату дину имон,

Ш а ҳ р и ё р

Худди шундай, бошқанинг бари бир пул.

(кўрсатади)

Уни қара!

И с л о м

(қараб)

Узаябди қизил гул,

Ш а ҳ р и ё р

Қара худди юришлари товусдай,

И с л о м

Ҳой, бери кел, қоматингдан ўргилай...

Ш а ҳ р и ё р

Ҳой, қичқирма, деворда ҳам қулоқ бор!

И с л о м

60 Эй, тақсирим, ёққан бўлса қилманг ор.
Хотири жам, иситмаси ошкора.

Ш а ҳ р и ё р

Топмоқ керак энди бунга бир чора.
Биласанми, у ўзи ким, қаердан?

И с л о м

Қаландарнинг қизи, ўзи шу ердан.

Ш а ҳ р и ё р

Бу ёққа юр, бир яхшилаб кўрайлик.

И с л о м

70 Қани юринг, қараб бир қайф сурайлик.

Гулзор кетган томонга чиқадилар. Улар чиқиши билан
Хумор ва Ифтихор кирадилар.

Х у м о р

Нима учун сен севасан баҳорни?

И ф т и х о р

Чунки баҳор яқин қилади ёрни.
Бинафшадай ётиб қишларда қорда,
Кўнгиллар ҳам гул очади баҳорда.
Баҳор чоғи бутун табиат гуллар,
Ғунча каби очилади кўнгиллар.
Сайр этади қушлар салқин самода,
Булбулларнинг куйи кезар ҳавода.
Осмонда кўпаяди юлдузлар,
Бир ўт бўлиб сендаги қора кўзлар
Ёндиради юракларни беомон,
Қил устида титраб турар гўё жон.
Ёр куйида тинмай кезиб субҳу шом,
Тунларингдан тамом кетади ором.

Х у м о р

Эса баҳор нуқул ташвиш экан-да?

И ф т и х о р

Агар билсанг, ҳамма гап ҳам ўшанда.
Шу ташвишга қул бўлади ҳар ким ҳам,
Лекин ҳеч ким пушмон бўлиб чекмас ғам.

Х у м о р

Йўқ, бу ёлғон, пушаймонлар оз эмас!

И ф т и х о р

Улар учун севмоқ ўзи бир ҳавас.
Тамошога келиб дарё бўйига,
Сел келдими, қоча берар уйига.
Бардоши йўқ, қилар дарров пушаймон,
Ҳижрон тушиб, айрилиққа ичар қон.

Х у м о р

Ифтихорда жуда кўпмикан бардош?

И ф т и х о р

Хумор дейман, бошимга ёғса ҳам тош.

Х у м о р

Хўб қочарсан селни сен ҳам бир кўрсанг?!

И ф т и х о р

110 Тоғларни ҳам қулатаман буюрсанг.

Х у м о р

Чидолмассан жиндай жабру ситамга?

И ф т и х о р

Йўлларингда тайёрман ҳар бир ғамга.

Х у м о р

Қўйиб берса азонгача сайрайсан.

И ф т и х о р

120 Мен сайрайман, сен куйимда яйрайсан.
Узинг ҳам кўп тегажонсан, Хуморхон,
Қитиқлайсан топсанг гапнинг жойини.

Х у м о р

Чиқарасан сен ҳам гапнинг мойини
Сендан қочип гап қутулмас ҳеч томон.

И ф т и х о р

Бу гапни қўй, қачонгача юрамиз!

Х у м о р

Баҳор ўтсин, сўнгра ўйлаб кўрамиз.

И ф т и х о р

Бу баҳордан кеч қолдириб бўлмайди.

Х у м о р

Сен шошилма, севги гулмас, сўлмайди.
Пок бўлади у қанча кўп тобланса,

И ф т и х о р

Кул бўлади юрак бундан кўп ёнса.

Х у м о р

Сув сепиб қўй, бир оз ўти пасайсин,
Сен севгингни бунча ҳам тез кул қилма.

И ф т и х о р

Ялинаман, кўп алдама, сўйла чин,
Кўп қийнама, юрагимни сил қилма.

Х у м о р

Ҳой, ўзингни бир озгина тутиб ол,
Бирданига шунча куймоқ кўп увол.
Ҳар нарсага ёна бермак яхшимас.

И ф т и х о р

Бўлди энди, қийнашингни қилгил бас.
Ахир айтчи, севасанми чинакам?!

Х у м о р

Сўрай бериб кўп қўрқитма... билмасам,

И ф т и х о р

Юрганларим тоза бекор экан-да?

Х у м о р

Мен билмасам, нима ишинг бор менда?!

И ф т и х о р

Эса негá ҳадеб кела берасан?

Х у м о р

Мен билмасам, ўзинг мажбур қиласан.

И ф т и х о р

160

Эса тамом ажралишиб кетайлик?

Х у м о р

Йўқ, оймнинг олдидан бир ўтайлик.

И ф т и х о р

Майлигами мен дадамга арз қилсам?

Х у м о р

Билмасам...

170

Дарахтларда қушлар чирқирайди. Узоқдан музика овози эшитилади. Улар музика овози келган томонга қараб юрадилар. Гулзор ҳорғун қайтиб ўтди. У атрофига, гулларга тикилади. Қушлар чирқираб турган дарахтларга қарайди. Сўнгра аста-аста юриб чиқиб кетади. Унинг орқасидан яна Шаҳриёр ва Ислоом пайдо бўлишади.

Ш а ҳ р и ё р

Қаландарнинг шундай қизи бормиди?

И с л о м

Худо берса, у кимда ҳам бўлмайди?
Бу ҳаммаси яратганнинг иши-да.

Ш а ҳ р и ё р

208

(қарайди)

Бир қалтироқ қўзғатади кишида!
Худо катта бир сахийлик қилибди.
Ҳеч нарсани аямабди бу сафар,
Саховати билан дунё тўлибди.
Бир қул эди, шоҳ бўлибди Қаландар!

И с л о м

Шоҳларда ҳам бундай гўзал бўлмайди,
Подшоларни қул қилади истаса.

Ш а ҳ р и ё р

Дунёдан ҳеч кўнгил қурғур тўлмайди,

И с л о м

Тақсир энди не қилайлик бўлмаса?
Шундай жонон бекорга ёт бўлмасин.

Ш а ҳ р и ё р

Ҳа, бир иш қил, қўлдан чиқиб кетмасин!
Фақат қандай қилсак қўлга тушади,
Ёрдам бериб кимлар ҳам бош қўшади?
Масаланинг шу томони кўп чигал.

И с л о м

Сиз кўнглимни тўлдирсангиз бўлгани,
Қилажакман ҳаммасини ўзим ҳал.

Ш а ҳ р и ё р

(четга)

Бу тамакор «кўнглимни» деб ўлгани!

(Исломга)

Қани айтчи, қилажаксан нималар?

И с л о м

210 Қўя беринг, кўрсатаман кўп ҳунар.
Бир иш қилиб Қаландарни аврайман,
Кўпираман, кўкка қараб говлайман.
Агар дейман, куёв қилсанг Шаҳриёр
Бутун умр сенга паноҳ бўлади,
Уйинг нозу неъмат билан тўлади
Ва бўлмайсан бу дунёда ҳеч бир зор.

Ш а ҳ р и ё р

Қиз ўртага тушиб қолса агарда?

И с л о м

Йўқ, тушмайди, у қиз эмас бепарда.
Ота ундан сўрамайди ризолик.

Ш а ҳ р и ё р

220 Шаҳриёрни хотини бор деса-чи?
И с л о м

Тушган дейман ўрдасига жудолик.

Ш а ҳ р и ё р

Сургун бўлган у Шаҳриёр деса-чи?

И с л о м

Унда дейман ўтган ишга салавот.

Ш а ҳ р и ё р

230 Баракалла, Ислом, сенга ҳасанот.
Бир иш қилиб унга тутқич бермайсан,
Аврайсану тузоғига кирмайсан.
И с л о м

Илонни ҳам чиқараман инидан!

Ш а ҳ р и ё р

Йўқ бўлмайди, илон эмас, бу билан
Сен қилични чиқарасан қинидан.
Яна бало орттирасан бошимга

И с л о м

Ман ёмонлик қилганим йўқ ҳеч кимга.

Ш а ҳ р и ё р

Бу гапни қўй, ўйлаб топ бошқа чора.

И с л о м

Тақсирим ҳам қилсинлар бир ишора!

Ш а ҳ р и ё р

Бунда махфий бир йўл керак, тушунсанг,
Минг йилда ҳам очилмайдиган бир сир.

И с л о м

Бунчаликка менинг ақлим қолар танг,
Махфий ишга ожизман жуда тақсир.

Ш а ҳ р и ё р

Махфий ишни ўргатаман ман санга!

И с л о м

Айтинг, тақсир, жуда зорман ўшанга.
Қандай қилиб ром қиламиз гўзални?!

Ш а ҳ р и ё р

Мана бундай бошлагин сен ғазални:
Совчи қилиб юборди, де, Шаҳриёр,

Бир ўғли бор номи унинг Ифтихор.
Йигитмисан, йигит деб айт, доно де,
Боадаб де, боши тўла маъно де.
Ифтихорга сўра қизни сен ундан.

260

И с л о м

Жон тақсирим, тоза эсдан оздим ман,
Демак сизга у қиз энди керакмас?

Ш а ҳ р и ё р

Шу гапни ҳам тушунмайсан, эси пас!

И с л о м

Ўғлингизни уйлантирмоқ истайсиз,
Сизга эмас, ўғлингизга бўлар қиз,
Шундайми?

Ш а ҳ р и ё р

270 Йўқ, минг марта шундаймас.

И с л о м

Қайга кетди тақсиримдаги ҳавас?

Ш а ҳ р и ё р

Ҳавас ҳеч бир ёққа учиб кетганмас!
Ҳавас худди ўтдай ёниб турибди.

И с л о м

Шуъласи ҳам юзингизга урибди.

Ш а ҳ р и ё р

Ақли кўтоҳ бўлиб қолдинг фақат сан!

280

И с л о м

Ростин айтсам, тақсир сизга ҳайронман,
Келин қилмоқ уни сизга не даркор,
Бошқа хотин тополмасми Ифтихор?

Ш а ҳ р и ё р

Менга десанг қизни бермас у асло,
Сотиб олсанг мумкин бошимга бало.
Ифтихорга десанг берар у дарҳол,
Ифтихор ҳам кўнса мумкин бемалол.
Хамирдан қил суғургандай шунда иш
Унг келади бежанжалу беташвиш.
Ифтихорга деймиз, сўнгра кўрамин!

И с л о м

Ҳам ота-ю, ҳам ўғилга битта қиз?

Ш а ҳ р и ё р

Ҳа, шундай ҳа, Ифтихорга зоҳирда,
Хотин бўлар, бошқа гап бор ботинда.

И с л о м

Ҳа, тушундим, энди ўзимга келдим,
Тақсиримнинг ниятларини билдим.
Ҳар бир эркак агар бурун замонда
Икки хотин олган бўлса, энди сиз
Икки эркак бир хотин олсин дейсиз.
Икки эркак, яъни ота ҳам ўғил.
Ҳа, тушундим, тақсиримнинг фикри шул.
Лекин тақсир, бу махфий иш агарда,
Бир гап бўлиб юртга бўлса ошкора,
Онамизни Учқўрғондан кўрамин.

Ш а ҳ р и ё р

Бас қил энди, бўлма мунча бетамиз.
Нимадан ҳам ҳайиқасан сен бунча?
Қўрқаркансан сал нарсдан ўлгунча.

И с л о м

Қўрқмайман-у тақсир, ўзи фикрингиз
Жуда мудҳиш, ахир йигит — ўғлингиз.
Мудҳишмасми, ота ўз фарзандига,
Ўз фарзанду жони, жигар бандига
Келиб-келиб шундай ёмон кун солса.
Шундай оғир жиноят қила олса?

Ш а ҳ р и ё р

- 320 Ҳа, жиноят, ҳа жиноят, зулм, қон!
Жиноятдан қўрққаним йўқ ҳеч қачон.
Бу дунёнинг ўзи жиноятхона,
Ҳар бир ният жиноятга баҳона.
Мана эшит, истаганинг шу бўлса,
Сенга агар биров жиноят қилса.
Сен бошқага жиноят қил ва сенинг
Шундай қилсанг қолмас ҳеч кимда ҳаққинг.
Ота қилса ўз ўғлига жиноят,
Ўғил қилар, авлодига хиёнат.
- 330 Шунда қолмас ҳеч кимда зору армон,
Оққанда ҳам дарё-дарё бўлиб қон.
Қонуни шу бу яшашни сен билсанг,
Агарда сен ҳеч жиноят қилмасанг.
Сичқон каби яшайсан қўрқоқ, ожиз,
Бундан кўра ўлмоқ яхши шубҳасиз.
Жиноятдан қўрқма, уни қила бил!
Очилмайди, ўтганда ҳам минглаб йил.

И с л о м

Агар бу сир бўлиб қолса ошкор?!

340

Ш а ҳ р и ё р

Ким бўлса ҳам ўлдирамиз, шу қарор.

И с л о м

Агар уни ошкор қилса қиз ўзи?!

Ш а ҳ р и ё р

Уша замон юмилажақдир кўзи.

И с л о м

Билиб қолиб ғавғо солса Ифтихор?

Ш а ҳ р и ё р

Жиноятдан тўхтамаймиз, шу қарор.

И с л о м

Агар бизни ўлдирсалар?

Ш а ҳ р и ё р

Қўрқма сен!

Бир ўлмоқ бор ҳар кимга ҳам азалдан,
Бор ишга туш, ҳунарингни бир ишлат

И с л о м

Совчиликни қилоламан беғалат.

Ш а ҳ р и ё р

Бор, маҳкам бўл, ол-у, лекин олдирма!

И с л о м

Мана кетдим.

Ш а ҳ р и ё р

Е тавба!

И с л о м кетди, Ш а ҳ р и ё р қаҳ-қаҳ уриб кулиб қолади.
Яна музыка овоззи эшитила бошлади. Ҳали кетган томондан
И ф т и х о р кириб келади. Отасини кўради, эгилиб салом қи-
лади.

Ш а ҳ р и ё р

Очилади баҳрим сенга қарасам.

Бахтиёрман қарашликка ярасам!

Ш а ҳ р и ё р

Мадоримсан, сен суянган тоғимсан,
Қариганда яйраб кезар боғимсан.
Сендай ўғил кўрган ота бахтиёр!

И ф т и х о р

Бошим кўкка етар, отам Шаҳриёр,
Ўғил бўлиб унга қуллиқ қилолсам,
Белга қувват, жонига жон бўлолсам.
Шундан буюк шараф бўларми менга?

Ш а ҳ р и ё р

Йигит бўпсан, ўғлим, энди чинакам
Тўй қилмоқлик, уйланмоқ керак сенга.

И ф т и х о р

Сизга қарши мен дер эдим нима ҳам,
Уйланмоқ ҳам ўғил билан қизга хос,
Оталардан қолиб келган бир мерос.

Ш а ҳ р и ё р

Агар ўғил уйланмаса ёш кетиб,
Агар эрга чиқмаса қиз бўй етиб,
Ер юзида тўхтар эди ҳаёт ҳам,
Шодлик битиб чўкар эди тамом ғам.
Ўғлим, энди уйланмоқчисан кимга?

И ф т и х о р

Уялтирманг, дада, ҳали ҳеч кимга!

Ш а ҳ р и ё р

Бунисига ишонмайман, аҳтимол,

Бу ишингга қўшилмоғи отанинг,
Ишларингга халал ҳам берар сенинг?
Сўзларим ҳам, эҳтимол, келар малол?

И ф т и х о р

Бу сўзларни сўзладингиз не учун?

Ш а ҳ р и ё р

Не учунки, бу замонда ўғил-қиз
Иш қилади отасидан рухсатсиз.
Ўғил-қизлар расво бўлди бус-бутун!
Қиз ўзича топиб келади куёв,
Ўғил бўлса уйланади бесўров.
На отага, на онага бор ҳурмат,
На қиз билан куёвда бор муҳаббат
Ва на бутун оилада бир низом,
Болаларга нима — бало деган ном.
На турмушга ҳавас, на бир иштиёқ,
Қарабсанки, ажралибди бесўроқ.
Шу ҳам яшаш, шу ҳам севги бўлдимиз?
Элдан қолган расму одат ўлдими?

И ф т и х о р

Элдан қолган расму одат ўлмайди,
Ўғил-қиз ҳам элдан чиқса бўлмайди.

Ш а ҳ р и ё р

Ҳаммаси гап, эрта-индин ўзинг ҳам
Биттасини эргаштириб келарсан.
Ота бўлиб унда нима бўлдим ман,
Юрт олдида шармисору муттаҳам.
Ун кун ўтмай яна ажраб кетарсан,
Яна мени тупроққа тенг этарсан,
Қўёлмасман кўчага ҳам бир қадам.
Не келади ҳозир фарзанд қўлидан,
Чиққан бўлса тамом ота йўлидан?
Қани сўйла, кимга уйланмоқчисан?

И ф т и х о р

Уни сўранг отам билан онамдан!

Ш а ҳ р и ё р

Ота-она агар қайлиқ топса-чи?

И ф т и х о р

(чўчиб тушади)

Ота-она рози, худо ҳам рози,
Ножўй бўлар фарзанднинг эътирози.
440 Боласига ота ёмон соғинмас,
Она бўлса хасни ҳам раво кўрмас.
Ихтиёрим отам билан онамда,
Аёғида бошим ҳар бир қадамда.
Босиб ўтса, ҳаттоки чурқ этмайман,
Қувласа ҳам эшигидан кетмайман.
Қарғишини худо дейман доимо,
Айтганини тинмай қиламан бажо.
Бош эгаман ҳар қандайин ҳукмига,
У буюрса қарши чиқай мен нега?
450 Шунинг учун ўстирганми мени ул?
Ота — хўжа, она — хўжа, ўғил — қул.

(Эгилади. Қайғули ва лекин сездирмайди,
Шаҳриёр ўзида йўқ хурсанд)

Ш а ҳ р и ё р

Раҳмат ўғлим, ўзим сенга дунёда,
Ёр топайки, малаклардан зиёда.
Ўшшаши ҳам топилмасин ҳеч қачон,
Келин кўрсин отанг ҳам бир беармон.

П а р д а

Иккинчи кўриниш

460 Қаландарнинг уйи. Қаландар, унинг хотини Зу-
лайхо ва Ислом. Ислом уларни унатиб турибди.

И с л о м

Боракалло, Қаландар, ҳимматингга!

Умид билан остонангга мен қадам
Қўйган эдим, новмид қилмадинг сен ҳам.

Қ а л а н д а р

Боракалло, сенинг ҳам санъатингга!
Улаб доим ҳаётнинг ипларини,
Шод этасан ўзинг ёшу қарини.
Қилиб ҳаёт ниҳолига сен пайванд,
Ўстирасан янги-янги мевалар.
Қизларимиз топар ўзига монанд,
Бошларига паноҳ топар бевалар.

И с л о м

Яшамоқни тинмай давом эттирмоқ
Амри илоҳ бўлди ҳар бир бандага,
Шоҳими, ёки ўралганми жандага.
Бу амрга бош агади бесўроқ.
Шаҳриёрнинг ўғли доно Ифтихор
Қизингизга бу кун бўлди харидор.
Сабаб бўлдим мен уларнинг бахтига,
Бир неча сўз қўшдим улар аҳдига.
Ота-она сиз ҳам бунга қўшинг бош
Бириксинлар тезликда ою қуёш.

(Зулайхога)

Қани синглим, нима берсин Шаҳриёр?

З у л а й х о

Қизимизга олмаймиз кимсадан мол.

И с л о м

Қўй берсинми, сигирми ёки газбор?

З у л а й х о

Шундай қизни молга ўлчаш кўп увол.

И с л о м

Кўч қилинар бер фатмакор бўлар шим.

(Феруна хўрсатида)

Уш харом қайлатидан худо қил.

Саргоридаман, сарсонликка худо қил.

(Муқаннага)

Боним ағиб қилмаман мен сенга

(Баттолма хўрсатида)

Мана бунинг ихтиёри бер менга.

Кенинг ўзим ундам қасос оламан,

Бошларига раҳу-қулфат саламан.

Мана буқун қалач оқим қўлимга,

Амр отамин қўб хўрсом йўлимга.

Энгамин илгероин бу дўмонда

Бўлсам барча қалганга мушайиб.

Қудай шоси ҳам оёқоқат хўрсотим.

Сўнгра боз қилич ушман ўргатим.

Ўзиминг учун бунга хавир ўқларим.

ХАКИМ-

Бирчеча қун сайишнинг қўлларим.

Қўб хўрсин, нима бўлар қўрқим.

Бошларига манс хал найрағи хўрсим.

ХАКИМ-

Офарин, офарин.

МУҚАННА-

(Феруна Фердалка хўрсатида)

Бу оёқоқатин хавир р ногга қилма йўқ.

Бунга эллад сўрсом қилма хайқаб чил.

Мол-мулкни оқим элга бўлаб бер.

(Баттолма хўрсатида)

Хавирчелан ўлимга турсин бу ^{қилишқор} ~~айвон~~

Якка ўш хавирга сала борошим.

Чумуққининг хал ушман бузалимо.

Бу қўрқилан бўлар менинг қўлимга.

«Муқанна» музыкали драмасидан саҳифа.

Наҳот қалин керак эмас ҳеч сенга?

З у л а й х о

Уни ўлчаб бўладими қалинга?
Боқаман деб она тўккан кўз ёши,
Тунлар бўйи ёстиқ кўрмайин боши.
Айтчи, тенглаб бўладими ҳеч пулга?
Олтинни ҳеч тенглаб бўларми қулга?
Бу кўзларки, эдилар уйқуга ёт,
Ўша қиз деб хазон бўлган бу ҳаёт.
Ўшани деб оппоқ бўлган бу сочлар,
Ҳисоб қилчи, бўлар экан қанча зар?
Пул-у молинг керак эмас ҳеч бизга.
Дунёни ҳам олмаймиз қизимизга!
Ўзи бахтли бўлса. бизга бўлгани,
Уйдан кўнгил тўлса, бизга бўлгани.

Қ а л а н д а р

Агарда ғам бўлмаса қишу ёзи,
Чиқмаса ҳеч кўча-кўйга овози.
Бошларига ҳеч тушмаса можаро,
Ҳамма жойда гап қилмаса фуқаро.
Эл ичида чиқармаса ёмон от,
Қариндошни қилмаса ҳар жойда мот
Ва қилмаса отасини шарманда,
Онасини номус, уятга банда
Қилмаса у, бизга ўзи улуғ бахт.
Керак эмас бизга бундан баланд тахт.
Сен пул бериб қилма бизни ҳақорат!

З у л а й х о

Қизимизни агар пулга ўлчаса
Билиб қўйки, Шаҳриёр бўлар ғорат.

И с л о м

Қул қилади мени мана бу ҳиммат,
Ҳимматингиз ҳатто тоғлардан баланд.
Қани омин, мен келдим, лекин бало
Уйингизга қадам босмасин асло.

Қ а л а н д а р, З у л а й х о

530 Омин!

(Қўл кўтариб фотиҳа қиладилар.)

Қ а л а н д а р

Қани хотин, чиқар менинг тўнимни,
Кийдираман уни бугун Исломга.

(Зулайхо тўнни келтиради, Қаландар тутади.)

З у л а й х о

Эй худоё, қора қилма тунимни,

И с л о м

Ҳурматларим келар сизга саломга.

540

(Қаландар тўнни кийдирди.)

Қ а л а н д а р

Муборак!

З у л а й х о

Муборак бўлсин!

И с л о м

Яна омин, уйингизга бахт тўлсин.

Яна фотиҳа қилади. Чиқиб кетади.

Қ а л а н д а р

(Зулайхога)

550

Сен Гулзорни чақир, у ҳам эшитсин.

Бундан сўнгра шунга қараб иш тутсин.

(Зулайхо чиқади.)

Бу замонда бўй етган қизни тезроқ,
Эрга бериб қутулмоқдан яхшироқ
Ҳеч бир иш йўқ. Бу бўлмаса минг гавго,
Қиз бошида ҳар куни бир можаро.
Очиқ-чочиқ кўча-кўйда юраркан,
Ота-она қутулмайди ташвишдан.

Зулайхо, унинг орқасидан Гулзор киради, эгилиб таъзим қилади.

Гулзор

Бошим эгиб салом қилдим дадамга!

Қаландар

Минг шукрлар сени еткизган дамга.

Зулайхо

Қизим, сени бермоқчимиз куёвга!

Гулзор

Қайси лочин чиқибди экан овга?

Қаландар

Кўнглинг тўлар эди гар ким бўлса?

Гулзор

Не қиларсиз ҳали кўнглим жим бўлса,
Уйғонмаган бўлса ҳали ҳаваслар?

Зулайхо

Сендай қизлар ҳозир кўча-кўйларда
Ёр танлайди юриб очиқ, бепарда.

Г у л з о р

580 Фойда чиқмас ҳар қанча ҳам кезсалар!
Қанча ожиз бўлса қизларнинг зори,
Шунча кучли оталар ихтиёри.

Қ а л а н д а р

Нима дединг, она қизим, на сўз бу?

Г у л з о р

590 Мен дедим-ки, қизлар ютади оғу.
Мен дедим-ки, қизларда бор фақат зор,
Ота билан онада-чи, ихтиёр!
Қиз интилса қанча эркин нафасга,
Ота-она солар бир кун қафасга.
Сўрасангиз мендан, гап шул, жон дада,
Қанча юрган бўлсам ҳам-ки кўчада
Асло назар ташламадим бировга!
Чиққаним йўқ кўчага ҳеч мен овга.
Модомики, уйингизга мен меҳмон,
Нега сизни койнтайин, дадажон?

Қ а л а н д а р

Қизим сени берамиз Ифтихорга

Г у л з о р

(чўчиб тушади)

Яна османг қизингизни сиз дорга!

600 З у л а й х о

Тушунмадим, қизим, нима дединг сан?

Г у л з о р

Отасини ёмон деб эшитганман.

Қ а л а н д а р

Эшитгансан яна уни кўчадан!

Г у л з о р

Эшитганман кўп юрган деб сургунда!

Қ а л а н д а р

Ушани ҳам гапирганлар кўчада.

Г у л з о р

Одамхўр деб эшитганман, дадажон,

Қ а л а н д а р

Уни деган кўчадаги бир ҳайвон.

Г у л з о р

Жон аяжон, отасидан қўрқаман!

Қ а л а н д а р

Бу маърифат сенга юққан кўчадан.

З у л а й х о

Отасига сенинг нима ишинг бор?

Қ а л а н д а р

Қани айтчи, одамхўрми Ифтихор?

Г у л з о р

Жон дадажон, унисини билмайман.

Қ а л а н д а р

Ҳеч бир нарса билмадингми кўчадан?

З у л а й х о

Фойдаси йўк кезмоқнинг кўча-кўйда,
Гулзор қизим, энди ўлтир сен уйда.
Бўй етибсан, энди ўлтир, тўйни кут,
Кўча-кўйда юрмоқликни сен унут.
630 Кўнглингга луш келмадими Ифтихор?

Г у л з о р

Мен на билай, ўзингизда ихтиёр.

З у л а й х о

Нима дейсан яқин кунда тўй қилсак.

Г у л з о р

Амрингизга бўйсунаман мен бешак.

Қ а л а н д а р

Қизим сўйла, кўнглингда не сўзинг бор?

Г у л з о р

640 Тамом сизда кўнглимдаги ихтиёр.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

Учинчи кўриниш

Шаҳриёрнинг уйи: Шаҳриёр, Бўстон, Дилшод.
Шаҳриёр безовталик билан Исломнинг қайтишини
кутмоқда.

Шаҳриёр

Ислом кетди жуда узоқ бедарак,
Қариса ҳам ҳамон беғам ўлгидак.
Қаландар на деди экан, ажабо,
Ё жирканиб отасидан қилар ор,
Ё Ифтихор кўриндимми бебаҳо?
Узни аъло, ёки бизни билди хор!
Ёки қалин сўрадими бир дунё?!

Дилшод

Дада, бунча ташвиш қилманг бесабаб,
Келиб қолар, аниқ бўлар ҳамма гап.

Шаҳриёр

Агар бизни новмид қилиб қайтарса,
Шаънимизга жуда ёмон бу нарса.
Қандай қилиб аканг юртда юради,
Қандай қилиб отанг элга қарайди.

Бўстон

Ифтихорга хотин қуриб кетганмас,
Бермасинчи, минг дилбарни шу нафас
Саф қиламан. Осмондаги ойни ҳам
Унга олиб бероламан хоҳласа.

Ш а ҳ р и ё р

Сен билмайсан, Гулзор деган бир санам
Қаршисида ой ҳам бир сопол коса!

Д и л ш о д

30 Гулзорхонни мақтадингиз-да роса.

Ш а ҳ р и ё р

Уни кимки, худо бериб бир кўрса,
Насиб бўлса эшигида бир юрса
Бутун умр ўтажак у беармон.

Д и л ш о д

Келинни хўб топибсиз-да, дадажон.

Ш а ҳ р и ё р

Ифтихорни қилсам дейман бахтиёр!

Б ў с т о н

40 Ҳар на қилса арзийдиган ўғлим бор.

Ш а ҳ р и ё р

Агар кўнгли кўнгли билан келса мос,
Жаҳонда ҳам ўхшаши йўқ, деса рост.

Д и л ш о д

(ташқарига қарайди.)

Ана дада, ҳовлиқиб келди Ислом.

И с л о м киради. Устида тўн, хурсанд.

И с л о м

Тўй устига тўйлар бўлсин, ассалом.

Ш а ҳ р и ё р

Бўримсан, тулкимсан, айт тезроқ!

И с л о м

Бўри ҳам, тулки ҳам бўлдим шу чоғ.
Лекин аслим сўрасангиз бўриман,
Тузоғимга тушмаганнинг шўриман.
Тулки бўлиб кироламан жонига,
Бўри бўлиб чанг соламан қонига.

Ш а ҳ р и ё р

Нима қилдинг, рози қилиб келдингми,
Кўнглидаги барча гапни билдингми?

И с л о м

(тўнни кўрсатиб гердаяди.)

Кийиб келдим устидаги тўнни,
Тайин қилдим тўйнинг бўлар кунини

Ш а ҳ р и ё р

Тезроқ гапир, қанча қалин сўради?!

И с л о м

Қиз бир дунё олтинга тенг туради.

Ш а ҳ р и ё р

Униси рост, ўзи қанча сўради?!

И с л о м

Нима десам айтганимга юради.

И с л о м Б ў с т о н билан Д и л ш о д н и и ш о р а қ и л а д и .
Ш а ҳ р и ё р у л а р н и ч и қ а р и б ю б о р а д и .

Ш а ҳ р и ё р

Қани айт-чи, рози қилдинг қанчага!

И с л о м

Қўя беринг, арзон тушди анчага.

Ш а ҳ р и ё р

80 Тез айтсанг-чи, қанча экан у арзон!

И с л о м

(секин)

Ун минг сўмга рози қилдим, тақсиржон.
Фақат ҳеч ким билмасин деб ялинди.
Қуда билан ҳатто учрашганда ҳам
Қалиндан ҳеч урмасинлар деди дам.
Уни қуда сенга берсинлар деди.
Узинг менга берарсан келганингда,
90 Уйимизга бир меҳмон бўлганингда —
Деб менга ҳам шўрлик тоза ялинди.

Ш а ҳ р и ё р

Қани, тўйни қачон қиламиз энди?

И с л о м

Ишни худо ўнг келтирди, тақсиржон,
Бир ҳафтада нозанин бўлар меҳмон,
Яна қайта туғиласиз дунёга.
Шунча яхши тўй қанчаки тез бўлса,
Тинчиб олса ота билан она ҳам,
Тушган бўлар бошидаги катта ғам.

100 Ш а ҳ р и ё р

Қизнинг ўзи нима деди, билдингми?

И с л о м

Қиз симобдай эриб турди жимгина.
Барча гапни одоб билан эшитди,

Ота-она не деса қулоқ тутди.
Уялгандай чиқиб кетди эшикка!

Ш а ҳ р и ё р

Ё раббий!

И с л о м

Уни сизга ким кўрсатди, ажабо?

Ш а ҳ р и ё р

Худо.

(Бироз паузадан сўнг)

Болаларни чақирайлик эшитсин,
Энди ҳамма шунга қараб иш тутсин.

И с л о м

Мумкин бўлса аввал қалин чўзилса,
Қуда ёқдан энг аввал қарз узилса.
Бу томонни бетўполон, бешовқин,
Бир тарафлик қилиб қўйсақ биз бугун,
Ундан сўнгра майли ҳамма келса ҳам.

Ш а ҳ р и ё р

Силжитмайсан сен одамни бир қадам

Ш а ҳ р и ё р сандиқни очади. Пулларни олади.

Мана ўн минг, олиб бориб бер аста!

(Яна икки пачка пулни Исломнинг ўзига беради.)

Хизматингга мана бу икки даста.

И с л о м пулларни олди. Қўйнига солди. Қаддини рост-
лади.

И с л о м

Бирон ерда оғзингиздан чиқарманг.

Ш а ҳ р и ё р

Менга ҳунар ўргатдингиз, эй ҳорманг!

И с л о м

Чақирсангиз майли энди уларни.

Ш а ҳ р и ё р эшикни очади. Бўстон, Дилшод киради.
Ш а ҳ р и ё р Дилшодга.

Ш а ҳ р и ё р

Бор акангни чақир, гапни эшитсин,
Бундан сўнгра шунга қараб иш тутсин.

140

И с л о м

Тўйга йиғсин ҳар қанча молу зарни.

(Дилшод чиқади.)

Бола эмас, кимсан куёв у энди,
Катта одам бўлиб юрса арзийди.

Дилшод, Ифтихор киради.

Гўзал йигит, қоматингга ҳасанот!

Ш а ҳ р и ё р

150

Йигит эмас. Отасига бир қанот.
Осмонга ҳам учоламан сен бўлсанг,
Юлдузни ҳам қучоламан сен бўлсанг.

Б ў с т о н

Отанг омон бўлсин болам, бахтингга.

И с л о м

Менинг ўзим ўтқизаман тахтингга.

Ш а ҳ р и ё р

Гўзал ўғлим, тўй қиламиз тез кунда

232

Б ў с т о н

Бир яйрайин, болагинам, тўйида.

И ф т и х о р

Уйланмоқ ҳам қисматда бор бир нарса,
Бу қисматда менга тушган ким бўлса?

(Шаҳриёрга)

Рухсат бўлса юзингизга қарасам,
Рафиқам ким, нишонини сўрасам.
Менга кўнгил берган дилдор ким экан?
Талаб қилиб чиққан у ёр ким экан?

И с л о м

Гулзор деган малак сифат бир раъно,
Париларга уни кўрмак таманно!

Ш а ҳ р и ё р

Одамизод орасида бил, ёлғиз,
Бекаму кўст яратилган ўша қиз.

И ф т и х о р

Гулзорни мен эшитганман, дадажон,
Уни кўрган кимсада қолмас армон.
Ҳақиқатан у жаннатдан нишона,
Уни тангри севар экан чинакам.

Ш а ҳ р и ё р

Ҳар нарсани қилиб менга баҳона,
Қўйганингда секин юзимга қадам,
Билган эдим кўнглингдагини мен ҳам.

И ф т и х о р

Йўқ, дадажон, кўнглимдаги Гулзормас,
Мендан жуда узоқ эди бу ҳавас...

(Ҳамма ҳайрон. Ифтихор нималардир
демоқчи бўлади.)

190 Ахир мен ҳам... ахир мен ҳам... Гулзорга...
Лойиқ эмас мен ўшандай дилдорга.
Унинг бошқа бирор дегани бордир,
Сўрамагандирлар ундан аҳтимол,
Эҳтимолки, кўнглида бошқа ёрдир.
Эҳтимолки, мен унга келсам малол,
Менга ҳам бир бечораси топилар.
Мумкин бўлса бир оз шошмай турсалар,
Гулзорни ҳам қилмасангизлар увол.

Ш а ҳ р и ё р

Тополмайсан гўзалини Гулзордан!

Б ў с т о н

Юз ўгирма, болам, шундай дилдордан

И с л о м

200 Улиб бўлдим кўндиргунча ўзингга!

И ф т и х о р

(Бирдан)

Ана ўзинг жавоб бердинг сўзингга!
Улиб бўлмоқ нега керак севганда?
Нима керак ўртага сендай даллол?
Демак Гулзор рози эмас экан-да?

Ш а ҳ р и ё р

(Исломга жаҳл билан)

Нарироқ тур, ишни буздинг, хомкалла!

210

(Ифтихорга)

Гулзор чиқди ўзи бўлиб талабгор!

234

У дунё-ю бу дунёда ундай ёр
Тополмайсан агар ҳозир ноз қилсанг,
Тополмайсан бутун умр югурсанг.
Яна билки, ёмон саёқ юрибсан,
Дилшодга ҳам сен гов бўлиб турибсан.
Яна билки, сендан сўрамасдан ҳам
Ота-она қўя олади қадам.
Эсингдами, ота — хўжа, ўғил — қул.
Уйланасан Гулзорга: амримиз — шу!

И ф т и х о р

Нега керак унда мендан сўрамоқ!

Ш а ҳ р и ё р

Бир марҳамат қилдик сенга, шу холос.
Душманмизми сенга, қани сўйла рост!

И ф т и х о р

Ота-она қила олар мени оқ,
Лекин ҳамон бўлмас менга у душман,
Падаримсиз, бўйсунмоққа мажбурман.
Ихтиёрим сизларнинг қўлингизда,
Тупроқ бўлиб ётаман йўлингизда.

Б ў с т о н

Балли ўғлим, толеинг баланд бўлсин!

Ш а ҳ р и ё р

Кел бир ўпай, уйинг бахт билан тўлсин!

П а р д а

Тўртинчи кўриниш

Бог. Дарахтларда қушлар сайрамоқда. Хумор билан
И ф т и х о р нинг учрашуви.

Х у м о р

Ўтолдингми отанг-онанг олдидан?

И ф т и х о р

Узинг рухсат ололдингми улардан?

Х у м о р

250 Иўқ, негадир журъат эта олмадим,
Кетга қараб торта берди юрагим.
На учундир жуда қўрқдим сўзлашдан,
Тилим худди боғлангандай туюлдим.
Узим худди эриб кетгандай бўлдим,
Ичим пишиб сенга келдим яна мен!

И ф т и х о р

(огир)

Яхши қибсан, айтмаганинг маъқулроқ

Х у м о р

(чўчиб тушади.)

Нима дединг! Айтмаганинг маъқулроқ?!

И ф т и х о р

Ҳар нарсанинг айтадиган вақти бор,
Фақат шунда сўз топади эътибор.

260

Х у м о р

(ҳайрон)

Бу гап тўғри, лекин нега юрагим
Қалтирайди тўхтамасдан бетиним?

И ф т и х о р

Не учунки, оталардан бесўроқ,
Очиқ юриб ўзингга ёр танламоқ,
Ҳамда уни севаман деб арз қилмоқ,
Ҳам улардан тўйга рухсат сўрамоқ

Жуда огир, жуда катта бир қадам.
Юрак шунда урмасинми сира ҳам!

(секин-огир)

Ва борди-ю ота газабда бўлса
Ва борди-ю она гафлатда бўлса.
Бейжозат сенинг қўйган қадаминг
Тутоқтирса улар жаҳолатини,
Ким тополар ёруғ дунёдан сени?
Тилинг тўхтаб, чўкиб кетмасми даминг?

Х у м о р

Мен ҳар қалай асло сўзлай олмадим.

И ф т и х о р

(секин)

Яхши қилибсан.

Х у м о р

Ахир бориб айтар ким?
Ё сўрамай қўшила берамизми?
Ёки айтмай тинч юра берамизми?
Ё бош олиб қочамизми бир ёққа?

И ф т и х о р

Тушган бўлса оёғимиз тузоққа,
Сўзлаб берчи, у чоғда нима чора?!

Х у м о р

(ҳайрон)

Сўзинг мени қўрқитмоқда тобора!
Юрагимга солмоқдасан ваҳима,
Қилмоқдасан бағримни қийма-қийма.
Бир дейсан-ки, айтмаганинг яхшироқ,
Кел қочайлик десам, сен дейсан тузоқ!

(Жиддий)

300 Қани айтчи, ўзинг ўта олдингми?
Еки сен ҳам соқов бўлиб қолдингми?

И ф т и х о р

Менинг ҳолим сеникидан баттарроқ!
Утолмадим мен отамнинг олдидан

Х у м о р

Нима учун? Сен ҳар ҳолда эркаксан.
Қизлардаги журъатсизлик сенга ёт,
Бизда журъат жуда оз-у кўп уят.
Ахир, йигит қўрқмас, ботир бўлади.

И ф т и х о р

310 Йигитдан ҳам баъзан тақдир кулади.
Ота-она қаршисида йигит ҳам
Кўп журъатсиз бўлар экан чинакам.

Х у м о р

(тикилиб)

Шундай қилиб, сен ҳам айтолмадингми?

И ф т и х о р

(ерга қараб)

Айтолмадим, лекин улар айтдилар.

Х у м о р

320

(қизиқиб)

Не дедилар, қаердан билибдилар?

И ф т и х о р

(ҳамон кўзи ерга тикилган.)

Йўқ, айтдилар ҳеч нарсани билмасдан

Х у м о р

Аста-секин тушунтиргин энди сан.
Аҳдимизни баён қилсанг бўларди,
Севгимизни аён қилсанг бўларди.

И ф т и х о р

Улар тамом бўлак гапни айтдилар.

Х у м о р

(ҳовлиқиб)

Бўлибдими севганимиз овоза,
Мени биров ёмонлабдими тоза?

И ф т и х о р

Йўқ, йўқ, улар сендан тамом беҳабар.

Х у м о р

Бўлмаса айт, ахир нима дедилар?

(Ифтихор азоб чекади, лекин айтолмайди)

И ф т и х о р

Мен ўтгани келдим сенинг олдингдан.

Х у м о р

(ўзини йўқотиб)

Нима дединг, эсимни йўқотдим ман!
Сен ўтгани келдинг менинг олдимдан?!
Ахир мен-ку, сенинг отанг эмасман?!

И ф т и х о р

(унга тикилиб)

Кошки эди отам бўлсанг бир нафас,
Кенг бўларди менинг учун бу қафас.

Кошки әди айта олсам зоримни,
Эълон қилсам Хумор деган ёримни.
Севганимни қилсам әдим ошкора,
Қўлим тутиб қилсанг дардимга чора.

Х у м о р

Юрагимни қўрқитасан тобора,
Сен нимани яширмоқдасан мендан?

И ф т и х о р

360 Айтай десам, дилим тутар тилимдан,
Сендан узр сўрамоққа келдим ман.

Х у м о р

Нима учун, нима әди гуноҳинг?

И ф т и х о р

Мендан қолиб сенинг чекажак оҳинг,
Ҳижрон билан ўртанажак нигоҳинг
Ва Ифтихор узолмаган занжирлар...

Х у м о р

(унинг сўзларини такрорлайди.)

370 ... ва Ифтихор узолмаган занжирлар.
Қайси занжир, кишанланган одам ким?

И ф т и х о р

Кишанланган одам менман, малагим.

(Пауза)

Отам мени ўзи уйлантирмоқда.

Х у м о р

(газаб билан)

Кимга?

И ф т и х о р

Гулзорга.

Х у м о р

Гулзорга...

Сен ҳам унга бўлиб келдингми рози?

И ф т и х о р

Бошим қотди, оғир тошу тарози!
Отам билан онам турар у ёқда,
Кўнглим билан Хумор эса бу ёқда.

Х у м о р

Бермадингми уларга шундай савол?!

И ф т и х о р

Отам тутиб тилларимни қилди лол.
Бош кўтариб қаролмадим юзига,
Рад жавобин беролмадим сўзига.
Сўзлайин деб озор чекдим, уриндим,
Кўзларига яна ёмон кўриндим.

Х у м о р

Севганингни айтиб ошкор қилишга,
Жиндай бўлсин, ишқ ўтида куйишга
Ярамабсан, уялибсан отангдан.
Менинг билан юриб қилган хатонгдан
Бўлмаса қайт. Бу осонроқ эҳтимол,
Эҳтимол, бу тилларингни қилмас лол?!
Уялмасдан қароларсан кўзимга,
Рад жавобин бероларсан сўзимга.

И ф т и х о р

(қийналади)

Икки оташ ўртасида қолдим мен,
Парчалама юрагимни энди сен.

Х у м' о р

410 Энди билдим, шунинг учун юрагим
Қалтираган экан уйда бетиним.

И ф т и х о р

Бир неча кун қўйиб эркин нафасга,
Соладилар яна бир кун қафасга,
Қанот ёзиб қила олмайсан парвоз!

Х у м о р

420 Ахир сен ҳам қанотни яхшироқ ёз.
Журъат билан кўтарилгин хавога,
Эга бўлгин тиниқ ва кенг самога.
Чиқа олсанг тамом эркин нафасга,
Ҳеч ким тутиб сола олмас қафасга.
Сенинг ўзинг учганинг йўқ ҳеч қачон!
Фақат шохдан-шоҳга қўниб юрибсан,
Бундай қушнинг жойи қафас бўлади.

И ф т и х о р

(оғир)

Жойи қафас, толен паст бўлади.

Х у м о р

430 Унисини айтолмайман, толеинг,
Мен билгандан, балки баланддир сенинг.

(Пауза. Оғир жимжитлик)

Демак хайр, қутлуғ бўлсин янги ёр
Ва самога совурилган паймонлар.

И ф т и х о р

Тирқирайди менинг бағримда қонлар,
Сени ташлаб бўладими, эй Хумор?

(Икковларинниг кўзларида ёш)

Х у м о р

Энди лозим сен ҳам мени унутсанг...

И ф т и х о р

Кеча-кундуз танинга заҳар ютсанг...
Бўлармиди Хумор сени унутиб,
Бўлармиди сендан бошқа ёр тутиб?
Сенсиз мумкин фақатгина ўртанмоқ,
Ҳижрон, фироқ оловларида ёнмоқ.

П а р д а

Бешинчи кўриниш

Гулзор ва Ифтихорнинг тўй кечаси.

Шаҳриёрнинг ташқи ҳовлиси. Одамлар тўйга келмоқдалар. Ҳамма келини кутмоқда. Ичкарида тўй шовқини. Бир бурчакда Шаҳриёр билан Ислом сўзлашиб турибди. Шаҳриёр ясанган. Иккинчи бурчакда уларга кўринмай, Қуёш қулоқ солиб, Шаҳриёр билан Исломнинг сўзларини эшитиб қолади.

И с л о м

Ёмон ишга бош қўшдим-да тақсиржон!

Ш а ҳ р и ё р

Тўй кунида қилмасангчи кўп фиғон!

И с л о м

Жуда ёмон, оғир жиноят бўлди.

Ш а ҳ р и ё р

Жиноятнинг изи тамом кўмилди,
Хурсанд бўлиб ишратингни сурабер,
Ҳеч нарсани билмагандай юрабер.

И с л о м

Бир фалокат босиб сезиб қолсалар...

Ш а ҳ р и ё р

Унда мумкин жонимизни олсалар.
Лекин сирдан сен ва худо хабардор,

И с л о м

470 У қилмайди бандасини ошкор.

Ш а ҳ р и ё р

Сен жавобгар агарда сир очилса,
Алжисангу, биров бу сирни билса,
Жаҳаннамга жўнатаман ўша он.

Қуёш диққат билан қулоқ солади. И с л о м таъмакорона дейди.

И с л о м

Жон тақсирим, ҳали ҳам қўлларим қон.

(Шаҳриёр унга бир даста пул узатди.)

480 Ш а ҳ р и ё р

Ма, буни ол ,қўлингни қонини юв.

(Ислом хурсанд пулни олади, чўнтагига солади.)

И с л о м

Не бўлса ҳам зўр жиноят бўлди-да.

Ш а ҳ р и ё р

Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда,
Деворнинг ҳам қулоғи бор гўрсўхта!

И с л о м

Ҳадик қилманг, ишимиз жуда пухта!

Қидирса ҳам уни юз минг қовоқбош
Минг йилда ҳам қила олмас сира фош.

(Бироз паузадан сўнг)

Узингиз ҳам тоза куёв бўлибсиз,
Қирчиллама йигитлардай тўлибсиз,
Энди қайлиқ морак бўлсин, жон тақсир!

Ш а ҳ р и ё р

Қайлиқ ҳали келгани йўқ, тўхтаб тур.

И с л о м

Келмай энди қаёққа ҳам борарди,
Қўлингизга худди қушдай қилдим ром.

Ш а ҳ р и ё р

Ун минг пулда экан отанинг дарди.

И с л о м

Энди ётиб ола берасиз ором.

Қуёшнинг бутун диққати уларда. Шаҳриёр хавфсираб
уёқ-буёққа қаради.

Ш а ҳ р и ё р

Гапни чўздинг, бор йўлга чиқ, кутиб ол!
Яқинлашган чоғда карнай-сурнай чол.

И с л о м

Жоним билан.

Чиқиб кетди. Шаҳриёр ичкарига қараб юради. Қуёш
ўртага чиқа бошлаган эди, ичкаридан Бўстон чиқди. Шаҳ-
риёр орқага тисланади. Қуёш аввалги жойига қайтади. Улар
сезмайдилар.

Ш а ҳ р и ё р

Ифтихорнинг кайфи қалай, у қани?

Б ў с т о н

520 Улиб бўлдим овутай деб ўшани,
Жуда оғир, жуда гангиб қолибди.

Ш а ҳ р и ё р

Бирор гапи бор эканми: кўнглида,
Қандай нарса кўнглига гаш солибди?

Б ў с т о н

Усмоқчилаб кўрдим уни ман жуда.
Нимагадир ҳеч бир нарса айтмайди,
Икки кунки асло таом тотмайди.

Ш а ҳ р и ё р

Бўлмасмиди ҳолин Дилшод сўраса?

530

Б ў с т о н

Билолмайди минг қилса ҳам ҳеч нарса.

Ичкаридан Дилшод чиқиб қолади.

Д и л ш о д

Шунча хафа бўладими куёв ҳам,
Тушган каби бошига катта бир ғам,
Ҳеч нарсани эшитгиси келмайди.

Ш а ҳ р и ё р

(Бўстонга)

540 Уғлинг бундай қила берса бўлмайди.
Ахир уят қуда-анда олдида,
Мана ҳозир келин келиб қолади,
Отдан уни ким тушириб олади.

Б ў с т о н

246

Не қилишга ўзим ҳайронман жуда.

Ш а ҳ р и ё р

Бор, икковинг бир иш қилиб йўлга сол,
Бироз юпат, қандай бўлса кўнглин ол,
У кўммасин отасини уятга.

Бўстон билан Дилшод ичкарига кирадилар, **Ш а ҳ р и ё р** ёлғиз қолади. Қуёш ҳамон тинглаб турибди.

Гўрга эди иш пачава бўлмаса,
Тўй ўрнига бало, мотам келмаса.

У бироз хафа. Ташқарига чиқиб кетади. Қуёш очикқа чиқади.

Қ у ё ш

Сирру асрор билан тўлдим бир пасда,
Ёрилгудай бошим ҳам шу нафасда.
Нима учун хафа экан Ифтихор?
Ва ёки у бу гаплардан хабардор!
Ёки бошқа севгани бор эканми?
Ёки унинг юрагига аҳтимол,
Бир йўл билан аён бўлган бу аҳрол!
Ҳам кўзига бу дунё тор эканми?

(Пауза)

Ҳеч бир одам бўлмас экан Шаҳриёр!

(Ислом кетган томонга)

Сен бўлсанг-чи, эҳ сен Ислом, сен Ислом!
Ишлар тоза расво экан вассалом,
Балоларга дучор экан Ифтихор.

Чиқиб кетмоқчи эди, боғ томондан Ифтихор пайдо бўлди. У секин-секин юриб келмоқда.

И ф т и х о р

Қуёш, бунда нима қилиб турибсан?

Қ у ё ш

Дўстим, тўйга хизмат қилиб юрибман,
Қани энди тўйлар бўлсин муборак!

И ф т и х о р

Бўйдоқ юрсам яхшироқ эди сендак.

Қ у ё ш

580 Жон дер эдим агарда мен тўй кўрсам,
Ўзимга боб қайлиқ кўрсам, уй кўрсам.

И ф т и х о р

Сен айтгандай тўйни мен ҳам кўрганда,
Ҳеч бир армон қилмас эдим ўлганда.

Қ у ё ш

Нима бўлди, севмайсанми Гулзорни?

И ф т и х о р

Отам билан онам топди у ёрни,
Гулзор жуда ёқиб қобди отамга.

590

Қ у ё ш

(секин)

Ҳа, шундайми?

И ф т и х о р

Лоф уради, донм мақтайди манга!

Қ у ё ш

Ҳа, шундайми?

И ф т и х о р

Ҳеч тенги йўқ дейди унинг жаҳонда!

Қ у ё ш

Ҳа, шундайми?
Қаландарга бориб юрар эканми?

И ф т и х о р

Билмадим.

Қ у ё ш

Гулзор унга яхши таниш эканми?

И ф т и х о р

Билмадим уни ҳам.

Қ у ё ш

А, Исломчи?

И ф т и х о р

Муттаҳам!

У ўртада вакил бўлиб турибди,
Совчи бўлиб тинмай санқиб юрибди.

Қ у ё ш

Отанг билан Ислом жуда ҳам сирдош!

И ф т и х о р

Гўё ҳозир битта бўлган икки бош.

Қ у ё ш

Нима учун улар бунча дўст экан?

И ф т и х о р

Нима учун дўстлигини билмайман.
Лекин иши шивир-шивир доимо,
Бир-бирини тушунади беимо.
Кўпаяди гап иккови учрашса.

Қ у ё ш

Ислом йўлга солар отанг адашса!

630 Қўчада шовқин. Ифтихор тез ичкари кириб кетади. Қуёш шовқин келган томонга чиқди. «Келин келди, келин келди» деб болалар чопишмоқдалар. Ташқаридан ёр-ёр овози кела бошлайди. Сахна ўртасига ўт ёқадилар. Ифтихорни олиб чиқдилар. У Гулзорни отдан туширади. Гулзорни олиб кириб гулхан атрофидан айлантirmoқдалар. Ер-ёр давом қилмоқда. Ер-ёрга Ислом билан Қуёш ҳам аралашмоқда.

Х а л қ

Йиғлама қиз, йиғлома-е, тўй сеники, ёр-ёр,
Остонаси тиллодан-е, уй сеники, ёр-ёр.

Қ у ё ш

Еш келиннинг юрагини сир босибди, ёр-ёр,
Қайнотанинг юрагини кир босибди, ёр-ёр,

640

И с л о м

Ифтихорга Қаландарнинг қизи келди, ёр-ёр,

Қ у ё ш

Эҳтиёт бўл Исломбойнинг изи келди, ёр-ёр.

И с л о м

Еш келиннинг уйлари саро бўлсин, ёр-ёр,

Қ у ё ш

Емонларнинг юзлари қора бўлсин, ёр-ёр,

Б и р о в

Келин пошшо йиғлайди, ёт бўлдим деб, ёр-ёр,

650

Қ у ё ш

Шўрлик куёв йиғлайди, мот бўлдим деб, ёр-ёр.

Ҳамма ичкарига киради. Тўй-томоша давом қилмоқда. Қуёшнинг ичида илон ўрмалайди.

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

Олтинчи кўриниш

Гулзорнинг уйи. Ифтихор ва Қуёш сўзлашиб турибдилар.

И ф т и х о р

Сўйла Қуёш, бошларингда не ташвиш.

Қ у ё ш

Азиз дўстим, сенга жуда бир мудҳиш
Ҳақиқатни айтмоқликка мажбурман.

И ф т и х о р

Тинглаганда кўнглингда ғам тўлса ҳам
Ҳар қанчалик уйдирма ва бўҳтондан,
У минг марта афзал мудҳиш бўлса ҳам.

Қ у ё ш

Сен Гулзорни севасанми чинакам?

И ф т и х о р

(жуда оғир жавоб беради.)

Шуни мендан сўрайди бутун олам!
Бирор жавоб айтмоқликка ҳайронман,
Севаман деб айтсам юраги қонман.
Севмайман деб айтмоқлик ҳам кўп гуноҳ!
Қийналаман кўзларига қарасам,

Утга тушиб чекаман тинмайин оҳ.
Қўнглимга ҳам тўлади янгидан ғам,
Севмаганим, севганимни билмайман.

(Қуёш бироз енгиллашгандай)

Қ у ё ш

Гулзор сени севадими чинакам?

И ф т и х о р

30

Ҳар нафаси нишон берар севгидан,
Силжимайди олдимдан у бир қадам.
Сал кечиксам изимга бўлади зор,
Оёғимга топинмоққа у тайёр.
Бир севмоқлик, шунча бўлар оламда.

Қ у ё ш

(хафа ва огир)

Сен севмайсан, у севади беғубор.

(Пауза)

Гулзорни ким севар экан, у ҳолда?
Ҳеч нарсадан борми сенинг хабаринг?

40

И ф т и х о р

(тараддуд ичида)

Қўп ажойиб, дўстим, сўзларинг сенинг!
Қайдан билай севар экан уни ким,
Билганлар ҳам мени кўрса қолар жим.

(Бироз жим қолгандан сўнг)

Лекин севса арзигудай бир дилдор,
Жуда ҳам кам топилади бу хил ёр.

Қ у ё ш

Отанг қандай ният билан Гулзорни
Сенга олиб берганин биласанми?

И ф т и х о р

(ҳайрон)

Якка-ёлғиз ўғлин уйлантирганда,
Қандай ният бўлур эди отада?
Бўлар эди унинг қандай ғарази,
Бўлганда ҳам ўз ўғлидан арази,
Ёлғиз боши икки бўлсин дейди-да,
Ота бўлсин, бола кўрсин дейди-да.

Қ у ё ш

(жиддий)

Яна қандай бир нияти бор экан?

И ф т и х о р

(ҳамон ҳайрон)

Бундан ортиқ ниятини билмайман.

Қ у ё ш

(ҳамон жиддийлашиб)

Ҳеч бир нарса сўзламадим Гулзор,
Ҳеч бир сирдан бўлмаптим хабардор?

И ф т и х о р

(нима деб жавоб беришини билмайди)

Бутун сирри унинг мени севгани,
Кўнглидаги энг эзгу асрори шу,
Ишқ ўтидир бечоранинг куйгани,
Ҳам қувончи ҳамда барча зори шу.
Гулзор фақат севганидан хабардор,
Бундан бошқа ҳар нарсдан қилар ор.
Ҳеч нарсани билгиси ҳам келмайди,

80   Хеч бир сўзни қулоғига илмайди.
Истайдики, унга ҳам бутун олам,
Фақат унинг севгисидан урсин дам.

Қ у ё ш

90   Сен севмасанг, Гулзор севса шу қадар,
Унинг шунча маъсум ва пок севгиси
Қаршисида ким бўлади жавобгар?!
Йўқ эмасдир ахир уларнинг эси!
Қизнинг маъсум ҳисларини ҳақорат
Қилиб шундай оғир ва зўр жиноят
Қилганларнинг ниятлари на экан?
Наҳот шунда ўз ўғлига муҳаббат?
Наҳот шунда тўғри ва тоза ният?
Сан нимага фикр қилиб кўрмайсан?!

И ф т и х о р

(ялингандай)

100   Қуёш, санчма бунча бағримга тикан
Бор эканми бу ерда бир жиноят?
Худо ҳаққи, Қуёш, уни билмайман.
Боболардан қолган энг қадим одат,
Сўрамасдан ўғил-қизлардан хоҳиш,
Ҳокимлардай, қиладилар улар иш.
Баъзан биров бахтиёр ҳам бўлади,
Баъзи бирлар заҳар ютиб ўлади.
Лекин бундан бир жиноят қидирмоқ,
Ҳақиқатдан, дўстим, жуда ҳам йироқ.
Яхши бўлар эди агар шу одат,
Йўқотилса, бўлса тамоман ғорат.
Йигит-қизлар йўли тамом нур бўлса,
Севгисида улар тамом ҳур бўлса.
Оталар ҳам улар йўлин тўсмасдан,
Бош қўшсалар гап чиққанда дафъатан.

110

Қ у ё ш

Сен дунёдан тамоман беҳабарсан,
Гўдаклардай тамом содда фикринг ҳам,
Болаларча қилган барча зикринг ҳам

254

Ва билмайман нима учун Гулзорни
Зўрлаб сенга олиб берганларини.
Жиноятнинг барини дейсан одат,
Биров бахтсиз, биров топиб саодат
Яшайди деб юпатасан ўзингни,
Сенинг ўзинг кўр қиласан кўзингни.

И ф т и х о р

(жиддий)

Айт, бу ерда қандайин жиноят бор?

Қ у ё ш

(тикилиб)

Яхши кўрар Гулзорингни Шаҳриёр.

И ф т и х о р

(ўзини йўқотган, саросима)

Танит менга ким экан Шаҳриёринг?

Қ у ё ш

Шаҳриёрми, сенинг отаи зоринг,
Қиблагоҳинг, сенинг пушти паноҳинг!

И ф т и х о р

Узини йўқотган. Ғазаб билан Қуёшни итариб юборади.
У йиқилиб тушди. Ифтихорнинг даҳшатда эканини кўриб
лол.

Елғон! Елғон! Елғон!
Кўзларимдан йўқол, аблаҳ, шу замон
Елғон! Елғон! Елғон!
Оқизаман қора юрагингдан қон.
Елғон! Елғон! Елғон!
Шундай сўзга қандайин борди тилинг?
Уялмасми у сенинг беор дилинг?
Яна қандай қароласан кўзимга?

Елғон! Елғон! Елғон!
Ота шундай жиноятни қиларми,
Фарзанд унга шунчалик ёв бўларми?
Елғон! Елғон! Елғон!
Оҳ, энди ҳеч келолмайман ўзимга!
Энди лозим қулоқларим ситилса,
Юракларим парча-парча титилса.
150 Бутун бағрим эриб оқса бўлиб сув,
Жаҳон бўлса кўзларимга қоронғу,
Бутун ҳаво мен учун бўлса оғу.
Елғон! Елғон! Елғон!

Қ у ё ш

Эшитганман ўзим отанг оғзидан.

И ф т и х о р

Аблаҳ, тухмат қилмоқдасан унга сан!

Қ у ё ш

(тиз чўкиб гапиради)

160 Кўзим агар кўр бўлсин ёлғон бўлса,
Тилим ҳам кесилсин бўҳтонни деса.
Қулоқларим ҳам бўлсин шу замон кар,
Сенга зарра ёлғон сўзласам агар.

И ф т и х о р

(бошини ушлайди)

О, шўр бошим, нималар бор қисматда,
Нималарни эшитдим бу соатда,
Қайси тошга энди бориб бош урсам?!

Қ у ё ш

170

(ялиниб)

Рухсат берсанг, дўстим, ёнингда юрсам

И ф т и х о р

(қатъий)

Йўқ, асло йўқ, менинг ўзим бораман!
Қани менга сўзлаб берсин Шаҳриёр
Ўз ўғлида унинг қандай қасди бор?!
У қдай отилиб Г у л з о р киради.

Г у л з о р

Нима жанжал, нима бўлди, нима ҳол?

И ф т и х о р

Қора қошлар, шаҳло кўзлар, оҳ, увол!
Қора сочлар, бу қоматлар, бечора...

Г у л з о р

Нима бўлди, юрагим пора-пора!

И ф т и х о р

Дардларингга даво бўлсайдим зора,
Тақдир сени қилмай бунча овора.
Не бўларди тилагингга етказса,
Қўлларингга бахт гулини тутқазса.
Келтирмаса бунча офат бошимга,
Заҳар қўшиб мен шўрликнинг ошимга

Г у л з о р

(ялинади)

Ялинаман, мумкинмикан англатсанг.

И ф т и х о р

(қизғониб)

Танг бўлади ҳолинг жиндайин тотсанг,
Шундай бўлар бало лойига ботсанг.

200 Англагандан англамаган яхшироқ,
Бундай гапни тингламаган яхшироқ,
Оҳ, наҳотки, шу мудҳиш гап рост бўлса.
Елғон! Елғон! Елғон!

Отилиб чиқиб кетади. Қуёш жим. Гулзор оғир ҳаяжон
нчида.

П а р д а

Еттинчи кўриниш

Бор. Ифтихорнинг Хумор билан учрашуви. Қайгули
Ифтихор жуда ҳаяжон билан Хуморни қарши олади. Ху-
мор бироз ётлашган, ўзини чет тутати.

И ф т и х о р

210 Қайда қолдинг, эй халоскор фаришта!

Х у м о р

(оғир ва лоқайдроқ)

Энди сени фақат кўраман тушда,
Энди тамом бегонамиз биз икков.

И ф т и х о р

(яна ҳаяжон билан)

Юрагимни парчалама бўлиб ёв.

Х у м о р

(ҳамон ўша руҳда)

220 Ёв эмасман, бегона бўлдим сенга!
Сен ҳам менга энди тамом бўлдинг ёт.

И ф т и х о р

Тушмайманми энди сира эсингга?

Х у м о р

Энди сени эсламоқлик ҳам уят.
Нима фойда энди сени эшлашдан?!
Хотиримни қилмоққами паришон,
Тунлар бўйи бўлмоқ учунми нолон?
Менинг учун сен энди тамом ҳечсан.

230

И ф т и х о р

(изтироб билан)

Сенинг учун энди тамом ҳеч бўлсам,
Лозим экан тезроқ энди мен ўлсам.

Х у м о р

Улмоқ эмас, керак сенга яшамоқ!
Бахтиёрсан, тунинг ойдин, йўлинг оқ,
Юрт ичида номи кетган ёринг бор.

И ф т и х о р

(ёлвориб)

240 Сени бирдам кўролмасам йўқ қарор,
Дунё зиндон кўринади кўзимга.

Х у м о р

Энди гуноҳ мен кўзингга кўринсам,
Парвонадек атрофингда уринсам,
Ундан сўнгра жуда оғир ўзимга,
Сени кўриб ўтганларни эсламоқ
Ва сени ҳам нега лозим ранжитмоқ.
Ҳисларимни энди пинҳон тутмоқдан,
Дардларимни ўз ичимга ютмоқдан,
Менинг учун энди бошқа чора йўқ.
Юрагимда бўлса ҳам оғули ўқ.

250

(Пауза)

Сендан узоқ бўлсин, кимки дўст бўлса,

И ф т и х о р

259

На қиламан юрагимга дард тўлса.

Х у м о р

Дардлашкали бор-ку гўзал ҳамхонанг,
Қола берса синглинг, меҳрибон онанг,
Ундан сўнгра борку, ҳатто отанг ҳам,

260

Ифтихор изтироб билан тўлғониб олади. Қалбини биров
тирнагандек ўртаниб, юзида даҳшат пайдо бўлади.

И ф т и х о р

Ялинаман ўзингга, ичиб қасам!
Ушаларни солма асло ёдимга,
Сабаб бўлма, фиғонимга, додимга.
Ушаларни бирдам бўлсин унутмоқ
Учун келдим сени излаб ёнингга.

Х у м о р

270

Беҳудага қасд қилмасдан жонингга,
Лозим мендан ўзингни узоқ тутмоқ.
Сенга лозим энди мени унутсанг,
Хумор юрган кўчалардан юрмасанг.
Кўрганда ҳам кўзни юмиб кўрмасанг,
Кимга керак энди сен чиқарган чанг!

И ф т и х о р

Азоблама, аҳволимни қилма танг.

Х у м о р

280

Агар йўлда учраб қолганингга сан,
Ерга қараб ўтсам лозим энди ман.
Нима керак сенга мени қийнамоқ,
Нима фойда хотиримни бузишдан,
Гулзор билан аҳд ипларин узишдан.

И ф т и х о р

(бироз тушунган бўлиб)

260

Жуда оғир, олов билан ўйнашмоқ!
Лекин агар тушган жойим жаҳаннам
Бўлгандан сўнг қилар эдим нима ҳам!
Фарқсизмасми, қайси бир ўтда куйсам,
Фарқсизмасми, қай гулханда кул бўлсам?!

Х у м о р

Гулзорнинг ҳам ҳисларини ҳақорат
Қилмоқ ўзи жуда оғир жиноят.

И ф т и х о р

(ҳаяжон ичида)

Бу жиноят барчасидан мудҳишроқ.
Нима чора, не қилардим мен бироқ?

Х у м о р

Уйлайди. Ифтихор ҳаётида қандайдир ҳоллар юз берганини англагандай.

Нима бўлди, нима сабаб зорингга?
Ҳаётингдан нега бўлдинг норизо?

И ф т и х о р

Уни сўраб борлигимни ёндирма,
Айтиш учун сўз ололмам тилимга.
Мен отанинг ҳурмати деб кўп ёмон
Бир иш қилдим, энди ичим, тошим қон.
Тополмайман энди дардимга чора,
Тентирайман юриб саёқ, овора.
Ўтдан чиқиб агар жиндай юпансам,
Сенинг дилбар хаёлинг билан қонсам,
Шундагина ҳаётимда бир маъно
Сезган бўлиб кўз очаман оламга.

Х у м о р

(паузадан сўнг)

Бу қандайин гирдоб тўла бир дарё!
Фикр қилсанг чувалади борлигинг,
Даҳшатига ботгандай бўлар сени.

(Жиддий)

- 320 Ендиргучи ўт бўлса ҳам сўзингда,
Қатъият йўқ асло сенинг ўзингда.
Ажаб эмас тушган бўлсанг ўтга ҳам,
Жаннат бўлиб кўринган жой жаҳаннам
Бўлиб чиққан бўлса бу ҳам эҳтимол.
Чунки сенда ҳеч бўлмади ирода,
Сендан содда одам бўлмас дунёда.
Дўстларингни қилдинг доимо ўсал,
Ҳар мақомга мумкин сени ўйнатса,
Жаннат деса, лекин дўзахга отса.
Чунки ўзинг ўтакетган ғўр эдинг,
330 Кўзинг очиқ, лекин, аммо кўр эдинг.
Сенда бўлса йигитларча шижоат,
Шунча аянч бўлмас эдинг бу соат.

Ифтихорнинг боши эгилган, нима деб жавоб беришини билмайди. Улар жуда яқин турибдилар. Узоқдан Гулзор кўрилади.

И ф т и х о р

Нима қилай, сўзларинг барчаси рост.

П а р д а

Саккизинчи кўриниш

- 340 Гулзорнинг хонаси. У ёлғиз ва қайғули ўтирибди. Унинг ёнига Шаҳриёр кириб келади.

Ш а ҳ р и ё р

Нега ёлғиз ўтирибсан, жон қизим?

Г у л з о р

Ёлғизликка туғилганман мен ўзим.
Ёлғиз эдим отамнинг уйида ҳам.
Мана сизнинг даргоҳда ҳам ёлғизман,
Менинг ўзим толеим даст бир қизман.
Ёлғиз эдим Ифтихор тўйида ҳам.

Ш а ҳ р и ё р

(яқин келиб сочларини силайди.)

Ифтихоринг қаерларда юради?

Г у л з о р

Уни асло сўзламайди, дадажон!
Фарзандингиз мени ёмон кўради,
Кута бериб юракларим бўлди қон.

Ш а ҳ р и ё р

(яна яқинроқ келди.)

Юрагингни беҳудага қон қилма.
У бола-да, ҳали аҳмоқ, эси паст,
Йигитликнинг шавқи билан тоза маст.
Парво қилма, сира хафа ҳам бўлма.

(Гулзорнинг сочлари, қўлларини тинмасдан
силайди.)

Г у л з о р

Юракларим ёрилгудай бўлади!
Бу хонада, ҳатто чивин учмайди.
Зериккандан ичим қонга тўлади,
Ҳу... десам-у бош олиб кетсам дейман

Ш а ҳ р и ё р

(чўчиб тушади.)

Йўқ, йўқ, қизим, сен бу гапни гапирма!
Фаришталар яхши, ёмон гапга ҳам
Омин дейди.

Г у л з о р

Омин деса жаҳаннам.

Ш а ҳ р и ё р

Сен кўнглингни ёмон йўлларга бурма.

Г у л з о р

380 Уғлингиз ҳеч мени яхши кўрмайди,
Бир нафас ҳам ҳузуримда турмайди.

Ш а ҳ р и ё р

(ҳамон Гулзорнинг сочларини силамоқда.)

Аста-аста кўникади, жон қизим,
Фойдаси йўқ ҳа деб заҳриггни тўксанг...
Ундан сўнгра... агар жуда... зериксанг...
Қачон десанг ёнингдамен мен ўзим.
Эшигингнинг олдида доим борман,
Қачон десанг хизматингга тайёрман.

390 Гулзорни ўпади. Гулзор чўчиб тушиб, итариб юб-
ради, ўзи тисарилади.

Г у л з о р

Упкани йўқ мени ҳатто ўғлингиз,
Шундай ишга қандай журъат қилдингиз?!

Ш а ҳ р и ё р

(саросима)

Упдим сени, қизим, ўғлим учун ҳам,
Тамом кетди юрагимни босган ғам.
Минг розиман қарғасанг ҳам, сўксанг ҳам,
Минг розиман кўкрагимга тепсанг ҳам.

400

Г у л з о р

Қўйинг дада, уяламан мен сиздан,
Энди қандай юзингизга қарайман.

Ш а ҳ р и ё р

(ялиниб)

Хафа бўлма, ҳар ишингга ярайман.
Эшигингни шипираман қул бўлиб,
Оловингда ёнсам майли кул бўлиб.

Яна яқинлашмоқда эди бирдан Ифтихор кириб келади.
У ҳайратда. Шаҳриёр саросима. Гулзор ерга қараб турибди.

И ф т и х о р

Қуёш айтган сўзлар наҳот рост бўлса.

Ш а ҳ р и ё р

Кел ўғлим, кел, баланд парвоз шунқорим!

И ф т и х о р

Қуёш айтган сўзлар наҳот рост бўлса.

Ш а ҳ р и ё р

Кел ўғлим, кел, фаҳрим ва ифтихорим!

И ф т и х о р

(киноя)

Жуда яхши кўриндим-а шу маҳал?!

Ш а ҳ р и ё р

Қора тунда ёнгандай бўлди машъал.

И ф т и х о р

(Гулзорни кўрсатиб)

Офтоб билан ўлтирибсиз. Машъалга
Сира-сира эҳтиёж йўқ эди-да.
Ундан сўнгра шундай офтоб олдида
Машъал тамом кул бўлиб қолади-да.

(Гулзор ҳамон кўзи ерда, титраб турибди.)

Ш а ҳ р и ё р

Офтобим бор, бор яна машъалим ҳам
Қани айтчи, бу дунёда нимама кам?
Айтчи, мендай ота борми бахтиёр.
Қизи Гулзор, ўғли бўлса Ифтихор.

И ф т и х о р

Сиздан бахтли одам асло топилмас,
Ўғлингиз ҳам сиздан кўра бахти пас

(Гулзорга)

440 Сен чиқиб тур, эй муҳтарам офтоб,
Машъал қилсин Шаҳриёрга бир хитоб.

Гулзор чиқиб кетади. Шаҳриёр ва Ифтихор ёлғиз.

Ташлаб кетсам, нима дейсиз Гулзорни?

Ш а ҳ р и ё р

(Ифтихорнинг сирдан хабардор эканини билмайди.)

Нима дединг?

И ф т и х о р

Ажраламан дейман сизга, Гулзордан!

Ш а ҳ р и ё р

450 (жаҳл билан)

Фақат тентак ажрайди шундай ёрдан.

И ф т и х о р

Тентакдан ҳам ҳолим хароб билсангиз.

Ш а ҳ р и ё р

Нима бўлди, ёқмадим шундай қиз?!
-

И ф т и х о р

Қиз хўп гўзал, фариштадай бегумон,

Ш а ҳ р и ё р

Ундай бўлса сабаб нима? Ё раҳмон!

И ф т и х о р

Қизғонаман.. севолмайман... ёнаман...

Ш а ҳ р и ё р

Қизғонаман... севолмайман... ёнаман...

И ф т и х о р

Ундан тамом ажралмасам йўқ чора...

Ш а ҳ р и ё р

Эссиз Гулзор... шундай малак... бечора!
Жинни бўпсан сен Гулзорнинг ҳуснидан.

И ф т и х о р

Ажраламан, на десангиз, бари ман,
Жинни эмас, тентакдан ҳам баттарман,
Кўзлари кўр, гумроҳ, қулоғи карман.
Мендан ортиқ расво бўлмас жаҳонда!

Ш а ҳ р и ё р

Шундай оғир, шундай чигал замонда,
Яна заҳар қўшасанми ошимга?
Яна ташвиш соласанми бошимга?
Қариганда шуми берган роҳатинг?
Шунча қийнайдимми ўғил падарни?
Падаркушликмикан сенинг одатинг?
Шу ниятда сени одам қилдимми?!

(Йиғлайди. Ифтихор яна ғазабга киради.)

Уволмасми шундай қизни хор қилмоқ?

И ф т и х о р

Эса лозим сизга мендан ор қилмоқ.

Ш а ҳ р и ё р

Рост, ор қилмоқ лозим сендай ўғилдан,
Сен Гулзорнинг қимматини билмайсан.

И ф т и х о р

490 Рост, Гулзорнинг қимматини яна сиз
Мендан кўра жуда яхши биларсиз.

Ш а ҳ р и ё р

Ҳа, биламан, мен яхшироқ биламан
Ва сени ҳам шунга мажбур қиламан.

И ф т и х о р

Етмайдими шунча мажбур бўлганим?
Мажбур бўлиб тириклайин ўлганим?

Ш а ҳ р и ё р

Минг йил қидир, топмайсан ундай ёрни.

500

И ф т и х о р

Ичим ёниб ташлайман у дилдорни.

Ш а ҳ р и ё р

Сен отангнинг сўзларини қайтарма!

И ф т и х о р

Ота бўлсанг болангни қонга қорма!

Ш а ҳ р и ё р

Оқ қиламан умрим тамом бўлгунча,
Тўхтамасдан қаргайман то ўлгунча.

И ф т и х о р

Қаргамоқлик шундан ортиқ бўларми?

Ш а ҳ р и ё р

Очиқ сўйла, нима қилдим сенга ман.

И ф т и х о р

О, нималар қилганингни билмайман.
Кўзим очиб қаролмайман юзингга,
Не қилганинг кўп аёндир ўзингга.

Ш а ҳ р и ё р

Агар шундай ишлар қилиб бепарда,
Ота сўзин ерга урсанг агарда,
Одаммасман, уйинга қўйсам қадам,
Одаммасман, агар бор десам болам!

Эшикни қаттиқ ёпиб чиқиб кетади. Гулзор киради. Ифтихор ўз-ўзича.

И ф т и х о р

Қуёш айтган гаплар наҳот рост бўлса.

Г у л з о р

Буюр жоним, нега бунча хафа сен.

И ф т и х о р

Эй, оллоҳнинг ўзи яратган малак!
Сенинг шаҳло кўзларингдан кетаман.
Бутун дунё кўзимга тор ўлгудак,
Сенинг қумрол сочларингга алвидо!

Г у л з о р

Нималардир сўзлаганинг? Эй худо!

И ф т и х о р

Сендан бугун ажраламан, фариштам.

Г у л з о р

540 Сўйла ахир, солдим сенга нима ғам?
Наҳот етмас сени шунча севганим?
Елғизликда кута бериб куйганим?
Нима қилсам юпатаман кўнглингни?
Нима қилсам йўқолади аразинг?
Қандай қилиб тарқатаман бу мунгни?
Очиқ сўйла, нимададир ғаразинг?
Наҳот севмоқ ортиқ бўлса шундан ҳам?!

И ф т и х о р

Севмоқ бундан ортиқ бўлмас, муҳтарам.

Г у л з о р

Эса нечун қарор қилдинг кетмоққа?

550 И ф т и х о р

Қийналаман, сола берма сўроққа.

Г у л з о р

Рози бўлдинг на учун уйланишга?

И ф т и х о р

Хато қилдим.

Г у л з о р

Бирга яшаб, бирга куйиб ёнишга?

И ф т и х о р

Хато қилдим.

Г у л з о р

Нега кўндинг, айт, отангинг сўзига?

0

И ф т и х о р

Хато қилдим минг марта!

Г у л з о р

Наҳот менга ачинмасанг, эй инсон?

И ф т и х о р

Ачинаман, шунинг учун бағрим қон.

Г у л з о р

Энди лозим сендан қилсам кимга дод?
Ахир мени ўлдирмасми бу иснод?!

И ф т и х о р

0

Шўр бошингга тушган савдо олдида,
Бу сен учун фақатгина бир ҳолва.

Г у л з о р

Қандай савдо тушди менинг бошимга?

И ф т и х о р

Оллоҳ ўзи уни сўйласин сенга.

Г у л з о р

Модомики, шундай дардинг бор экан,
Нима учун сўйламадинг дафъатан?

И ф т и х о р

580 Нима қилай, кўрмай босдим тиканни,
Жароҳатга тўлдирган чоғда танни.
Билиб қолдим, кўзим мошдай очилди,
Дарё-дарё бўлиб қоним сочилди.

Г у л з о р

На қилсанг ҳам ажралмайман мен сендан.

И ф т и х о р

Ажралмасдан туролмайман энди ман.

Г у л з о р

Соя каби судраламан орқангдан.

590

И ф т и х о р

Ихтиёринг, лекин чиқмас ҳеч фойда.

Г у л з о р

Шуни билки, агар сендан ажралсам,
Бу ерларда турмайман бир нафас ҳам.
Ёт элларга кетаман зор-овора...

И ф т и х о р

Бу сен учун бўлар энг яхши чора.

Г у л з о р

Ялинаман, у айтганинг на савдо?

600

И ф т и х о р

Агар уни сўзлай олсайди тилим,
Шу қадарлик ёнмас эди бу дилим.

Г у л з о р

Нима учун айтолмайсан уни сан?

272

И ф т и х о р

Кучим етмас, айтишлиқдан ожизман.

Г у л з о р

Кета берасанми ўзни қутқариб?

И ф т и х о р

Бошим тегди қаттиқ тошларга бориб.

Г у л з о р

Йўқ, асло йўқ, кетолмайсан ҳеч ерга!
Улик бўлсак бир қабрда ётамиз.
Тирик бўлсак бўламиз доним бирга,
Етиммасмиз, бор-ку ахир отамиз.

И ф т и х о р

Оҳ...

(Иккови ҳам йиғлайди.)

П а р д а

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

Тўққизинчи кўриниш

Дарё бўйи. Ифтихор ва Хумор.

Ифтихор

Кел, даво бўл, бу оғриган бошимга,
Бир оз ачин кўздан оққан ёшимга.
Сендан узоқ яшолмайман, эй Хумор,
Тезроқ келгил, изларингга бўлдим зор.

Секин-секин юриб Хумор кириб келади.

10 Сенсиз асло яшолмайман фариштам!

Хумор

Сени кўрсам йўқолади сариштам,
Фикрларим чуволади бутунлай.
Кезган билан менинг орқамдан тинмай,
Энди ҳосил бўлармиди ҳеч мурод?
Ўзинг ўйла, ахир энди бўлдик ёт!

Ифтихор

Сенинг сўзинг мени доим қилар лол.

Хумор

20 Гулзорни ҳам хўрлаш, ахир, кўп увол.
Нечун бунча қила бердинг оҳу воҳ.
Наҳотки, у қилиб қўйди бир гуноҳ?

Ифтихор

Гуноҳ кўзи уни ҳали кўрмаган,
У баҳорги чечак каби ҳали пок.
Хазон ели уни ҳали урмаган,
Фақат мумкин мени қилса у ҳалок...

Х у м о р

Фақат мумкин сени қилса у ҳалок...
Модомики, Гулзор шунча пок экан,
Нега бунча ҳазар қилдинг сен ундан?
Нима учун? Сабаб нима? Қил изҳор?

И ф т и х о р

Айтолмайман, кўзларимга фақат дор
Кўринади уйга қадам ташласам,
Ажраламан! Сени деб ичдим қасам.

Х у м о р

Сен Гулзорга қиляяпсан жинойт.

И ф т и х о р

Тўғри, менинг гуноҳим оғир ғоят.

Х у м о р

Сен бир умр соласан унга иснод,
Бечорани кўмасан маломатга.

И ф т и х о р

Иснод солсам кирай дарҳол лаҳатга.
Мен ўзим ҳам савдога тушдим, ҳайҳот!

Х у м о р

Эса гапир ким бўлди у гуноҳкор.

И ф т и х о р

Сўзломмайман, тилларимда занжир бор.

(тутоқиб кетади)

Занжирни уз, йигит бўлсанг, ёр севсанг,
 Ҳам ўзингни, ҳам бировнинг ҳолин танг
 Қилиб бундай юрганингдан фойда йўқ.
 Шундан сўнгра ёр бўлади ким сенга,
 Сен ҳамманинг бағрига санчасан ўқ.

И ф т и х о р

60 Бардошим йўқ ортиқ бунча таънангга,
 Журъатсизман, мана менинг гуноҳим,
 Шунинг учун фалакка чиқди оҳим.

Х у м о р

Айт, Гулзорга бу савдони солган ким?

И ф т и х о р

Билмайман!

Х у м о р

Шундай савдо солсанг мумкин менга ҳам.

И ф т и х о р

Бошим кетсин сенга шуни исъасам.

Х у м о р

70 Бу ўртада қандай сир бор билмайман.
 .Биласанку севганимни юракдан.
 .Лекин Гулзор хўрлашга ҳеч лойиқмас.

И ф т и х о р

Кўр бўлайин унга раво кўрсам хас.

Х у м о р

Уни хўрлаш кимга керак бўлмаса?

Ҳеч кимга!

И ф т и х о р

Х у м о р

Шўрлик қизлар бошига не балолар,
Ёғилмайди бу жафокаш дунёда.
У тинмасдан бахт қидирар шу қадар,
Замон қилар аламини зиёда.

(Ифтихорга)

Йигит бўлиб келмас сенинг қўлингдан,
Наҳот уни ҳалокатдан қутқармоқ?!

И ф т и х о р

Нима қилай, ўзинг ўйла, ожизман.

Х у м о р

Тўсиқларни олиб ташла йўлингдан,
Йигитсан-ку, кўзни оч, оламга боқ.

И ф т и х о р

Кўзни очсам тоқатларим бўлар тоқ.

Х у м о р

Ўзинг ўйла, ҳеч номус борми сенда,
Қиз бошига бирор жафо тушганда
Кета берса йигит жонин қутқариб,
Кета берса хотинни қонга қориб.
Уятмасми, ўйлаб кўргин танангга,
Ким айтади шунда одам деб сенга?!
Шуми ҳали сенинг одамгарлигинг?
Сен мени ҳам қилсанг мумкин муттаҳам,
Юрт олдида бир кун тупроқ билан тенг.
Ёмон кўрдим ҳар қанчалик севсам ҳам,
Бор нарироқ, кўз олдимдан тез йўқол,
Ўзингга боб бир номардни топиб ол.
Ор қиламан сендай латта, ожиздан.

И ф т и х о р

110 Қийналиб, оғир жавоб беради. У бир нарсага қарор қилгандай.

О, қийнама, нима десанг қиламан.

Х у м о р

Қутқарасан Гулзорни бу ситамдан!

И ф т и х о р

Қарор қилдим: айтганингни қиламан

Х у м о р

120 Агар барча тўсиққа қарши борсанг,
Агар уни ҳалокатдан қутқарсанг,
Агар барча айтганларимга кўнсанг,
Оёғини ўпиб унга ялинсанг,
Рози қилсанг бечорани ўзингдан —
Ана шунда ёр бўлман сенга ман.
Бўлмаса бор, сенга оқ йўл бир умр,
Йўлинг очиқ, ўзинг менсиз умр кўр.
Нима дейсан?

И ф т и х о р

(бошини баланд кўтаради.)

Хўп, қиламан.

130 Улар бирга-бирга чиқиб кетадилар. Иккинчи томондан Ислом билан Қуёш кириб келади. Қуёш Исломни сўроқ қилмоқда.

Қ у ё ш

Сен Гулзорни кимга олиб берувдинг?

И с л о м

(ўзини соддаликка солиб)

Ифтихорга.

Қ у ё ш

Қонга ботган қўлларингни ювмоққа
Тўй куни пул берган одам ким эди?

И с л о м

(Ўзини йўқотиб чўчиб тушади. Унинг миясида яшин
чаққандай бўлади.)

Нима дединг?
Қонга ботган қўлларингни ювмоққа...

Қ у ё ш

Ха, қонга ботган қўлларингни ювмоққа,
Тўй кунида пул берган ким эди?

И с л о м

Эй, жинни-пинни бўлдингми?
Дуохонга бор, ўқиб қўйсин.

Қ у ё ш

Йўқ! Сен ўзингни тентакликка солма.
Қонга ботган қўлларингни ювмоққа,
Тўй кунида пул берган ким эди?

И с л о м

Ё тавба! Бунга бир бало бўлдими?
Қаёқдан ҳам учраб қолдинг сен менга?

Қ у ё ш

Қонга ботган қўлларингни ювмоққа,
Тўй кунида пул берган ким эди?

И с л о м

Астаффурулло, тушимми бу, ўнгимми?

Қ у ё ш

Унгинг! Узинг ҳам уйқуда эмассан. Жуда ҳушёрсан.

И с л о м

Узинг жинни-пинни эмасмисан?

Қ у ё ш

Эмасман!

И с л о м

170 (энди ўзини тиклаб Қуёшга ҳиддат қила бошлайди.)

Нега бировга тухмат қиласан? Гаразинг нима,
тентак?

Қ у ё ш

Тухмат эмас, сен қўлингни қонга ювдинг, жиноят
қилдинг, демоқчиман.

И с л о м

Қандай жиноят?

Қ у ё ш

Тўй куни Шаҳриёрдан нима учун пул олдинг?

И с л о м

180 Ифтихорга Гулзорни унаштирганим учун.

Қ у ё ш

Шаҳриёрга унаштирмоқчи бўлганинг учун эмасми?

И с л о м

Шаҳриёр Ифтихорнинг отаси бўлади, кофир!

Қ у ё ш

Ҳа, таассуфки, шундай оталар ҳам бўлар экан.

И с л о м

Шаҳриёрдай яхши одам топилмайди, худо беҳабар.

Қ у ё ш

Шаҳриёр яхши одам бўлса, умри сургунларда ўтармиди? У қанча одамларнинг ёстигини қуритган? Биласанми? Ватанга кечагина қайтиб келди, мана тагин жиноят бошлади-ку! Сен ўшани яхши одам дейсанми? Сен Шаҳриёрга шериксан!

И с л о м

Астағфурулло. Астағфурулло. Бемаҳал ўлимдан, ноҳақ туҳматдан ўзинг сақла, ё оллоҳ.

Шаҳриёр кириб келади. И с л о м ҳам, Қ у ё ш ҳам жим. Шаҳриёр ҳайрон. У ҳеч нарсадан хабарсиз.

Ш а ҳ р и ё р

Нега бунча таёқдай қотиб қолдинглар?

Қ у ё ш

Бу жиноят ҳар қандай одамнинг ҳам тилини
боғлайди-да.

Ш а ҳ р и ё р

Қандай жиноят? Қандай тил?

Қ у ё ш

Гулзорни Ифтихорга олиб бериш ниқоби остида қилинган қонли жиноят.

Ш а ҳ р и ё р

(Ҳамма нарсани англайди)

Қ у ё ш

Гулзорни Ифтихорга олиб бериш ниқоби остида қилинган қонли жиноят.

Ш а х р и ё р

Ё оллоҳ... бундай оғир жиноятни ким қилибди?

Қ у ё ш

Тақсир, жанобингиз.

Ш а х р и ё р

220 Нима?

(Исломга)

Сен тухмат чиқардингми?

И с л о м

Худо сақласин. Тухматни Қуёш чиқармоқчи.

Қ у ё ш

Мен тухмат тўқимоқчи эмасман, тақсирлар!

Ш а х р и ё р

Нима демоқчисан бўлмаса.

Қ у ё ш

230 Иккингизнинг мудҳиш жиноятингизни халққа ошкор қилмоқчиман, холос.

Ш а х р и ё р

Тухмат... тухмат... бўҳтон. Нақадар оғир бўҳтон.

И с л о м

Тилини кесмоқ керак бу тухматчининг.

Қ у ё ш

О, менинг тилимни кесиб бўлмайди, тақсирлар.

Ш а х р и ё р

Сен жинни бўлибсан, эсингни йиғ!

Қ у ё ш

Сирингизни бутун халққа ошкор қиламан.
Бу оғир жиноятни одамлар билсин.
Ибрат олсин.

(Хурсанд)

Эсим жойида.

(Учиб чиқиб кетади)

И с л о м ва Ш а ҳ р и ё р ўзини йўқотган. Улар секин-секин бир-бирларидан узоқлашадилар. Сўнгра яна яқин келишиб, бир-бирига қарашади. Ш а ҳ р и ё р этигининг кўнжидан пичоқ чиқаради.

Ш а ҳ р и ё р

(Исломга)

Бор! Бу дунё жиноятхона.
Бу йўлга бир кирдингни, тўхташ йўқ.

(Пичоқни беради.)

Бор, унинг ёстиғини қурит!

И с л о м Қ у ё ш орқасидан чиқади.

П а р д а

У н и н ч и кў р и н и ш

Гулзорнинг хонаси. Кеч. У ёлғиз ўлтирар экан, онаси З у л а й х о кириб келади.

З у л а й х о

Нима бўлди қизим, сени Ифтихор
Ташлармиш деб эшитдим, ё биру бор!

Г у л з о р

Ҳа, ажрашга берган эмиш у қарор.

З у л а й х о

Билолмадингми, нима учун ташларкан?

Г у л з о р

270 Билмадим ҳар қанча уринсам ҳам.

З у л а й х о

Етмапти-да қадрингга у муттаҳам!

Г у л з о р

Қўй, қарғама, урма бағримга тикан,
Менга ёмон сўзламайди битта ҳам,
Ҳолати йўқ ранжитгиси келгудек.

З у л а й х о

280 Сарғайибди ўзи ҳам хўб ўлгудек.
Билмадингми, нима дарди бор экан?
Ё борди-ю ёқмай қолибсанми сан?

Г у л з о р

Қўлимни ҳам ушлагани йўқ ҳали,
Бир тикилиб қараганмас кўзимга.
Эрта кетиб қайтар азон маҳали.
Бирор қаттиқ сўз айтмади ўзимга.

З у л а й х о

Отаси-чи, сенга қандай қарайди?

Г у л з о р

290 Қариганда тоза жинни бўпти у,
Қачон кўрсанг соқолини тарайди
Ва ҳолбуки тупроқ ёғар юзидан
Жинимдан ҳам баттар ёмон кўраман.

З у л а й х о

Ҳар ҳолда у сенга қандай қарайди?

Г у л з о р

Ёмон эмас. Худо урсин муттаҳам
Бир кун кириб юзимдан бир ўпувди,
Жоним чиқиб кўкрагидан итардим.

З у л а й х о

Нима бўпти, ота-ку, қайнота ҳам?

Г у л з о р

(ғазаби келиб)

Менинг билан бордир унинг не иши,
Нима керак менга унинг ўпиши?
Қайнотага берганмидинг, айтсанг-чи?

З у л а й х о

Болагинам, тутоқмай тур сен пича,
Бошим қотди гап тагига етмасдан.

Г у л з о р

Етолмайсан менинг умрим битмасдан.

З у л а й х о

Бу гапни қўй, сўрагин Ифтихордан.

Г у л з о р

Ўзинг сўра, сўрай бериб муттасил,
Ялинмоқдан, қайғурмоқдан бўлдим сил.

З у л а й х о

Нима деди ахир ундан сўрасанг?

Г у л з о р

320 Қилма,— дейди,— аҳволимни бунча танг.
Яна дейди — айтишликка тилим лол,
Сомон бўпти у ҳам, у ҳам кўп увол.

З у л а й х о

Нима қилсам, ҳеч бир чора йўқ манда.

Г у л з о р

(маломат қилади.)

330 Нима учун энди шунча ожизсан!
Сенмасмидинг мени тоза қўрқитган?
Мен тегмайман, қўрқаяпман деганда
Кўп эди-ку чоралар жуда санда.
Юракларим орқасига торткан-да,
Эмасмиди барча ботирлик санда?

З у л а й х о

Наҳот сенга ёмон соғинган бўлсам,
Минг розиман бу кундан кўра ўлсам.
Қандай кунлар солдинг менга, ё оллоҳ,

Г у л з о р

(қаттиқ)

Менинг учун сиртмоқ бўлди бу даргоҳ.

340 Ҳовлиқиб Шаҳриёр киради. Узоқ пауза. Гулзор да-
вом қилади.

Мени ёмон кўрган ёрнинг отаси,
Маслаҳат бер, энди лозим не қилсам?

З у л а й х о

Бўлар экан ҳар кимнинг ҳам хатоси.

Г у л з о р

Айтгин, ўғлинг рози бўлар на бўлсам?

Ш а ҳ р и ё р

(айёрларча)

Аста-секин кўникади тутоқма,
Узингни ҳам, мени ҳам ўтга ёқма.

Г у л з о р

Энди бас қил, тасалли вақти ўтди,
Энди бориб пичоқ суякка етди.
Даргоҳингда айтчи, нима кўрдим ман,
Келин бўлиб сенга, нима бўлдим ман.
Қай разолат ўраб олди мени айт,
Қайси ифлос бахтимни қилди қаро?
Қай беномус умримни мотамсаро?
Сен билмасанг ким билади, қани айт?

Ш а ҳ р и ё р

Беҳудага бунча ёнма, жон қизим!

Г у л з о р

Аллақачон ёниб бўлдим мен ўзим.

Ш а ҳ р и ё р

Ҳеч бир гап йўқ, сени севар Ифтихор.

Г у л з о р

Кўзларимга кўринади фақат дор.

Ш а ҳ р и ё р

Мен ҳам сени азиз дейман жонимдан.

Г у л з о р

Бас қил дейман, бор кўзимга кўринма!
Ерга кирсин муҳаббатинг, жонинг ҳам.
Куйиб кетсин барча хонумонинг ҳам!

Йўқол бундан, остонамда уринма.

Исл ом киради. Гулзор уни Зулайхога кўрсатиб гапиради.

380 Мана кирди яна бир қадрдонинг,
Мана кирди яна бир севган жонинг.
Сен шуларга мени қилдинг хом талаш.
Ана қара, тўн кийгизган меҳмонинг,
Нега бунча бағринг экан сенинг тош.

И с л о м

Нима бўлди, яна бунча жон келин?

Г у л з о р

Келин деган тилларингни чалсин жин,

Ш а ҳ р и ё р

(Исл омга)

Сен на учун юрибсан бу ерларда?

390

И с л о м

Сизни излаб, жон тақсир, қилманг зарда.

Ш а ҳ р и ё р

Буйруғимни, нима бажо қилдингми?

И с л о м

Йўқ. Тополмадим.

Ш а ҳ р и ё р

Бир одамни тополмасдан ўлдингми?
Бор шу замон тинмасдан ахтариб топ!

(уни итариб чиқаради.)

400 Бунда юрма, вақт кетади, югур, чоп!

Шаҳриёр ҳам чиқади. Зулайхо бир шубҳа ичида
ёкан, уларни таъқиб этиб орқадан чиқади. Гулзор ёлғиз.

Гулзор

Менинг учун сиртмоқ бўлди бу даргоҳ,
О, Ифтихор балки мунда йўқ гуноҳ.
Гарчи сенинг назарингда тупроқман,
Лекин билки, худди қоғоздай оқман.
Юқтирмадим мен ўзимга гард сира,
Гунча каби пардаларнинг ичида
Сенга бўлган муҳаббатим беғубор,
Наҳот мени ташлаб кетсанг, Ифтихор.

(Қатъий)

Йўқ, асло йўқ, бизни ҳеч ким, ҳеч қачон
Ажратолмас тўкса ҳам ҳар қанча қон.

(Май турган шишани олиб заҳар аралаштиради.)

Ва агарда ажрата олса ҳаёт,
Иккимизни ўлим қўшар умрбод.

Эшик секин очилади. Ифтихор киради. Гулзор унга
қарайди.

Шунчалик ҳам қиласанми интизор?

Ифтихор

(Гулзорнинг оёғига йиқилади.)

Мени кечир, бўлолмадим лойиқ ёр.

Гулзор

Азобингда тоза тилинди сийнам

Ифтихор

Мен кетаман бу даргоҳдан, кет сен ҳам.
Иложи йўқ бу даргоҳдан кетмасанг.

Гулзор

430 Ким келарди бу ерга сен бўлмасанг.

И ф т и х о р

Сенинг турар жойинг эмас бу даргоҳ,
Бу даргоҳда қолмоқ жиноят, гуноҳ.
Бу даргоҳда сенга лойиқ одам йўқ,
Арзимаиди изингга ҳам Шаҳриёр.

Г у л з о р

Шаҳриёр!

И ф т и х о р

440 Ҳа, арзимаиди изингга ҳам Шаҳриёр!
Тур ўрнингдан, бу даргоҳ нопок, ҳаром.

Г у л з о р

Қани айтчи, ҳаромми Ифтихор ҳам?

И ф т и х о р

Ҳа, бу даргоҳ уни ҳам қилди бадном,
Бу даргоҳдан тезроқ кетгин, маликам.
Ифтихорнинг гуноҳи ҳам бир дунё,
Мана энди ялинаман бериё,
Вақт ўтмасин, ҳар сония ганимат,
Бундан кетсанг сенинг иқбол, сенинг бахт.

450

Г у л з о р

Кетасанми ўзинг ҳам бу диёрдан?

И ф т и х о р

Сенга дейман, узоқ кет Шаҳриёрдан.

Г у л з о р

Шаҳриёринг қурсин, эсимга солма,
Шаҳриёр деб менинг жонимни олма.

290

Мен сени деб яшайман бу дунёда.

И ф т и х о р

Аламларим борган сари зиёда.

Г у л з о р

Кетасанми, сен ҳам бирга мен билан?

И ф т и х о р

Сен бундан кет, изларингни ўпаман.

Г у л з о р

Бўласанми, менинг билан сен бирга?

И ф т и х о р

Ялинаман бундан кетгин, сен тезроқ

Г у л з о р

Ундай бўлса керамиз бирга гўрга.

Шишани олади. Икки қадаҳга май қуяди.

Хўп розиман бу даргоҳдан кетмоққа,
Бутун умр ёдинг билан ўтмоққа
Ва топарман хотирингдан тасалло.
Лекин бизни ажратолмас ҳеч бало!

(қадаҳни узатади.)

Кел бўлмаса, яхшиликча, алвидо!

И ф т и х о р

Сенинг тоза ва пок номусинг учун,
Шаҳло кўзинг учун ичаман бугун.

Г у л з о р

Бир умрлик менинг оби азобим,
Сенинг бахтинг учун, эй офтобим.
Этсанг ҳамки мени ўзингдан жудо,
Кел ичайлик, яхшиликча, алвидо.

И ф т и х о р

Алвидо!

490 Қадаҳларни кўтардилар. Ифтихор бирдан ичиб юборди. Гулзор унинг ичиб юборганини кўриб чиқолмай «дод» деб юборади. Унинг қўлидаги май тўкилади. Қадаҳ ерга тушиб жараиглаб синади. Ифтихор ерга йиқилади. У тўлғонади. Гулзор унинг олдида тиз чўкади.

И ф т и х о р

Оҳ, на эди бу ичирган шаробинг,
Энди нега бу қадар изтиробинг?!
Баҳорда очилмаган, эй гунча,
Узум суви наҳот ёндирса шунча!

Г у л з о р

500 Мени кечир, барчаси севганимдан,
Сенинг учун дўзахда куйганимдан.
Бўлганидан жаҳон кўзга қоронғу,
Шифо бўлиб кўринди менга оғу.

И ф т и х о р

510 Аллақачон мен ажал шаробини
Ичиб олиб тортардим азобини.
Чунки менинг ўзим эдим гуноҳкор,
Ожиз эдим, бежуръату, беқарор.
Толеимга чанг солганда бидъатлар,
Мен қул бўлиб, бўйин эгдим ҳар сафар.
Қилганида жиноят бағримни қон,
Уша замон кўтармадим мен исён.
Ғам ўтида адо қилдим сени ҳам,
Оғу бўлди ўзимнинг ҳам насибам.
Яна қолди Хумор деган дилором,
Унга тутдим бугун ҳижрон тўла жом.

Ифтихор бир тўлганиб, жон беради. Гулзор қўрқиб «дод» солиб юборади. Унинг додига ҳамма чопиб кирадилар. Қўшиллар, қариндошлар, ота-оналар, Қуёш, Хумор. Қуёш сўз бошлайди. Фақат у ҳамма нарсадан хабардор.

Қуёш .

520 Қайда қолди Ислом билан Шаҳриёр?
Халқ олдида икки оғиз сўзим бор!

Ҳамма ўз атрофига қарайди. Улардан дарак йўқ. Қуёш турганлардан бирига дейди.

Бор, уларни топиб келгин, сен тезроқ,
Эл олдида мен қилайин бир сўроқ.

(Одам чопиб чиқиб кетади. Ҳамма ҳайратда)

530 Ўша нопок қурган ҳийла ва тузоғ,
Ҳаммамизнинг бағримизга солди доғ.
Гулзор каби гўзал ва пок моҳтоб,
Осонликча тушмас эди қўлига.
Ифтихорни қилиб олиб у ниқоб,
Олиб келди ахир у ўз уйига.
У Гулзорни сотиб олди гўё мол,
Ислом деган қабохат эски даллол,
Қизни сотиб ортдирди молу дунё,
Ифтихор ҳам, Гулзор ҳам бўлди увол.
Муҳаббат ҳам, хоҳиш ҳам бўлди поймол!
Инсоф эмас, авжига чиқди риё.
540 Бу даргоҳда ҳоким эди жиноят,
Ифтихорни ўлдирди у ниҳоят
Ота эмас эди золим Шаҳриёр,
Ҳаром эди унга бу гўзал диёр.
Яратаркан авлодлар бу кун чаман,
Ҳаммасига бичар эди у кафан.
Қилар эди оёқларни занжирбанд,
Жиноятлар қилганда бўлиб хурсанд.

Ҳамма

«Жиноят», «жиноят», дейди.

550 Ташқаридан бир неча одам чопиб киради. Ҳали Шаҳриёр билан Исломга кетган одам ҳам қайтиб киради. Ҳаммамизнинг қулоғи унда.

О д а м

Улдирибди ўзини у Шаҳриёр,
Қаёққадир қочиб кетибди Ислом.

Ҳамма ғалаёнда. Қуёшнинг сўзига тамом ишонган. Қуёшнинг овози яна ҳам жаранглайди:

Қ у ё ш

560 Бошқа чора йўқ эди Шаҳриёрга,
Уни ахир адолат тортди дорга.
Қочиб ҳеч бир қутулолмас у Ислом,
Қасосимиз ундан олар интиқом.

(Ҳамма Ифтихор тепасида бош эгади.)

П а р д а

С ў н г

**ТАРИХГА ОИД
АСАРЛАРДАН КОНСПЕКТЛАР**

Араб халифаларининг қўшинлари келган вақтда Бухорони аёл киши идора қилар эди. Хотин Бухорони хатар ва горатдан қутқарув учун араблар билан сулҳ қилган эди.

Халиф қўшинлари уч йилдан сўнг (Саид бин Усмон бошлиқ) яна қайтиб бу хотин подшоҳга ҳужум қилдилар. Хотин сулҳ шартномасига асосланиб араб қўмондонига совғалар юборди. Аммо кор қилмади. Улар Бухорога бошиб кирдилар.

Ўз раъиясининг итотсизлиги билан заифлашган хотин подшоҳ уларнинг шартини қилиб сулҳ қилди ва ўзи учун хавfli бўлган саксонта фитначини қурбон тариқасида Саидга тутиб берди ва ўзининг ички душманларидан халос бўлган бўлди.

10

* *
*

Пайканд бутун Мовароуннаҳрнинг савдо шаҳри ва ғарб-жануб дарвозаси саналар эди. Суғд ва Ромитондан сўнг энг зўр шаҳар Пайканд эди.

* *
*

Муқанна исёни 767 йилда кўтарилди ва 15 йил давом қилди.

Муқаннанинг номи Ҳошим бўлиб Ҳаким деганнинг ўғли эди. Марвнинг «Ғаж» маҳалласидан бўлган. Доно одам эди. Илми нужумни билмак билан шуҳрат қозонган эди.

20

Отаси Абужаъфар Давониқа Балх аскарисида сарҳанг эди. Абу Муслимда хизмат қилган эди.

Муқанна ўз ҳаракатини Абу Муслим ўлгандан сўнг бошлади. Ул ўзини пайғамбар эълон қилиб, таълимотини тарқата бошлади.

Бағдодда қамоққа олинди. Қамоқда қанча ётгани маълум эмас. Лекин бир қанча замондан сўнг яна Марвга қайтди ва ўз кишиларини янгидан йиға бошлади.

10 Оташпарастликни кўкрагида яширин сақлаб келганлар гуруҳ-гуруҳ бўлуб Муқанна тарафига ўта бошладилар.

Муқанна мазҳабини қабул этганларнинг ҳаммаси оқ кийимда юрар эди. Ҳамма ёқда энди оқ кийимлилар кўпая бошлади. Уларни «Сафид жомагон» деб атадилар.

Оқ кийимлиларнинг кўпи Бухоро, Самарқанд, Кеш ҳам Нахшабда эдилар.

Муқанна Марвни ўзига хавфли билиб 36 муриди билан Амударё бўйлаб Кеш (Шаҳрисабз)га ўтди ва Китобдаги Сом тоғида бир қалъага жойлашди.

20 Яхши муҳофаза этилган бу қалъада Муқанна доим яшил парда ичида юрар эди.

Ул доим қалъада турди ва кўпинча иқтидорли халифалари орқали иш кўрди.

* *
*

Муқанначилар газабга келиб яширинган қурооларга ёпишдилар. Қаттиқ жанг бўлиб, қон тўкилди. Жанг муқанначилар ғалабаси билан тугади. Лекин Боғий ҳалок бўлган ва фақат Фирдак Муқаннага қочишга улгурган эди.

30 Муқанна байроғи остига деҳқонлар ва қуллар йиғилган эдилар. Муқанна ҳаракати асосан Зарафшон атрофларида кўп ривож топган.

* *
*

Муқанна ёлғиз қолиб қалъа ичида мудофаани давом эттирди. Ич қалъа қия устида бўлганлигидан ҳужумдан амин эди.

Муқанна қутулишдан умидини тамом йўқотгандан

сўнг ўзининг қолган энг содиқ муридларини ҳарам ичига чақириб ишрат қилган. Уларнинг ҳаммасига бир қадаҳдан май бериб, унинг соғлиги учун ичишга буюрган. Шаробга заҳар аралаштирилган эди. Фақат Бонуқа исминдаги бир хотин уни ичмаган. Ичганлар ҳаммаси ўлган. Бонуқа қўлтиғига тўкиб, ўлган каби бўлуб ётган ва Муқанна ҳаётининг энг сўнгги минутларини кўрган.

Муқанна уч кундан бери ёқилиб турган танир ичига кирган ва шунда ҳалок бўлган.

* *
*

Муқанна ўзининг юзини ҳар вақт яшил парда билан ўраб юрар эди ва бунга сабаб қилиб юзидан тарқалган худолик нурунинг кучига ҳеч кимнинг тоқат қила олмаслигини билдиради. 10

Муқанна Кеш ҳам Насаф атрофида муваффақият қозонди. Ҳар кимдан бурун унга Субоҳ қишлоғининг аҳлиси қўшилди.

«Сафид жомгонлар» Бухоро ва Суғда маҳкамлашдилар. Бухорода Бухорхудот унга ёрдам берди. Бухорода муқанначиларнинг бош қароргоҳи Наршах қишлоғи бўлуб турди. 20

Муқанна истехкоми Кеш атрофидаги бир тоғлиқда эди.

Муқанна ҳаракати Мусабаб ибн Зуҳрирнинг ноиблик замонида бостирилди (780—783).

Муқанна мазҳабида ҳар ердан бурун қишлоқ халқи — деҳқонлар орасида тарқалган.

* *
*

Хуросон амири, Муқанна Жайҳун орқали Мовароуннаҳрга ўтиб олмасин учун дарё қирғоқларига 100 отликни пойлоқчи қилиб қўйган эди. Муқанна 36 киши билан дарё бўйларида пайдо бўлди ва дарёдан омон ўтиб Кешга йўл олди. Бутун Кеш унинг томонига ўтган эди. 30

Сом тоғида бир маҳкам қалъа бор. Унга ариқдан сув келар, дарахлари кўп эди. Яна бир маҳкам қалъа бор эди. Муқанна уни тузаттирди. Кўп овқат ва кераклик нарсалар тўпланди. Қоровуллар қўйди.

* * *

Муқаннанинг яқин кишилари — Ҳаким Аҳмад ўғли
(бухоролик) Хиш-
рий, Боғий (Фузаил
қалъасидан), Ғирдак
(Ғиждувон).

Муқанна сарҳангларидан бирининг номи — Куларта-

гин.

Муқанна қулининг номи — Ҳожиб эди.

Наршахнинг ҳокимаси аёл киши эди (эрини Абу Мус-
лим ўлдирган, халифага қарши эди).

Суғд бошлиғи — Суғдиён (муқанначи эди).

* * *

ВАРИАНТЛАР

Атоқли ўзбек совет шоири Ҳамид Олимжоннинг драматургия соҳасида ҳам иш кўриб, бир қатор сахна асарлари яратгани маълум.

Улуғ Ватан уруши давом этаётган, совет жангчилари юксак ватанпарварлик билан душманга ўшалмас зарба бериб бораётган бир даврда қаҳрамонлик темасида «Муқанна» тарихий драмасининг яратилиши ва сахналарда ўйналиши муҳим аҳамият касб этди. Зотан, у улкан совет ёзувчиси А. Фадсёв айтганидек, гоёт зўр истеъдод билан ёзилган ади.

Ҳамид Олимжон «Муқанна» пьесасини ёзишга жуда катта тайёргарлик билан киришган. Адибнинг шахсий архивида 79, 131, 132, 143, 145, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, шунингдек 327 инвентарлар остида сақланаётган «Муқанна» драмасига доир материаллар: план, матнга оид оқлама, қораламалар, фрагментлар, ўзбек ва рус тилидаги тематик ранг-баранг тарихий манбалардан олинган конспектлар, қайдлар шундан гувоҳлик беради. Филология фанлари доктори, йирик адабиётшунос олим С. О. Азимов «Ҳамид Олимжон абадияти» монографиясида «Муқанна» асарининг яратилиш тарихига оид жуда муҳим фикрларни баён этади. Маълум бўлишича, Ҳамид Олимжонда VIII асрнинг иккинчи ярмида яшаган, ўз вақтида араб халифалигига қарши кучли халқ ҳаракатини уюштириб ном қозонган Муқаннанинг (вафоти 782) қаҳрамонликлари ҳақида сахна асари ёзиш нияти Улуғ Ватан урушидан анча илгари туғилган ади. Шу мақсадда у Урта Осиё ва араб тарихчилари, жумладан, Абу Райҳон Беруний, Абу Бакр Наршахий кабиларнинг араб халифаларининг босқини ва ҳукмронлик давларига оид асарларини ҳам, академик В. В. Бартольд, В. Вамбери, А. Ю. Якубовский сингари катта шарқшунос олимларнинг тадқиқотларини ҳам узоқ вақт давоминда синчиклаб ўрганган, улардан ўзига ёзувлар қилиб борган.

Адиб Улуғ Ватан уруши арафасида қора шарпа сифатида ора-лаб қолган хавф—Иккинчи жеҳон уруши шарпаларини сезгани ҳолда халқимиз тарихидаги ватанпарварлик традициялари асосидаги «Муқанна» асари устидаги ижодий ишини тезлаштиради ва кўп йиллик меҳнати натижаси бўлмиш бу асарни муваффақият билан якунлайди.

МУҚАННА

(тарихий драма)

(7-бет)

Ҳамид Олимжоннинг шахсий архивда мавжуд «Муқанна» пьесасининг яратилишга оид материалларни кузатиш ўқувчини адиб томонидан олиб борилган кенг қамровдаги ижодий ишнинг муҳим саҳифалари билан таништиради.

Архивда «Муқанна» драмасининг шоир дастхатидан иборат плани сақланади. Ундан асарнинг дастлаб ўн бир кўринишга мўлжалланганлигини англаш мумкин.

*
•

Асарнинг муаллиф дастхатидан иборат плани.

I

Оташнинг уйи: Оташ, Гулобод, Гулойин. Оташ ўз хўжаси Феруз солган масжиднинг эртага очилиши ҳақида сўзламоқда. Муқанна тарғиботчиси келади. Уларни Муқанна йўлига тарғиб қилади. У кетади. Эшикда Баттол ва Жалойир пайдо бўлади. Уларни мусулмон қилмоқ учун масжидга қараб зўрлайдилар.

II

Масжид. Баттол. Жалойир. Халқ — қулар, деҳқонлар, боёнлар. Араб қўшин бошлиқлари, руҳонийлар халққа исломни қабул қилдираётирлар. Оташ, Гулобод (хотини), Гулойин (қизи)ни исломни қабул қилмоқ учун зўрламоқдалар. Улар исломнинг келганига юз йил бўлди. Лекин сиз ҳали ҳам мусулмон бўлмадингиз дейди-да, Жалойир — бутун боёнлар исломни қабул қилдилар. Санинг ўз хўжанг Феруз мусулмон бўлиб масжид солди, сан ҳали ҳам нодонсан, — дейди.

Гулойин, Гулобод жим. Оташ — биз мусулмон бўлолмаганимиз учун эмас, бўлишни хоҳламаганимиз учун бўлмаймиз, — деди.

Жалойир, то мусулмон бўлмаганингча қизинг Гулойин Баттолга хотин бўлиб яшайди, дейди. Муқанна пайдо бўлади. У араб халқфалари босқинига қарши нутқ сўзлайди. Оташ Муқаннага қараб, Гулойин сенга бўлсин, бизни душмандан қутқар, дейди. Шу қаро хўзларнинг ҳаққи учун бизни фалокатдан қутқар, дейди.

Оташ, Гулобод, Гулойин ва Муқанна дўст бўлдилар.

Гулойин Баттол қўлида қолди.

(Шу варақнинг орқасида ёзилган сатрлар).

Энди Муқанна деган пайдо бўлди. У Марвдан келибди.

Муқанна: Сени кўрсам яшаради юрагим,

Гулойин: Сени кўрсам гул ёзади тилагим.

III

Баттолнинг чодирини. Сув бўйида. Жалойир Гулойинни олиб кирди. Сенга жазо шу! Мусулмон бўлгунингча Саидбаттолнинг хотинини бўласан, дейди. Саидбаттол ва Гулойин қолдилар.

Муқанна, Кулартагин, Оташ, халқ босиб кирди. Гулойинни қутқарадилар. Баттол қуролсизлантирилиб асир олинди. Жалойир ҳам асир олинди.

Гулойин озод қилинди.

Жалойир қўлга тушди.

Баттол қочди.

IV

Феруз масжиди. Муқанна. Оқ кўйлақлилар Баттол билан Жалойирни олиб келдилар. Катта гулхан қилинди. Жалойир ўт бошига келтирилди...

Жалойир ўлдирилди. Феруз ёлғондан мусулмонликдан қайтди.

V

Сом тоғида Муқанна қўргони. Баттол асир тушган. Баттол билан Муқанна 100 йиллик босқин оқибатлари ҳақида сўзлайдилар. Баттол босқин қилган бўлсак, Афлотунни ҳам келтирдик, дейди.

Муқанна билан Гулойин тўйи. Тўйда Баттолни ўйинга тушишга мажбур қиладилар. Бу мамлакатга ўйнаб-яйрамоқ учун келгансан. Мана тўй. Қувон. Ўйинга тушишни ҳам билмайсан, ўғри!

Муқанна Баттолни Кулартагинга топширди: «Олиб чиқ буни».

Ҳамма тарқалди. Гулойин ва Муқанна ёлғиз қолдилар.

Томошага яратилган хотин бўлма сен. Севишни билмаганимда, юрагим бўлмаганда, сенга ота бўлув эдим.

VI

Ярим кеча. Дарё қирғоғида. Кулартагин, Саидбаттол. Кулартагин деди:

— Кел, руҳингни... юборайлик.

Жасадинг Мовароуннаҳрда қолсин.

Феруз пайдо бўлди:

— Сен менинг хизматчим эдинг. Буни қўйиб юбор. Ўз юртига кетсин.

Феруз ишора қилади. Баттол, Феруз Кулартагинга ёпишадилар. Боғлайдилар. Қоровулликда юрган Оташ пайдо бўлади. Улар қочдилар.

Оташ Кулартагинни қутқаради.

Қутайба бор замонда Муқанна йўқ эди.

VII

Сом тоғидаги қўрган майдони. Оқ кўйлақлилар Муқаннани кўришга тўпланганлар. Майдон тўла. Муқанна, Гулойин, Оташ, Кулартагин, Гулобод ва бошқалар. Муқанна Саидбаттолнинг қочгани хабарини эшитгани учун хафа.

Бир оқ кўйлақли — Сени кўргани келдик. Сенинг йўлингга кириб ҳаммамиз оқ кўйлақ кийдик. Ҳозир бутун Мовароуннаҳрнинг эркак

ва аёли оқ кўйлак ичида. Оқ кўйлак душманнинг тушига кирса, лабига учуқ тошадиган бўлди. Эл сенинг шарофатинг билан бир оз эркинланиб қолди. Душманлар қоча бошладилар. Йўлбошчимиз юзини кўрсак деган орзумиз бор. Сени пес, мохов, дейдилар. Юзингга қараб бўлмас эмиш. Бир ўзингни кўрсатсанг...

Муқанна — Кулартагин арабнинг қўшин бошлиғи Баттолни қочирди. Ҳали ёв билан кураш олдда. Душманнинг мол-мулки, уй-жойининг ихтиёрини сизга бердим. Ёвнинг уруғини қурутмасдан тинчмаймиз. Оташ Қаршига, Кулартагин Шаҳрисабзга, ўзим Бухорога бораман. Бутун мамлакатдан ёвни тамом қувиб чиқарган кунимиз, мен юзимни очаман. Шунда кўрасиз. Ким пес, ким мохов эканини биламиз.

Ҳамма байроқ кўтарди.

УЧИНЧИ ПАРДА

VIII

Бағдод. Халиф Маҳдий саройи. Маҳдий, вазирлар, мулозимлар. 100 йил давомида Мовароуннаҳрни тамом бостира олмаганликлари, Қутайба юришлари, (чиройлик ва бой) Муқанна қўзғолони ҳақида сўзлашмоқдалар.

Мулозим кирди. Сандбаттол келганини хабар қилди. Яна Мулозим кирди. Баттол кирмоқчи бўлганини сўзлади. Баттолни қабул қилдилар. У Мовароуннаҳрда бошланган ҳаракат, Жалойирнинг ўлдирилганини, қўшинларининг Мовароуннаҳрдан қоча бошлаганларини сўзлайди.

Маҳдий, Хуросоннинг бутун қўшинини, Бағдод қўшинининг ярмини бутун яроғ-аслаҳа, бир неча йиллик овқат запаси билан Мовароуннаҳрда жўнаяжagini эълон қилди.

— Муқаннага ўзим бораман. Зайд қўшинни бошлайди. Баттол йўл кўрсатади, деди Маҳдий.

Испания, ҳабаш, Кавказ менинг қўлимда-ку, Мовароуннаҳрда енгиламанми?

IX

Йўл чеккаси. Гулойин тўдаси йўл пойламоқда, Гулойин, Боғий, Ғирдак душманнинг зўр ҳужум билан келаётгани ҳақида сўзлашмоқдалар. Гулобод кирди. Араблар ҳақида қишлоқларда бўлиб турган гапларни сўзлаб берди. Қўшинларни Баттол билан Феруз эргаштириб келаётганини сўзлади. Аскарлардан бири кирди. Икки номаълум одам қўлга тушганидан хабар берди. Боғий чиқди. Икки одамни олиб кирдилар. Улар дарвиш кийинида эдилар. Гулойин Феруз билан Баттолни танийди, сўзлайдилар.

— Аёл киши бундай ишларга аралашиб нима қиласан?

— Ватан севгиси ёлғиз эркакка оид эмас!

Гулойин уларни ўлимга ҳукм қилди ва келаётган душманга қарши чиқишга ҳаммани чақирди.

X

Сом тоғи этагида Халиф Маҳдий чодирди. Маҳдий, Зайд, Жабраил ва бошқа араб қўшин бошлиқлари. Зайд сўзлашмоқда: Феруз

билан Баттолнинг ўлдирилиши қўшинни руҳсизлантириб қўйди. Муқанна ҳаракати борган сари кучайиб бормоқда. Маҳдий: Гулойинни қўлга тушириш керак. Шунда Муқанна руҳан тушади. Руҳан тушган одам ютқизади. Гулойин изидан кетганларнинг дараги йўқми?

Зайд: Йўқ.

Маҳдий: Тоғни ўраб ётамин. Муқанна ҳеч бўлмаса очдан ўлади. Мулозим кирди. Уста кирди. Ҳаммомлар қурилиб бўлди. Ошхоналар ҳам тайёр. Қўшинлар энди ўз шаҳрида яшагандай яшай олади.

Ташқарида тўполон кўтарилди, «урра» овозлари чиқди. Мулозим кирди. Чикди. Қўлга тушган Гулойинни олиб кирдилар. Маҳдий, Зайд, Гулойин сўзи. Муқанна ҳақида сўз.

Маҳдий — Биз сени Баттол билан Феруз хуни учун эмас, Муқанна учун, унинг бир парча юрагини узиб олиш учун ўлдирамин, — дейди.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

XI

Сом тоғида Муқанна қалъаси. Муқанна. Оташ. Улар жуда оғир кайфиятда. Муқанна ортиқ қайғули. Оташга мағлубият сабабларини, Гулойиннинг ўлимини сўзламоқда. Гулобод кирди. Гирдак кирди. Душманнинг ташқи қалъага ҳужум қилганларини билдирди. Яна чиқди. Боғий кирди. Зайд қўшини қалъа дарвозасини бузганини билдирди. Муқанна улар билан бирга чиқди. Ташқи қалъадаги оқ кўйлакчиларнинг руҳини кўтармоқчи эди. Яна қайтиб кирди. Боғий, Гирдак кирди. Шошилган ҳолда Кулартагин кирди. Душманнинг ташқи қалъани олганларини, оқ кўйлакчилар ҳоли оғирлашганини баён қилди. Ички қалъада Муқанна, Оташ, Кулартагин, Гулобод, Боғий, Гирдак, Хишрий, Ҳожиб. Улар мағлубият қатъий эканини сўзлашдилар. Ички қалъанинг устида аланга пайдо бўлди. Ташқи қалъа ёнаётир. Ички қалъа ҳам берк. Муқанна ёв қўлида ўлгунча ўзимиз ўламиз, деяётир. У косаларга заҳар аралаштирилган май қуйди. Бир-бирлари билан қучоқлашиб, дадил хайрлашдилар. Ҳамма хайр деб коса кўтарди. Муқанна хайр дўстлар, хайр халқ, хайр Гулойин деб қадаҳ кўтарди. Бутун атрофда ўт кўтарилди. Маҳдий, Зайд қалъага бостириб кирдилар.

Варақнинг орқасида:

Ўзим хурсанд қабул қилиб ўлимни,
Асрларга узатаман қўлимни.

Зўр карвонман, юкнинг бўлса орт дейман
Қўлимдан тут, ўз асрингга торт дейман.

Сенинг зиндонингда чиригандан кўра,
курашиб, кучим қолмаганда, ўзимни ўзим ўлдираман.
(Қўлёмада фақат 3 ва 4 пардаларгина эсланган. Қолган ҳолатларда пардалар тартиби эсланмай, кўринишларнинг саналаригина қайд этиб борилади)

«Муқанна» пьесасининг шоир архивида 169 инвентарь рақами билан сақланаётган 131 бетдан иборат илк қўлёзмасида у 10 кўринишни ташкил этади. Қора қаламда, араб графикасида битилган бу қўлёзма адиб томонидан олиб борилган икки ярим йиллик ижодий меҳнатни бирлаштириб туради. Характерлиси шундаки, бу илк нусхада аксарият парда ва кўринишларнинг ёнла бошланган ва хотималанган санолари автор томонидан қайд этиб борилган.

Жумладан, қўлёзмада қуйидаги манзарани кузатиш мумкин:
I парда. I кўриниш. Қўлёзманинг 1-бетига қайд қилинишича, бошланиши 12.II. 1941, тугалланиши (12-бет) 16.II—1941.

II кўриниш 12-бет (22.II—41), 29-бет (5.III—41).

II парда. III кўриниш 30—46-бет. Сана йўқ.

IV кўриниш 47—64-бет. Сана йўқ.

III парда. V кўриниш 65—78-бет (5.V—41).

VI кўриниш 78—89-бет (20.V—41).

IV парда. VII кўриниш 89—99-бет (11.I—42).

VIII кўриниш 100-бет (31.II—42), 108-бет (1.III—42).

V парда. IX кўриниш 109—117-бет. Сана йўқ.

X кўриниш 118—131-бет (10.VIII—42).

1—131 тарзида рақамланувчи сўз бораётган қўлёзмада унинг дастлабки редакция эканлигини кўрсатувчи қатор белгилар бор. Жумладан, муаллиф текст давомида айрим мисра ва бандларнинг устидан қалам тортиб текстдан чиқариб юборган. Бир қатор ўчирилган мисраларнинг ўрнига ўша ернинг ўзида янги текст киртилган. «Муқанна» драмасининг бу чухасидаги X кўринишда (сўнгги редакцияда VIII кўриниш) воқеа баёни давомидаги айрим диалогларда қаҳрамонларнинг номлари (ўринлари) алмаштирилган ҳолатлар мавжуд. Авторнинг дастлабки ва сўнгги редакция оралиғидаги таҳририни кўрсатиш жиҳатидан ниҳоятда муҳим бўлган бу саҳифалардаги белгилар ижод изланишларининг яққол бир мисоли сифатида диққатни тортади.

Дастхатдаги белгиларни қуйидагича ифодалаш мумкин бўлади.
(Қўлёзма 117-бет).

Муқанна (қаламда суст қилиб ёзилган ва қайта чизиб ташланган)

Оташ (остига суст қилиб Гулобод деб ёзиб қўйилган)

Муқанна (унинг устига суст қилиб 1-ярадор сўзи битилган)

Муқанна (остига суст хатда Оташ деб ёзилган, унинг устидан чизиб қўйилган)

Оташ (қалам билан суст қилиб Гулобод деб ўзгартирилган)

Оташ (ўрнига Ярадор деб ёзиб устидан чизиб ташланган)

Муқанна (ёнига суст қилиб Оташ ёзилган)

Оташ (қаламда Оташ номининг ёнига суст қилиб ярадор деб ёзиб қўйилган)

Архивдаги 174 инвентарь билан сақланувчи бир қоралама қўлёзмадан маълум бўлишича, Ҳамид Олимжон пьесанинг II кўринишини (қўлёзмадаги 13—17-бетларни) қайта ишлаган. Қўлёзмадаги 47—48 тарзида қўшиб саҳифалашнинг сабаби ҳам 174 инвентарда

сақланаётган қайта ишланган қоралама саҳифалардан англашилади.

Қўлёмада яна бир белгига дуч келинади. Унда асардаги V кўринишдан кейин келган саҳифалар 79—89 деб кўрсатилади. Қайд қилинган бу сакраш саҳифаларга қўйилган саналар ўртасидаги варақлар асарнинг VI кўриниши эканлигини кўрсатади. Кузатилишича, автор VI кўринишни тугаллагандан кейин уни матндан ажратиб олиб, ўртадаги бўшлиқни 79—89 рақамлари билан белгилаб қўйган. Худди шу оралиқдаги саҳифалар архивда 174 инвентари билан драманинг вариантларидан иборат папкада сақланади. Умумий матида эса юқоридаги қисқартирилш кўзда тутилиб, VII кўриниш VI тарзида, VIII кўриниш эса VII тарзида шоир томонидан тузатиб қўйилган. IX—X кўринишларга ишора қилувчи нумерация эса ўз ҳолича сақланади.

Сўз бораётган VI кўриниш (79—89-бетлар)да араб қўшини бошлиғи Саидбаттол билан араб руҳонийси Жалойирнинг Муқанначилар жанг олиб бораётган шаҳардан қочиб кетишлари воқеаси тасвир этилади. Бу ўринда VI—VIII кўринишларнинг эътилош саналари ўртасида ўтган бир йиллик муддатга кўра, автор асарини давом эттиришда ўз планларини қайта кўздан кечирган деб айтиш мумкин.

Пьесанинг илк қўлёмасида IX кўриниш воқеалари баёнида ҳам саҳифаларни қисқартириш аломати бўлган 109—112 каби белгига дуч келинади. Архивдаги юқорида қайд қилинган 174 инвентарь остида сақланаётган вариантлар папкасида 109—112 саҳифалардан иборат IX кўринишнинг бир парчаси сақланади. Маълум бўлишича, муаллиф бу бўлимини қайта ишлаш вақтида ундаги Муқанна кўрғонини қамал қилиб турган араб ҳарбийларидан Зайд ва Зубайдлар томонидан эсланган Искандар ва Равшанак қиссасини бутунисича тушириб қолдирган.

Юқоридаги баён Ҳамид Олимжоннинг ўз асари устида узок вақт жиддий ишлаганлигини, шунишдек, қўлёзма устидаги поэтик кузатиш ва таҳрирларини кўрсатади. Агар шу ўринда Ҳамид Олимжоннинг «Муқанна» драмасини сўзлаштирилши жараёнида текст устида олиб борган ишларидан, унинг музикали драма талқини муносабати билан изланишларидан дарак берувчи архивда мавжуд кўпсонли бошқа материаллари ҳам эсласак, адибнинг ўз ижодида бўлган гоят катта талабчанлиги яна бир қарра кўриша қолади.

Ана шуларнинг натижасида 1942—1943 йилларда 4 парда 8 кўринишдан иборат «Муқанна» драмаси адиб мухлисларининг мулкига айланди, катта санъат арбобларининг юқори баҳосига сазовор бўлди. «Уруш кунларида яратилган энг яхши совет пьесаларидан бири» (К. Зелинский) сифатида адабиётимиздан мустаҳкам ўрин олди.

Илк матидаги яна бир белги алоҳида диққатни тортади. Мазкур томнинг муқаддимасида Ҳамид Олимжоннинг тарихий мавзуда яратган «Муқанна» пьесасида социалистик идеал асосида қалам тебратиб, муҳим ижодий муваффақиятга эришганлиги қайд этилган эди. Адиб тарихий материалга синфий нуқтаи назарда ёндашиб, Муқаннанинг тарихдан маълум чет эл истилочиларига қарши кураш саҳифаларини катта маҳорат билан умумлаштириб тасвирлашга эришган. Шунга кўра, асарда воқеалар баёни билан алоқали равишда адиб араб тушунчаси остида босқинчи кучларни кўзда тутди. Шу нуқтаи назарни эътиборда тутган шоир драманинг VIII кўриниши воқеалари баёнида бир ўринда «араблар»га сўзини ўчириб уни «босқинчи»га тарзида таҳрир этган. «Муқанна» пьесасининг ҳозир мавжуд нашрларида ҳам текстда юқоридаги нуқтаи назар асосида босқинчи, душ-

ман истилоҳларининг қўлланганлигини кўрамиз. Қўлингиздаги том «Муқанна» драмасининг 1958 йилги мўътабар нашрига асослангани учун бундай ҳолатларни вариант сифатида қайд этиш лозим топилмади.

«Муқанна» драмасининг Ҳамза номидаги республика академик драма театри ва Муқимий номидаги ҳамда Янгийўл шаҳридаги Тошкент область театрларида намоён этилган матнлари ҳам мавжуд. «Муқанна» музыкали драмаси асарнинг асосий матни асосида яратилган, лекин музыкали драма характериға кўра катта ижодий меҳнат самараси бўлган асардир. Қўлингиздаги томда «Муқанна» асарининг адиб ҳаётлигида майдонга келган мукамал матни (ҳозирги мавжуд нашрлар) ва музыкали драма редакцияси ўрин олган.

Ҳамза номидаги республика академик театри учун тайёрланган вариант таянч матндан катта тафовутга эга эмас. «Муқанна» драмасининг тўрт парда, саккиз кўринишдан иборат театр варианты Узбекистон ССР Фанлар академиясининг Навоий номидаги адабиёт музейи экспозиция залда (инв. № 327) сақланади. Қўлэзма шоир қалами билан араб графикасида кўк сиёҳда ёзилган. Матнда автор томонидан тузатишлар, янги киритилган ва қисқартирилган сатрлар, музика белгилари мавжуд. Масалан, асарнинг бошланишида халқ қўшиқлари асосидаги:

Қорлар ёғмай ола бўлган бу тоғлар,
Эски бўлмай, янги бўлган бу доғлар —

мисралари ёзилиб, ёнига қисқартириш белгиси қўйилган. Қўлэзма 55 саҳифадан иборат. Қоғоз формати 21,5×17. Қоғознинг ҳар икки томонига ёзилган. 25—26-бетлар (1 варақ) йўқ. Охириги вараққа қора қаламда «Муқанна» деб катта ҳарфларда чиройли қилиб ёзиб қўйилган.

Асар Ҳамза номидаги академик театрида совет театр санъати усталари С. М. Миховалс билан Маннон Уйғур томонидан саҳналаштирилган. Асар текстида қатор нота белгилари (В. Успенский ва Г. Мушел музыкаси) мавжуд.

Сўз бораётган асарнинг асосий матнга кўра маълум қисқартишларгагина эга бўлган вариантлигини кўзда тутиб, унинг нашри планлаштирилмади.

Асарнинг дастлабки нусхасида мавжуд бўлган бир қатор сўз ва мисралар асосий матнда саналар билан қайд қилиниб борилди. IV ва IX кўринишлар эса ушбу томнинг «Вариантлар» бўлимига илова қилинди. (Театр вариантыда мавжуд айрим қўшимчаларни ҳам шу бўлимда келтириш кўзда тутилган).

Вариантларни белгилашда «Муқанна» тарихий драмасининг нашри учун шартли равишда (М 58) ва қўлэзма учун унинг архивдаги 169 инвентарь рақами кўзда тутилгани ҳолда (Қ) қисқартмалари қабул қилинди.

Томдан ўрин олган асарлар матниға қўйилган рақамлар уларнинг вариант ва изоҳлар бўлимидаги ўринларини кўрсатади.

Вариант ва иловалар

9-бет 1 Катнашадилар/Қатнашувчилар
15 Зайд — элчи/Зайд, Зубайд, Наим, Салим — араб ҳарбийлари

- 19 Мовароуннаҳра/Йўқ
- 10-бет 3 Баҳор/Баҳор пайти
- 18-бет 212 Тамом оқ/оқ
- 19-бет 230 Бир найрангбоз/Бу найрангбоз
- 20-бет 263 Аскар кирди/Қўшин кирди.
- 268 Баттол/Йўқ
- 271 Секин киноя билан/Киноя билан
- 22-бет 317 Оташни судрайдилар/Судрайдилар
- 322 Судрайдилар/Судраб чиқдилар
- 323 Улар қаршилик кўрсатадилар, дод чекадилар/Йўқ
- 325—330 /Йўқ
- 23-бет 332—333 (Гулоийинни мусулмон қилиш маросими) ўртасида
- 24-бет 381 Йўқ/Жалойир
- 25-бет 392 Араблар/Ҳамма
- 396 Барча фақир (Қ)
- 26-бет 421 Инсофга кир/Инсофга кел
- 29-бет 516 Арши-аъло деган/Арши аъло учун
- 30-бет 523 Ҳалойиқ/Ҳамма
- 33-бет 616 Тутинг дейман, уни дарҳол кишанланг/Йўқ
- 618 Эй қўмондон, бунча бўлмагин тажанг/Йўқ
- 626—627 (Қ)
- 34-бет 638 Йўқ/Жалойир ғазаб ва ҳаяжон ичида
- 35-бет 679 Ундан ҳисоб/Сўнгра ҳисоб
- 685 Халққа/Йўқ
- 36-бет 693 Қани ким?/Айтинг ким?
- 700 Чиқиб кетади/Чиқиб кетдилар
- 707 Бир неча қўшин/Бир неча араб
- 710—711 /Гулоийинга ўртасида
- 36—37-бетлар 716—723 /Йўқ
- 37-бет 729 Судрайдилар/Тортадилар
- 38-бет 4 Деворда/Деволда
- 6—7 Уйга чўмиб ўтирган Саидбаттол ёнига мулозим киради/Саидбаттол уйга чўмиб ўлтирибди.
- 40-бет 82 Ишора қилади/Ишорат қилиб
- 41-бет 122 Ферузга сўзлар/Ферузга айтди
- 123 Халқни босиш келмайдими қўлингдан/Йўқ
- 42-бет 126 Ундан худо сақласин/Мен масжид солган одамман
- 139 Шунда қайтар/Яна қайтар
- 144 Бўлмаса ҳеч/Бу бўлмаса
- 147 Яна келган/Ана келган
- 149 Бўлмаса чиқ улар сени тингласин/Улар билан ўзинг чиқиб сўзлаш сан
- 45-бет 217 Елғиз/Елғиз қолдилар
- 47-бет 272 Йўқ/Эс чикмаса бошдан, чиқар оёқдан
- 48-бет 300 Жонланиб/Йўқ
- 304 Мулозим чиқади/Мулозим чиқди. Ҳовлиққан ҳолда Жалойир кирди.
- 316 Исён қилмоқда/Пайдо бўлмоқда
- 49-бет 319 Бари мелу жонини/Унинг мелу жонини

- 50-бет 361 Йўқотган ҳолда/Йўқотган
 51-бет 365 Орқага тисланади/Орқага тисарилади.
 373—374 /Йўқ
 379—381 (Қ)
 54-бет 434 Кучук/Кучинг
 450 Кўй, одамлар/Хов, одамлар
 55-бет 472 Хишрий/Ҳаким
 474 Ҳаким/Хишрий
 481—482 (Қ)
 56-бет 492 (Қ)
 497 Оташ/Ҳаким
 498 (Қ)
 57-бет 515 Гополмадик/Топилмади.
 516 Бир кавакка/Бир қатакка
 523 Катта тўй бўлур/Катта бўлур
 529 (Қ)
 535 Ўзинг поксан/Сен ўзинг пок
 58-бет 552—553 Булар бари қуллар, ерсиз деҳқонлар,
 ўртасида Уйин босиб сенга ўхшаш меҳмонлар,
 Шўрликларни тоғу тузга ҳайдаган.
 Булар авом, сен аллома одамсан,
 Лекин бугун сени шулар сўрайди,
 Тингламасанг қулогингни бурайди,
 /Жалойир ва Баттол жим. Ғирдак
 унинг тўғрисига
 Богийни олиб чиқади/(Қ)
 60-бет 590 Феруз! Феруз тутилди!/Феруз, Феруз.
 591 Судраб киради/Олиб киради
 61-бет 639 Очдим кўзим/Очдинг кўзим
 648 Қилич ва қон/Жанг билан қон
 62-бет 653 Лойиқ кўрсанг/Сен хоҳласанг
 665 Ғайрат билан/Ғайрат бўлиб
 672 (Қ)
 680 Ўз дўстларига қараб/Ўз дўстларига қараб
 мурожаат қилади.
 681 Уламолар/Ҳукамолар
 63-бет 705 Қочар эди олмай тин (Қ)
 64-бет 723 Йўқ деб эди/Йўқдир девди
 728 Кўрсатиб сўзлай бошлайди/Кўрсатиб
 733 Ферузни кўрсатиб/Ферузни кўрсатади.
 65-бет 757 Қилмишига/Қилганига
 759 Қиличбозлик ўргатсин/Қилич ушлаш
 ўргатсин
 780 Қилич таққил/Қилич тутгил
 67-бет 797 Бориб тузин ичган жойингга/Бир кун тузин
 ичган жойга, ё тавба
 68-бет 799 Муқанна/Йўқ
 806 Улим! Офарин, офарин.../Улим!
 69-бет 4 Қалъа/Қўрғон
 21 На сўйлар/На дерлар
 70-бет 40 У ҳар кимда (Қ)
 47 (Қ)
 71-бет 64 Ҳам устидан/Ҳам устига
 89 (Қ)

- 91 Севги ташлар/Севги босар
 73-бет 129 (Қ)
 74-бет 159 (Қ)
 78-бет 279 Халқ келмоқда тўйга оқиб гўё сел/Йўқ
 79-бет 293 Чин кўнгилдан/Мен кўнгилдан
 310 Гап ҳам бор/Гаплар бор
 80-бет 342—343 (Қ)
 82-бет 386 (Қ)
 420-дан кейин 169 инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзмада мавжуд (Бу тўғрида 308—309-бетларда) VI кўриниш.

Олтинчи кўриниш

Ярим кеча, дарёнинг баланд қирғоғи. Юқорида қалъа. Жар чуқурлигида қопқора бўлиб оқаётган сув кишида ваҳима қўзғатади. Тунда зўр ҳайбат билан кўринган баланд дарахтларда қушлар сайрамоқда. Қирғоқни япроқлар орасидан тўкилган ой нуллари ёритмоқда. Муқанна билан Гулойиннинг тўйдан чиқиб кетган Баттол қирғоқда пайдо бўлди.

Баттол

(атрофига қаранди.)

Муқаннадай бахтиёр йўқ дунёда,
 Бугун яна аламларим зиёда.
 Яна ўлган юрагимга кетди ўт,
 Яна бир бор лопиллади бу товут.

(Пауза. Дарахтларга қарайди.)

Дуо қилар уни қушлар, булбуллар,

(пастга — жарликка қарайди.)

Ваҳм билан чақиради мени жар.
 Зўр тўлқинда ботаётган бир кема,
 Менга ўхшар ичим тўла ваҳима.
 Парвардигор, оғзин очган бир аждар
 Каби мени ютмоқ истар бу оч жар.
 Паноҳингда ўзинг сақла биру бор,
 Саннинг раҳмат ёмғурингга бўлдим зор.
 Менга келган балоларни сен рад қил,
 Қутайбанинг арвоқини мадад қил.

(Пауза. Қушлар чирқирайди.)

Яна қушлар дуо ўқир шодмон,
 Яна булбул Гулойинга ғазалхон.
 Ҳар бирининг кўнгли тўла куйи бор,
 Гўё бугун қушларнинг ҳам тўйи бор.

(Пауза)

Тўғри, бугун ёлғиз менинг ичим гам,
Менга келган, фақат менга дард, мотам.
Ана ҳамма хурсандликка бўлиб фарқ,
Тўй қилоқда бутун масту мустағрақ.
Ҳаммаси ҳам гўдак каби шод-хуррам,
Ҳеч нарсани ўйламайди бири ҳам.
Фикри хавфу хатарлардан бегона,
Эсдан чиққан шубҳа деган афсона.

(Пауза)

Толенгни бир синаб кўр, эй Баттол,
Қулай фурсат келиб етди қочиб қол.
Ферузни ҳам топиш керак шу замон,
Менинг билан қочиб қолсин, бўлса жон.

Шошилиб чиқди. Бироз паузадан сўнг Боғий билан Хишрий кирди. Атрофни қараб чиқди.

Боғий

Ҳеч бир нарса кўринмайди атрофда.
Ҳамма жимжит, зор учмайди.

Хишрий

Шу тобда
Сенга нарса нима қилсин, оғайни.

Боғий

Мен Баттолни айтаяпман, бемаъни!

Хишрий

Энди ётиб ухлагандир Баттол ҳам

Боғий

Ийглаётган бўлса нима, калтафаҳм,
Ахир ухлаб бўладими шу тунда.

Хишрий

Тунингни кўп мақтайберма сен жуда,
Нима бўпти, осмондан ой тушдим!

Боғий

Қандай чиқиб кетганини кўрдингми?

Хишрий

Гулойинни ул ҳам яхши кўрган-да,
Чидолмади.

Б о г и й

Бўлди тоза шарманда!
Битта бўлди эл олдида ер билан.

Х и ш р и й

Кел, қўй энди, афсонангни бас қил сан,
Бечорани қулоғини қизитдинг,
Қўй, ухласин!

Б о г и й

Қулоғини қилиб динг,
Баттол сени пойлаб ётган бўлса-чи?

Х и ш р и й

Ҳай оғайни, ваҳимангни қўйсанг-чи,
Ухшаб қолди ўргатилган айиққа.

Б о г и й

Айиқ қочса мумкин тушмай қайиққа.
(Оғочларда қушлар чирқирашади.)

Х и ш р и й

Ваҳма қилма, булбулларга қулоқ сол,
Қани ўлтир, кўп чарчадинг, дамни ол.

(Ултирадилар.)

Б о г и й

Тўй саз бўлди.

Х и ш р и й

Келин ҳам хўб жойида...

Б о г и й

Омон бўлсин, куёв ҳам кўп жойида,
Бошингга тож қилишликка арзийди.

Х и ш р и й

Шундай хотин бўлса ҳамма жон дейди,
Пешонамга мени хотин битмаган.

Б о г и й

Сан нимага ахир бунча новмидсан,
Бир кун бахтинг келиб қолар, сабр қил,
Душман кетар, уйланарсан, тинчиб эл.

Х и ш р и й

Сарсонликда ўтиб кетди шунча йил,
Қариб қолдим, кучдан тоза кетди бел.
Ҳар замонда кўча-кўйда юрганда,
Ўйнаб юрган ёш болани кўрганда,
Упкам тўлиб йиғлағудай бўламан.

Б оғ и й

Қўй гапирма, хўб биламан, биламан.
Ҳой, агарда боғу роғим бўлганда,
Сенга ўхшаш дўстим уйга келганда,
Минг булбулни сайраттириб қўярдим.

Б оғ и й

Минг булбулга чидай олмайди ҳеч ким.
Агар бўри ўлиб ётса уйингда,
Булбул эмас, бойқуш сайрар тўйингда,
Боғу роғинг барг чиқармай қурийди,
Илдизларин ер остида чурийди.
Ҳой, қўйсангчи, кўп ҳаёлкаш бўлибсан.

Х и ш р и й

Киши баъзан завқ олади ҳаёдан,
Ҳаёл керак ҳолинг бўлса жуда танг,
Кўзни юмиб узоқларни ўйласанг,
Бир тасалли берган бўлиб ўзингга,
Яхши кунлар кўринади кўзингга.

Б оғ и й

Ҳаёлда ҳам ҳар хил ҳаёл бўлади,
Кўкнори ҳам баъзан ҳаёл қилади.

Х и ш р и й

Ҳа, шуни айт, мен кўкнори эмасман,
Хабардорман барча илму амалдан.

Б оғ и й

Инсон бўлса ҳаёл доим бўлади,
Инсон ўлса, сўнг ҳаёл ҳам ўлади.
Мана бизнинг ҳаммамиз ҳам ҳаёлкаш
Одамлармиз, кўнглимизда бўлган гаш
Баъзан фақат ҳаёл билан кетади,
Ҳаёл қилсанг яраларинг битади.
Ҳаёл қилсанг, кўз олдинга осойиш,
Беможаро, бехархаша, Сеташвиш
Тирикчилик кўринади, борлигинг
Интилади ўша томонга сенинг

(Пауза ўрнида сғочларда қушлар чирқирайди.)

Х и ш р и й

Бошим бироз қизиб қолди шаробдан,
Анчагина кўтарганга ўхшайман.
Катта бўлса эди агар давлатим,
Шу кеча бир маза қилиб ухлардим.

(Чўвилади.)

Б о г и й

Иложи йўқ, катта эмас давлатинг,
Маза қилиб ухлашга ҳам йўқ ҳаққинг.
Бугун Баттол уйқусини қўрийсан,
Эрта яна нима бўлар билмайман.
Уйқу билан кўпдан менинг ишим йўқ,
Бўшолмайман, ухлашга ҳам ҳушим йўқ.
Мендан уйқу қочиб кетган ўхшайди,
Менинг учун қурту қушлар ухлайди.

(Яна оғочларда чирқирашиб қушлар сайрайди.)

Х и ш р и й

(қушларга қараб сўзлайди.)

Аллалай бер, аллалай бер, уйқуси
Тоza қочиб кетган дейсан, шекилли.
Баттолни ҳам ухлатдичми? Зап кеча
Бул пайтда, биз ҳам ухлайлик пича.

(Уйқуга кетади.)

Б о г и й

Ғафлат босса жуда ёмон бўлади,
Ҳой, ухлама, дадилроқ, бўл, оғайни.
Кетди, бутун айбни, қўйиб қушларга,
Қани, яна қараб қўяй бир жарга.

(Ўрнидан туриб уёқ-буёққа қарайди.)

Ҳеч бир нарса кўринмайди, жимжитлик,
Бўрилар ҳам ўлиб кетди шекиллик.
Ҳеч бир ерда учрамайди, шу чоғлар,
Тулкига ҳам тўла бўлар эди жар.
Ҳеч нарса йўқ.

(Қушлар чирқирайди.)

Ухлатмоқчи мени ҳам.

Иўқ бўлмайди, бу сайрашлар менга кам.

Ултирди. Секин уйқуга кетди. Баттол кетган томондан Феруз пайдо бўлди. Одамларни кўриб бир сесканиб олди. Ухлаб қолганини билгандан сўнг секин-секин юриб уларнинг бошига келди. Уёқ-буёққа қараб олди.

Ф е р у з

Ухлаб қопти азаматлар. Жаҳолат
Қучоғига тортиб опти бешафқат.
Бутун элни гафлат босган шу топта,
Бутун, ҳамма худди шундай гафлатда.

(Қушлар чирқиради. Феруз сесканиб тушди. Атрофга қараб олди.)

Ҳеч нарсани сезмайди ҳам шўрликлар,
Дунёдаги барча гапдан беҳабар...
Ҳозир уни қўйдай сўйса бўлади,
Типирлайди, тил тортмасдан ўлади.

(Этигининг қўнжидан ханжарини чиқарди.)

Улсам шаҳид, гар ўлдирсам ғозийман,
Пешонамга ҳақ ёзганга розинман,
Деган эди ўлар экан Жалойир,
Ғазабингдан сақла, тангрим, имон бер.

(Ханжарига қараб сўзлайди.)

Қинда ётиб дамнинг қайтди сенинг ҳам,
Қуриб кетдинг қанча замон кўрмай нам.

(Ухлаб ётганларнинг бошига келди.)

Бугун сенга тангрим қилиб марҳамат,
Ёвларингни омонсиз босди гафлат.
Кел, дадил бўл, қасосингни олиб қол,
Улуғ тангрим, ўзинг мени йўлга сол.
Бисмилло...

Ханжар билан сўймоқчи бўлиб энгашди. Оғочларда қушлар чирқирашади. Феруз сесканиб тушиб кейин тисарилди.

Лонлоҳа иллолло...

(Яна қушлар чирқиради.)

Лаънат сенга!

(Атрофга қаранди.)

Нега бунча тун нотинч
Бу шум қушлар қимирлашга қўймас ҳеч.

(Ётганларга қарайди.)

Агар бири бош кўтарса гафлатдан,
Қўлга тушиб унда ўзим ўларман.
Баттолни ҳам чақирайини шу замон,
Қани, қасос олиб кўрсин қўмондон.

Қани, бир бор қиличини ўйнатсин,
Қасосини қилич билан сўйлатсин.

Югурганича келган томонига қараб чиқиб кетди. Қушлар чир-
қиради. Бироз паузадан сўнг Феруз Баттол билан бирга қайтиб
кирди. Қўнжидан яна бир ханжар олиб Баттолга бера туриб:

Бирини сен, бирини мен!

Б а т т о л

Қўй, сақлан,
Ғалабага гаров эмас донм қон.
Қолдира бер ёвларингни ғафлатда,

(Ухлаб ётганларни кўрсатиб.)

Улдиргандан яхшироқ бу, албатта.
Кўпдан бери ҳеч йўқ эди бу ғафлат,
Тез қочайлик, ҳар дақиқа ғанимат.

(Икковлан ўзларини жарга ташладилар.)

П а р д а

84-бет 3 Қалъа майдони/Қўрғон майдони
4—5 Йўқ/Оқ кўйлақлар гаплашиб турибдилар

ўртасида
11—12 Хишрий (Қ)

ўртасида

85-бет 33 Бир бошладинг/Гап бошладинг

86-бет 48 Бечорани қизғонаман жуда мен/Шундай бўл-
са қизғанаман уни мен.

72—74 (Қ)

87-бет 92 (Қ)

91-бет 211 Ниқобингни/Ниқобни бир

92-бет 246 Қилибмиз/Қилдик биз

93-бет 270 Зулам, даҳшатнинг тоши/Зулам, ваҳшатнинг
тоши

279—280 Тур кўтариб чиқади/Байроқ кўтариб чиқади

94-бет 302 Йўқ/Улар чиркин

304 Муқанна унга мурожаат қилади/Йўқ

326 Боғий/Йўқ

95-бет 327 Узимиз ҳам тутдан/Лекин биз ҳам тутдан

329 Кулартагин/Йўқ

336 Боғий/Йўқ

340 Кулартагин/Йўқ

350 Кулартагин/Йўқ

352 Муқанна/Йўқ

96-бет 353 Кўп жойларни/У жойларни

355 Ути ёнар/Ути қайнар

368 Боғий/Йўқ

- 373 Муқанна/Йўқ
 97-бет 396 (Қ)
 411 Кўр асони/Кўр ҳассани
 98-бет 426 Гулойин Ферузни ағдариб ташлайди. Қилич солиб ўлдиради/Ферузни ағдариб ташлаб қилич солади. У ўлади.
 428 Чопганича Муқанна кириб келади/Чопганича қўлида қилич Муқанна киради
 443 Одамлар кириб/Бир-икки одам кирди.
 100-бет 505 Уларга боқади/Уларга қаради.
 505 Эгилган/Эгилган эди
 513-дан кейин 169 инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзмада мавжуд (Бу ҳақда 308—309-бетларда) IX кўриниш.

Тўққизинчи кўриниш

Сом тоғининг этаги. Тоғнинг баланд тепасида қор ва булутларга ўралиб Муқанна қалъаси кўринади. Тоғ этагида қалъани муҳосара қилиб ётган Ибн Маоз қўшини. Икки ҳарбий араб тоғ тепасига қараб сўзлашмоқда.

З а й д

Бу қалъанинг жуда узун умри бор.

З у б а й д

Қара, унинг тепасида ҳамон қор.

З а й д

Бу қалъани олган чоғда Искандар,
 Зўр тўй берган харж қилиб бир дунё зар.

З у б а й д

(кулиб)

Биънинг қўшин Муқаннани тутганда,
 Сарҳанг ҳам хўп зўр тўй берар экан-да.

З а й д

Муқаннани тутган одам бутун йил,
 Тўй берса ҳам ҳеч севинмас бунда эл.

З у б а й д

Нега?

З а й д

Уни эл кўп яхши кўради,
 Унинг учун жонини ҳам беради.

З у б а й д

Агар қўшин Муқаннадан қутқарса,
Сарҳанг яна бермайдими ҳеч нарса?

З а й д

Ҳа, беради, бошингдан зар қуяди,
Йўлларингга танга-тилла уяди.
Муқаннанинг калласини келтирган
Одам дарҳол авлиё бўлар бирдан.
Қўлларини ҳамма тавоб қилади,
Изларини кўзга савоб қилади.

З у б а й д

Биз ҳам уни Искандардай бостирсак
Бўлмайдими?

З а й д

Бу бўлмайди, ҳеч йўқ шак!
Муқаннада қурол, қўшин ба ҳийла,
Унга қарши кўп ожиз бу васила.
Ундай қилсак минг-минг одам ўлади,
Бутун қўшин шу ерда маҳв бўлади.
Бусиз ҳам кўп қурбон бердик биз жуда,
• Баттол кетди умрининг энг авжида.

З у б а й д

Бизларни деб ўлиб кетди Феруз ҳам.

З а й д

У майлига, у шу ерлик муттаҳам.
Қўлдан-қўлга ўтиб юрган бир дайди,
Ундан бизга катта фойда чиқмайди.
Қўшинимиз жуда ҳам кўп қирилди,
От қирилди, қанча ёш умр сўлди.
Лашкарлардан тамом голиб руҳ кетди,
Элларига силжишга ҳавас битди.
Биз томоннинг қўшинидан ҳеч қачон
Оққан эмас бу ерда оққандек қон.

З у б а й д

Билмайсанми, бунда қанча ётамин?
Қачон уйга омон-эсон қайтамин?!

З а й д

Буни билар оллоҳ, ундан сўнг Маоз,
Турсак керак биз ҳар ҳолда кўп қиш-ёз.

Чунки, ана ҳаммомлар ҳам битмоқда,
Турар жойлар битиб қолди бу ёқда,
Тоғ этаги бир шаҳар бўлаёзди.

Зубайд

Ишлай бериб одамлар ўлаёзди.

Зайд

Бу ўлкада то биз келганга қадар,
Турган қўшин бўлди ҳалок, дар-бадар.
Халиф энг сўнг бунда бизни жўнатди,
Бу майдонга энг зўр қўшинни отди.
Агар жангда биз ҳам энди енгилсак...

(Ташқарига қарайди.)

Ана, лашкарбоши ўзи келмоқда.

Зубайд

Нимагадир хурсанд, оғзи қулоқда.

Ибн Маоз кирди. Орқасидан ҳар томондан бир-бир кириб, жуда кўп араб аскарлари йиғилиб қолдилар. Ибн Маоз уларга мурожаат қилди.

Ибн Маоз

Уғилларим, оллоҳимнинг қуллари,
Арабистон саҳросининг гуллари.
Қум денгизи ичидаги олтинлар,
Қора тунлар сўнгидан чиққан кунлар.
Бошингиздан халофатнинг ғавғоси,

(ўлкани кўрсатади.)

Мана сизга улуғ тангри савғоси.
Бу ўлканинг тупроғи ҳам сизники,
Зўр тоғи ҳам, булоғи ҳам сизники.
Бойликларин тангри сизга яратган,
Гўзалларин изингизга қаратган.
Остингизда бутун бир кон ётади,
Олтинларга тўлган макон ётади.
Тангри берган ғаниматни олингиз,
Жангда зафар довулини чалингиз.
Лекин бу кон тепасида

(қалъага ишора қилади.)

Бу аждар,

Етмоқдадир оламга сочиб заҳар.
У кўп қўшин ёстиғини қуритди,
У Баттолнинг суягини чуритди.
Қўшинларни қувди бундан беомон,
Қилич солиб дарё-дарё тўкди қон.

Кофкозиё тоғларини қулатган,
 Ҳабашистон элларини титратган.
 Испания ерларини бир умр
 Эғаллаган зўр қўшинни ютар гўр.
 Бу ваҳший халқ, бу ёввойи ҳайвонлар
 Саркардаси бўлар мана шу аждар.
 Ана шундан оламини пок этингиз,
 Бу ўлкага энг зўр асл хўжа — сиз.
 Оллоҳ сизни чорлайди зафар томон,
 Сиз енгасиз оқса ҳам ҳар қанча қон.
 Ерни кўкдан, кўкни ердан ажратган,
 Ҳам қуёшни, ҳамда ойни яратган,
 Тунни қаро қилган сизга бошлар йўл,
 Кунни ёруғ қилган ўзи чўзар қўл.
 Сизни бошлар кўрмак учун кўз берган,
 Садоқатни арз этгали сўз берган.
 Сизни бошлар Муҳаммаднинг санъати,
 Тилингизда Лот Монатнинг ҳикмати.
 Сулаймоннинг бўронлари сиз билан,
 Ҳам Довуднинг совутида сизнинг тан.
 Шубҳа йўқким, бу жангда сиз енгасиз,
 Не учунким, бу элга сиз эгасиз.
 Бўйсунмаган шаҳарни кул қилингиз,
 Топинмаган одамини кул қилингиз.

З у б а й д

Қанча замон уни қамал киламиз?

И б н М а о з

Ҳалқумлари қуригунча бўлиб қоқ,
 То бўлгунча ҳаммасининг сочи оқ.
 То бир томчи сувга бўлгунча зор,
 То бўлгунча ер юзида энг паст — хор.
 Ялингунча оёғимга қўйиб бош,
 Егилгунча осмондан бошига тош.
 Қолмагунча қалъасида бирор жон,
 Қуригунча ҳаммасидан оққан қон.
 Ҳаммасини ёмғир ювиб кетгунча,
 Ер юзидан то асари битгунча.
 Қилганига бўлиб минг-минг пушаймон,
 Арвоқлари келтиргунча имон.

П а р д а

- 100-бет 516 Қизғиш шуълалари/шуълалари
 517 Оташ, Гулобод ва бир неча ярадор жангчи-
 лар суҳбатлашмоқдалар/Муқанна, Оташ ва
 Гулобод суҳбат қилмоқдалар
 516—517 Оташ шаҳар томонга/Муқанна шаҳар то-
 монга
 524—525 Йўқ/Топилмади унга бошқа ҳеч чора
 Ваҳшийлиги қутурмоқда тобора

537—538 «Бўйсунмаган шаҳарни кул қиламан,
ўртасида Толинмаган одамни кул қиламан»,
Деб ҳаммага яна юриб жар собди,
Одамларда ғазаб кўриб дар қобди.
(Қ)

545 Оташ/Муқанна

102-бет 547 Мозорига борувдим/Зиёратга борувдим

549 Атрофини гуллар/Мозорини гуллар

554—555 Фарзандингга чанг солади бемаҳал.

ўртасида Шодлингидан сени маҳрум этади,

Тириклайини сени кўмиб кетади.

Вайронада ёлғиз қолган шум бойқуш

Каби танҳо ўтирасан ёзу қиш.

Бир қайрилиб қарамайди ўлим ҳам,

Эл олдидан, гўски бир муттаҳам

Одам каби ерга қараб ўтасан,

Кеча-кундуз ўлминингни кутасан...

Улар ўлди ватан учун қилиб жанг,

Евуз ёвнинг аҳволини қилиб танг.

Бундай ўлим йигитга шон беради,

Минг йилларга ундан нишон беради.

560 (Қ)

559 Ярадор/Оташ

561 (Қ)

564 (Қ)

568 Шўрлик элнинг/Бутун элнинг

583 Қайтганим йўқ ҳеч қачон/Қочганим йўқ қў-
мондон

103-бет 582—583 Мен ўламан...

ўртасида

Муқанна

Йўқ, яшайсан кўп замон,

Сендай одам дунёдан йўқ бўлмайди.

Ботир одам ҳеч бир замон ўлмайди. (Қ)

585 Кўзни равшан қилар сендан оққан қон
(М 58)

598—599 /Йўқ

104-бет 609 (Қ)

629 Ғирдак келиб/босиб келиб

105-бет 628 дан 634 гача (Қ)

637 Боғий ва яна икки жангчи киради/Боғий
кирди. У нафаси қисилиб сўзлайди.

642—644 (Қ)

106-бет 665—668 (Қ)

673—674 (Қ)

680 Бир оз паузадан сўнг /Муқанна сукут қи-
лади. Бироз паузадан сўнгра

687 /Йўқ

106-бет 662 Ташқарида шовқин. Муқанна саҳна бурча-
гида/Шовқин эшитилади. Муқанна саҳна-
нинг бурчагига чиқиб

ўрнида

Нодон хўроз, қичқирибсан, бемаҳал,
 Чучварани хом санабсан қўмондон,
 Шунча арзон сотилмайди бу виждон.
 Яшамайман элу халқим қул бўлиб,
 Яшамайман гул ватаним қул бўлиб.
 Менинг учун бир асирлик минг уят,
 Яшамоқлик ўз элимга бўлиб ёт.
 Балоларни ёғдирсанг ҳам бошимга,
 Тиз чўкмайман келганинга қошимга.
 Муҳрланган тил билан яшамайман,
 Хўр этилган дил билан яшамайман.
 Улим яхши ўлчаб берган нонингдан,
 Улим яхши қоронғи зиндонингдан.

(Қ)

108-бет 747 Гулхан кўтарилади. Номани оловга ташлайди. Нома ёнади. Элчига айтади/Мактубни гулханга отади. Мактуб ёнади.

109-бет 751 Элчилар чиқиб кетади. Муқанна ташқарига чиқади. Сахнага чопганича Боғий киради/Зайд чиқиб кетди. Ташқарида яна шовқини кўтарилди.

755 Қўлёзма асосида

758 Оташ/Муқанна

765—767 1,2 киши/Кулартагин

797 Оташга/Оташга айтади.

110-бет 800 Оташ олиб чиқади/Хаммада оғир жимлик
 Оташ уни олиб чиқади.

803 Қони бор/Нони бор

111-бет 803—804 (Қ)

807—810 (Қ)

813 Элим йиғлаб/Халқим йиғлаб

819 Юз минг бало/Юз минг ўлим

829—876

ўрнида

(Пауза)

Мен розиман танам шунда чопилса,
 Минг йилдан сўнг суякларим топилса.
 Садоқатим қолса севган халқимда.
 Муҳаббатим қолса севган халқимда.
 Ватан учун ўлган деган ном олсам,
 Бузиламаса асло муқаддас қасам.
 Жанг чоғида менга қараб қўйсалар,
 Хонинг чиқса номим билан сўйсалар.
 Тилакларим, комим қолса элимда,
 Узим ўлсам, номим қолса элимда.

(Пауза)

Ватанимга босиб кириб ёвуз ёв,
 Халқимга кўп азоб берди беасв

Халқ кўзига оғир парда ташлади,
Эзиб, янчиб, тинмай талай бошлади.
Мен ҳам шунда ниқоб тутдим юзимга,
Лекин буюк ишни олдим ўзимга.
Ёвни элдан қувмоқликка жаҳд эттим,
Сўнгра ниқоб кийишликка аҳд этдим.
Нимаики келса қилдим қўлимдан,
Чекинмадим, ҳеч қайтмадим ўлимдан.
Хақ иш эди қилган ишим чунки ман,
Босқинчини қувмоқ бўлдим Ватандан.

(Ниқобини олади, юзи очилади.)

Адолат ҳам баъзида енгилади,
Баъзида зўр қаҳрамон ҳам ўлади.
Гуноҳсизлар ўлиб жаллод ўрнига.
Қолиб кетар ватанлари бевга.
Тунда келиб қўйни ейди бўрилар,
Хонлар қолиб бўғизланар чўрилар,
Лекин асло адолат ҳеч ўлмайди,
Кўмилса ҳам олтин ниҳон бўлмайди.
Булуларни енгиб чиққандай қуёш,
Мен ҳам бир кун яна кўтарарман бош.
Босқинчини унда тамом қуваман,
Бутун юртни қони билан юваман.

Гулханда олов ловуллайди. Ташқарида
душманлар қўрғонга ўт қўядилар. Муқанна
хонасининг атрофида ҳам олов кўтарилади.
Муқанна ташқарига қараб гапирарди.

Мен ҳеч қачон тушмагайман қўлингга,
Кирмагайман сенинг ифлос йўлингга.
Мардонавор қабул қилиб ўлимни,
Асрларга узатаман қўлимни.
Қўлимдан тут, ўз асринга торт дейман,
Зўр карвонман юкинги бўлса орт дейман.

Олов ловуллайди. Муқанна ўз дўстлари-
га мурожаат қилади.

Биз галаба кунларияда дўст эдик,
Бизлар қайгу тунларияда дўст эдик.
Ахир келиб тўлган чоғда паймона,
Улимни ҳам қаршилаймиз дўстона.
Минг йилдан сўнг кўришармиз сиз билан,
Душманлардан озод бўлганда ватан.
Тириклайин тушмаймиз ёв қўлига.

- 114-бет 879 Шу сўзлар билан дўстлари-ла/Сўнги сўз-
лар билан дўстлар билан
921 Қасос/Йўқ
923 Хайрлашиб/Кўришиб
924 Гулхан ловуллайди. Бутун атрофда олов/

Гулханда олов ловуллайди.
925 Гулханга/Ўтга
926 Дўстлари ҳам/Орқасидан дўстлари ҳам

Драманинг II кўринишига оид қоралама парча (инв. 174)

Наим

Боракалло, улуғ худод Ферузга!
Офаринлар!

(Ҳамма унга қарайди. Ташқаридан Гирдак кирди.)

Наим

Феруз келди! Тезроқ қара кўзингга!

(Белида олтин камар, ханжар таққан Феруз ўз мулозимлари билан кирази. Ҳамма эгилиб саломга келади.)

Наим

Худо узоқ умр берсин Ферузга.

Феруз

(Хурсанд зинадан кўтарилар экан.)

Бисмиллоҳир раҳмонир-раҳим,
Офаринлар бўлсин ағам бу сўзга.
Юз йил бўлди бой ҳам гўзал бу диёр,
Халлофотнинг соясида бахтиёр.

Гирдак

Бахтиёр!..
(ғазаб ичида)

Феруз

Бир кун топди. Лекин ҳамон қора халқ
Яшар ғафлат дарёсига бўлиб ғарқ.

(ўз одамларига)

Қани юринг, Жомеъни бир кўрайлик.

(Йўл бошлайди. Унинг орқасидан масжид ичига қараб юрадилар, қолган қуллар, деҳқонлар Гирдак теварагига тўпландилар.)

Гирдак

Мен ҳайронман бу сўзга,
Сизга эмас, бизга масжид солди у,
Офаринни бизлар айтсак лозим-ку!

Наим

Бизга masjid керакмасми, эй нодон?

Фирдак

Керак сизга, эй дономиз, бегумон!

Салим

Кўй, қисқа қил, ҳеч фойда йўқ бу баҳсдан.

(Улар узоқлашадилар. Фирдак ёнига деҳқонлар ва қуллар яқинлашадилар. Ҳарбий араб яна яқин келади.)

Наим

Узинг қара, на гўзалдир бу бино

Фирдак

Бино эмас, бу муқташам бир бино
Соламан деб босқинчига иморат,
Феруз қилди бу юртни бутун горат.
Қанча гўзал оташгоҳни қулатди,
Бутун элни, бутун халқни йиғлатди.
Бу нақшлар, бу ўймакор дарвоза,
Бу гумбазлар, бу таажжуб андоза,
Инсон ҳайрон қоладиган бу санъат,
Бу чечаклар, пештоқдаги гўзал хат,
Кўз ёш деган текин-арзон нарсадан
Бино бўлди. Фаҳм қилиб кўрсанг сан,
Феруз қилган ишнинг асли асосин,
Билар эдинг. Элнинг ғазаб, қасосин
Тушунардинг кела олсанг ўзингга.

(Ҳаммада жонлачиш, йўлга қарайдилар.)

Богий

Жалойирлар оёгин у ялабди.

(Фирдак уларни бир четга тортади.)

Фирдак

(секин)

Ферузни қўй, Муқанна бор биз учун.

«Муқанна» драмасининг 169 инвентарь номери билан сақланаётган илк нусхаси IX кўренишидаги З а й д ва З у б а й д суҳбатига тааллуқли парча (инв. 174)

Бу ўлкани олган чоғда Искандар,
Топган экан гўзал бир қиздан хабар.
Шоҳнинг қизи экан, номи Равшанак,
Искандарни асир қибти у малак.
Унинг гулдай дийдорига бўлиб зор,
Девонадек юрар экан беқарор.
Искандар кўп элчилар юборибди,
Қиз рад қипти, элчи қайтиб борибди.
Зўр фотиҳнинг келиб қаттиқ ғазаби,
Пишқирибди гўё бир қоплон каби.
Сўнг қалъани тамом ўраб олибди,
Тоғ тагига ўрдагоҳлар солибди.
Бутун тоғнинг атрофида баҳор-ёз,
То кузгача, тушганига қадар аёз,
Қўшинлари қимирламай турибди,
Жосуслари минг хил ҳийла қурибди.
Котиблари ёзишибди кўп нома,
Чора топмай қанча-қанча аллома
Шу ерларда тоза сарсон бўлибди,
Искандарнинг юраги қон бўлибди.
Қон бўлибди қалъани ҳеч ололмай,
Оёғига қизнинг тузоқ сололмай.
Тоғ бошида зўр қалъанинг ичида,
Бўйсунмабди, қиз мағрур экан жуда.
Чора топмай, охири тушганда қиш,
Искандар ҳам қилибди қизиқ бир иш.
Қор ёғибди, қалъани муз қоплабди,
Қалъа ва тоғ музнинг ичинда қопти.
Сўнгра фотиҳ амр этибди қўшинга,
Муз устида чиқасизлар деб шунга.
Тирноқ билан сирғанибди қўшинлар,
Кўпи ўлиб, кўпи топибди зарар.
Лекин фотиҳ ҳеч амридан қайтмабди,
Бас қилинг деб қўшинига айтмабди.
Муз тагига қолиб кегиб қанча жон,
Кўп одамлар бўлибди бунда қурбон.
Аскарлар ҳам тирмаша берибдилар,
Совуқ музга кўкракни керибдилар.
Кўп одамлар худди муздай қотибди,
Ҳар тирмашган жонни муз тўхтатибди.
Улар қанча тиришса ҳам тобора
Муз қотибди, топилмабди ҳеч чора.
Пўлат каби, тош сингари қотибди,
Тоғ устига қават-қават ётибди.
Энг охири ул бенаво одамлар
Музга тинмай миҳ қоқа бошлабдилар.
Миҳни ушлаб одамлар тирмашибди,
Миҳ қоқибди яна бир-бир ошибди.
Бир тўдаси яна миҳ етказибди,
Бир тўдаси олдинга ўтказибди.
Энг олдинда кетаётган қоқибди,
Бутун қўшин қалъа томон оқибди.
Минг азобу уқубатда шўрликлар,
Энг охири қалъага чиқибдилар.

Барча қўшин мукофотлар олибди,
Уйинчилар карнай-сурнай чалибди.
Гўзал қизни асир олиб Искандар,
Тўй берибди харж қилиб бир дунё зар.

Драманинг саҳна вариантыда (инв. № 327) қуйидаги халқ хори ва Гулободнинг Гулойин вафоти муносабати билан айтган монологи мавжуд:

Тоғда очилди лолалар,
Баргларга қўнди жолалар,
Битди кўнгилда нолалар,
Саркардамиз бўлгил омон!

Қалъангни қурдик тоғ аро,
Евларга солдик можаро,
Душманга ёпишди бало,
Саркардамиз бўлгил омон!

Тоғингга зоғлар қўнмасин,
Боғингга гуллар сўлмасин,
Ҳеч бир қўлинг паст бўлмасин,
Саркардамиз бўлгил омон!

Эл шод эрур давронингга,
Муштоқ эрур жавлонингга,
Жонларни бергай жонингга,
Саркардамиз бўлгил омон!

* * *

*

Юзинг қурсин сени, эй зolim фалак,
Кўкрагингга сиғмадими бир малак?!
Жудо қилдинг битта ёлғиз боламдан,
Қачон мени чиқарасан аламдан.
Очилмасдан ўн гулидан бири ҳам
Онасини ташлаб кетган, жон болам,
Изларингга гадо қилиб кетдингми?
Дўстларингни адо қилиб кетдингми?
Болаларим ёвлардан ўч олинглар!

Муқанна

(музыкали драма)

(115-бет)

«Муқанна» музыкали драмасининг қўлёзмаси шоирнинг шахсий архивида 170 рақамли инвентарь билан сақланади. 80 варақдан иборат. Қўлёзма араб графикасида қора қаламда (қоғоз формати 30×20) ёзилган. 4 парда 6 кўринишдан иборат. Баъзи варақларда чизилган, қайта ёзилган сатрлар бор.

Шоирнинг шахсий архивида музыкали драмага ёзилган бир қатор шеърини парчаларнинг қоралама нусхалари (инв. № 7) сақлана-

- 131-бет 370 Гўзал қизим, инсофга кир бу сафар./Гўзал қизим, инсофга кел бу сафар.
 135-бет 501 (ўз қўшинларига)/(У қўшинларига)
 137-бет 534 Муқанна/Йўқ
 139-бет 588 Ҳаммасига раҳбар бўлгин./Ҳаммасига раҳбар бўл,
 143-бет 30 Феруз келди./Феруз кирди,
 51 Шаҳарларда одам зоти йўқолди./Шаҳарлардан одам зоти йўқолди.
 145-бет 85 Ҳайдаймиз деб бутун эл/Ҳайдайди деб бутун эл
 147-бет 151 Атир бўлар тарқатиб кўр./Атир бўйлар тарқатиб кўр.
 150-бет 221 Оҳ... Ҳайҳот!/Ҳайҳот!
 222 Розимасман бошинга минг бир бало ёғдирмасам./Рози эрмасман бошинга мен бало ёғдирмасам.
 225 Додларим бирлан/Дардларим бирла
 152-бет 289 Одилликда подшоҳлардан яхшироқ./Одилликда пошшолардан яхшироқ.
 298 (Боғийни четга тортиб)/...Ғирдак Боғийни четга тортиб,
 153-бет 301 Қўй қийнама, мендан подшоҳ чиқмайди./Қўй қийнама, мендан пошшо чиқмайди.
 312—318 ўртасида

Б о г и й

Улоқ қилса неча кунга ярайсан?
 Тез жавоб бер, нега менга қарайсан?

Ж а л о й и р

- Астағфурулло! Астағфурулло!—
 154-бет 351 Сўрақ қилар подшоҳлардан яхшироқ./Сўрақ қилар пошшолардан яхшироқ.
 157-бет 434 Гулойин/Йўқ
 159-бет 469 Халқдан биров./Халқдан яна биров.
 491 Молу мулкин бутун элга бўлиб бер./Молмулкинни бутун элга бўлиб бер.
 160-бет 513 Халқ хори./Хор
 169-бет 218 Ғирдак унинг ёнига боради./Ғирдак унинг ёнига борди.
 171-бет 269 1-киши/Биринчи
 271 2-киши/Иккинчи
 276 Олинмаган ўчим қолди айниқда./Эҳ, олинмаган ўчим қолди айниқда.
 172-бет 297 Ким айтади?/Ким айтади, ким?
 177-бет 457 Халқ хори./Хор
 178-бет 492 Чангини кўзларга сурт./Чангини кўзларга сурт.
 493 Ёвни қувмоқдан бўлак йўқдир йигитлар, ифтихор/Ёвни қувмоқдан бўлак йўқдир йигитга ифтихор.

- 188-бет 69 (Унинг яраларини боғлайдилар.)/(Хаммалари унинг яраларини боғлайдилар.)
- 189-бет 83 Ё ўлимни ўйлаб қолдингми, сен ҳам?/Ё ўлимни ўйлаб қолдингми, сен чол?
- 192-бет 165 Бўйсунмасак Маозинг на қиларди?/Бўйсунмасак Маозинг на қилади?
- 193-бет 212 1-киши/1-жангчи.
214 2-киши/2-жангчи
- 194-бет 221 1-киши/Биринчи
226 2-киши/Иккинчи
- 196-бет 280—283 Бир ўт ёққи, волидаи мухтарам,
ўртасида Бир ўт ёққи, ёрсин еру олам.
309 Оташин сўзлар билан.../Оташ сўзлар билан...
- 197-бет 343 (...Муқанна ўзини гулханга ташлайди.)/
(...Муқанна ўзини ўтга ташлайди.)

* * *

Жиноят

(199-бет)

«Жиноят» драмаси 1944 йилнинг март ойида ёзиб тугалланган. Муҳаббат, дўстлик, оилавий эзгуликлар ўтмиш ҳаётининг мунофиқликдан иборат қора одатларига қарама-қарши қўйилган бу асар Ҳамид Олимжоннинг драматургия соҳасидаги яна бир катта муваффақияти эди.

Ҳамид Олимжоннинг 1933 йил баҳорида Фарғона водийсининг Қўқон ва Мулкобод мавзеларида бўлиб, шаҳар ва қишлоқ ҳаёти билан яқиндан танишгани, чигит экиш мавсумининг қаҳрамонлари билан бирга бўлганлиги унинг «Кундалик дафтар»ида акс этган (Қаранг: «Мукамал асарлар тўплами», III том). Шoir «Кундалик»да шу ерда кўрган, эшитганлари асосида оилавий можаролар ҳақидаги ҳикояларга ҳам диққат қилган эди.

«Жиноят» драмасида ўша ҳикояларнинг акс-садолари сезилади.

Адиб архивидаги 93 рақамли инвентардаги мавжуд дастхат қора қаламда, араб графикасида ёзилган бўлиб, 81 варақдан иборат. Асарнинг машинка нусхаси 72 бет (инв. № 168). «Жиноят» драмасининг плани ҳам сақланган (инв. № 144). План қўлёзмасининг 1, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 18-бетлари «Муқанна» драмасининг машинкаланган варақларининг орқа томонига ёзилган. Қўлёзма қора қаламда, араб графикасида, жами 21 бет.

План рақамлар билан кўрсатилган тўрт бўлимдан иборат бўлиб, уларнинг кейинча юзага келган тўрт пардали асарга асос бўлганлиги англашилади. Мавжуд нашрлардаги матнларда драма беш пардали деб кўрсатилади. Уларни ташкил этган кўринишларда эса тафовут йўқдир. Мазкур томда асарнинг парда ва кўринишлари таянч матн сифатида қабул қилинган машинка нусхаси асосида берилди.

Қўлёзмада биринчи варақнинг устки қисмида 24.IX—43 сана-си учрайди.

Драманинг Ҳамид Олимжон дастхатидан иборат дастлабки плани.

1. Баҳор. Бог.

Гўзал Гулзор кезиб ўтди.

Унга Шаҳриёрнинг кўзи тушиб қолди.

Гулзор қайрилиб қаради ва салом берди.

Шаҳриёр алик олди.

Гулзор ўтиб кетди.

Шаҳриёр соқолини ушлаб, унинг орқасидан тикилиб қолди: **Е раб-бий! Кимни кўрдим? Хўрми, парими?**

Ислоом кириб келди.

Шаҳриёр унга Гулзорни кўрсатди. Аनावини кўрдингми?

Ислоом қарайди. Қиёмат.

Шаҳриёр дейди: Юрагингни ўйнатиб юборади.

Ислоом унга айтади: Ҳали ҳам юрагингиз ўйнайдими?

Шаҳриёр дейди: Сен одамнинг сезгиларини ҳақорат қилма!

Шаҳриёр ва Ислоом Гулзор орқасидан кетдилар.

2. Хумор ва Ифтихор кириб келди.

Улар дарахт соясига ўлтирдилар.

Ифтихор — Севаман, — дейди.

Хумор — Мен ҳам, — дейди.

Улар қовушмоқ ҳақида сўзлайдилар.

Ифтихор — Ҳамма нарса ҳал. Фақат дадамнинг олдидан ўтайлик, — дейди.

Хумор — Мен онамнинг олдидан ўтайин, — дейди.

Дарахтда қушлар чирқирайди. Атрофда музика овози эшитилади.

Улар қушлар сайраган ва музика овози келган томонга чиқадилар.

3. Гулзор юргун қайтиб ўтди. У атрофига қарайди. Гулларга тикилади. Қушлар сайраган дарахтларга қарайди. У ўтиб кетди. Унинг юрагида қўшиқ бор.

4. Шаҳриёр ва Ислоом унинг орқасидан кирдилар.

Ислоом — Шу қизга уйланинг, — дейди.

Шаҳриёр — Бўлмайди, хотиним бор, ёл шармсор қилади, — дейди.

Ислоом — Ундай бўлса на чора? — дейди.

Шаҳриёр — Ифтихорга олиб берсақ, — дейди секин.

Ислоом — Уғлингизга олиб бергандан сизга нима фойда? — дейди.

Шаҳриёр — Зоҳирда у ўғлимнинг хотини бўлади, ботинда мен яшайман, — дейди.

Ислоом чўчиб тушади — Бу ноинсофлик бўладику? Ота-ўғилнинг ўр-тасида бундай гап бўлиши мумкин эмас. Буни ҳеч ким қилмаган, — дейди.

Шаҳриёр — Буни ҳеч ким билмайди. Ифтихор ҳам билмайди. Сен ва мендан бошқа фақат олоҳ билади, — дейди.

Ислоом — Мен тайёрман. Лекин ҳар қанча махфий бўлганда ҳам сиз отасиз-ку! Уз виждонингизга мурожаат қилинг! Бу жиноят. Жиноятдан қўрқмайсиз, шармсорликдан қўрқасизми? — дейди.

Шаҳриёр — Мен жиноятдан қўрқмайман. Уни кўрганда ҳар қандай жиноят ҳам одамнинг кўзига халво кўринади. Бир оз вақт ўтгандан сўнг уни йўқотамиз. Ифтихор унда истаган кишисига уйланади, — дейди.

Ислоом — Ҳар нима бўлса ҳам бу жуда оғир жиноят, — дейди.

Шаҳриёр — Дунё беш кунлик. Яшаб қолмоқ керак. Дунёда мен қилмаган жиноят қолгани йўқ. Нима қилмоқ керак. Мен ўламан. Дунё Ифтихорга қолади. У ҳам шундай қилади. Унинг ҳеч кимда ҳаққи қолмайди. Дунё шундай қурилган,— дейди.

Ислом чиқди — У, хўб, мен совчи бўламан,— дейди.

5. Шаҳриёр ёлғиз.

Унинг олдига Ифтихор кириб келди.

Шаҳриёр — Сенга қараган кишининг баҳри очилади, ўғлим,— дейди.

Ифтихор — Отасининг боласида,— дейди.

Шаҳриёр — Энди уйланмоқ керак сенга,— дейди.

Ифтихор — Ҳа, бу ҳам ота-онадан қолган бир мерос экан,— дейди.

Шаҳриёр — Кимга уйланмоқчисан,— дейди.

Ифтихор — Ота рози — худо рози. Сиз кимга рози бўлсангиз шунга,— дейди одоб билан.

* * *

II

Ислом, Қаландар, Гулзор.

Зулайхо Қаландарга — Отаси, қизингизга кийимликлар олиб келинг. Сарпоси кам. Шаҳриёр кўп қаттиқ одам. Яна гўнгиллаб юрмасин,— деди.

Гулзор айтади — Ойижон, отаси тузукроқ одам йўқмиди? Нега ўз қизингизни шунча ёмон одамнинг ўғлига бераятисиз?— дейди.

Зулайхо — Ифтихор яхши йигит, қизим. Ундай йигитни тополмайсан,— дейди.

Гулзор — Ифтихорни яхши деб мен ҳам эшитганман. Унинг учун нима десангиз ҳам рози бўлиб турибман. Лекин отасини айтиб одамни қўрқитмоқдасиз,— дейди.

Ислом — Сен отасига эмас, ўғлига тегаяпсан, қизим,— дейди.

(Гулзор чиқиб кетди) Зулайхо билан Қаландар қолдилар.

Қаландар — Бўйи етган қизни тезроқ эрга бериб қутилмоқ яхши,— дейди.

Зулайхо — Ҳа, бўлмаса бошимиз ғавғодан чиқмайди,— дейди.

Ислом — Айниқса ҳозир аҳвол оғир. Аввалги замонда қиз бўй етса уйда ўлтирар эди. Ҳозир у очиқ-сочиқ кўчада юради. Тезроқ тўй қилиб қутулиб олмақ керак,— дейди.

Қаландар — Шаҳриёр юрт ичида ёмон отлиқ бўлган одам. У кўп жиноятлар қилган киши. Қасамхўр. Сургуналарда юриб келган. Шуниси бироз одамнинг юзини шувут қилади,— дейди.

Зулайхо — Йигит яхши, отаси, йигит яхши,— дейди.

Қаландар — Барака топкур Ислом кўп уринди. Унга ҳам бир тўн кийгизмоқ керак бўлади,— дейди.

(Исломга тўн кийгизади.)

2. Шаҳриёрнинг уйи.

Ислом, Шаҳриёр, Бўстон, Диалод.

Ислом — Қизнинг отаси тўйни тезроқ ўтказиб тинчиб олайлик,— дейди.

Шаҳриёр — Тинчиб олайлик дейдими?— дейди.

Бўстон — Ифтихорга айтайлик энди,— дейди.
Шаҳриёр — Дилшодга: акангни чақир,— дейди.

(Дилшод Ифтихорни чақириб киради)

Исло — Мана, тўй вақти ҳам етиб қолди, йигит,— дейди.
Ифтихор — (ҳаяжон ичида) Кимга?— дейди.
Шаҳриёр — Гулзорга,— дейди.
Ифтихор (орқасига тисарилади) — Ҳали ёшман. Гулзор бўй етган бўлса бошқа одамга бериб турсалар бўлади. Менга ҳам бошқа бири топилар,— дейди.

Бўстон — Гулзордай қизни тополмайсан, ўғлим,— дейди.
Ифтихор — Гулзорга мен лойиқ бўлмасам ҳам аҳтимол,— дейди.
Шаҳриёр — Бас дейман. Ота — рози, худо — рози. Дилшод бўй етиб қолди. Сен унинг ҳам йўлини тўсиб турибсан, сен уйланмасдан бурун Дилшод куёвга чиқмайди,— дейди.

3. Хумор (уни шодлик билан қарши олди.) — Отангнинг олдиндан ўтдингми?— дейди.

Ифтихор — Йўқ, сенчи?— дейди.
Хумор — Мен ҳам ҳали ўталганим йўқ. Сен йигит, сен аввал ўтмоғинг керак,— дейди.

Ифтихор — Мен сенинг олдиндан ўтгани келдим,— дейди.

Хумор (чўчиб тушди.) — У нима деганинг?— дейди.

Ифтихор — Отам мени ўзи уйлантираётти,— дейди.

Хумор — Кимга?— дейди.

Ифтихор — Гулзорга,— дейди.

Хумор — Аҳду-паймонларинг қаёққа кетди?— дейди.

Ифтихор — Сен билан бизни озод дейдилар. Қанот бериб учириб юбордилар. Лекин яна қафасга соладилар. Отамнинг сўзини қайтаролмадим,— дейди.

Икковлар бир-бирларига тикиладилар. Икковларининг кўзларидан жовдираб ёш келади.

Хумор — Мени ташлаб унутиб кетасанми?— дейди.

Ифтихор (жавоб беролмайди. Ерга қарайди.) — Сени унутиб бўлармиди?

4. Тўй. Шаҳриёрнинг ҳовлиси. Исло билан Шаҳриёр сўзлашиб турипти. Куёш бир чеккада нималар биландир овора. Исло ҳам, Шаҳриёр ҳам унинг борлигини билмайдилар.

Исло — Қўлимни қонга урдим,— дейди ва тамагирона Шаҳриёрга қарайди.

Шаҳриёр (унга пул узатади.) — Ол, қўлингни юв!— дейди.

(Куёш диққат билан қулоқ солади.)

Исло — Каттиқ жиноят бўлди-да тақсир,— дейди.

Шаҳриёр — Бас қил дейман,— дейди.

Исло — Узингиз ҳам куёвбаччадай ясанибсизми, тақсир,— дейди.

Шаҳриёр (уёқ-буёққа қараб) — Ўғлимнинг тўйида ясанмасам, қачон ясанаман,— дейди.

(Куёш ниманидир тушунганга ўхшайди.)

Тўй. Гулзорни олиб келадилар. Уйинчилар, кизлар келади. Ифтихор ва Гулзор биринчи марта яқиндан кўришадилар. Тўй ярим

кечагача давом қилади. Тўйда Хумор ҳам бор. Қуёш ҳам тўйда хизмат билан юрибди, лекин унинг қулоғи овда. У нотинч. Ўзини қаёққа қўйишни билмайди. Унинг ичида илон ўрмайди.

* * *

III

1. Қуёш ва Ифтихор сўзлашиб турибдилар.

Қуёш — Мен сенга мудҳиш бир ҳақиқатни айтишга мажбурман,— дейди.

Ифтихор — Ёлғон ва бўҳтондан кўра, мудҳиш бўлса ҳам ҳақиқат яхши,— дейди.

Қуёш — Сен Гулзорни севасанми?— дейди.

Ифтихор — Билмайман,— дейди.

Қуёш (бироз енгиллашгандай бўлиб сўрайди.) — У сени севадими,— дейди.

Ифтихор — Ҳа, жуда қаттиқ севади,— дейди.

Қуёш (яна ўзини оғир сезади.) — Сен севмайсан, у севади, шундайми?— дейди.

Ифтихор — Шундай бўлди-да,— дейди.

Қуёш — Уни ҳеч ким севадими, йўқми?— дейди.

Ифтихор — Билмайман,— дейди.

Қуёш — Уни сенга нима учун олиб берганларини биласанми?— дейди.

Ифтихор — Билмайман,— дейди.

Қуёш (энгашади ва қийналиб дейди.) — Уни Шаҳриёр яхши кўради.

Ифтихор (ўзини йўқотади. Нима қилишини билмай сўрайди.) — Шаҳриёرنинг ким?

Қуёш — Сенинг отанг!— дейди.

Ифтихор (ҳаяжон ичида Қуёшни итариб юборади.) — Ёлғон! Бўҳтон! Оқ падар. Кўзимдан йўқол. Жиноят. Нима деяётирсан, аблаҳ!

Қуёш — Ўз қулоғим билан эшитганман. Ўз кўзим билан кўрганман,— дейди.

Ифтихор — Мен унинг олдига ўзим бораман,— дейди.

(Ўқдай учиб Гулзор кирди.)

Нима ҳол? Ифтихор уни кўриб сесканиб тушди. Қора қошлар, шаҳло кўзлар... У яна Қуёшга қаради: Ёлғон! Ёлғон! (Отилиб чиқиб кетди.)

2. Боғ. Ифтихор қайғули кезар экан, Хуморни кўриб қолди. Қайда қолдинг, ай халоскор фаришта!

Хумор — Сен ёр топдинг, биз ёт бўлдик,— дейди.

Ифтихор — Ер топганимдан бери кўнглим сенга қанчалик яқин бўлганини билсанг эди,— дейди.

Хумор — Бу гаплардан энди фойда йўқ. Сен энди менинг юрагимни ўртамаслик учун мендан узоқ бўл. Унут!— дейди.

Ифтихор — Сени унутиб бўлмайди. Дунёда сен бўлмасанг юрагим ёрилар эди,— дейди.

Хумор — Нима бўлди. Ҳаёгингдан нега бўлдинг норизо?

- Ифтихор (жавоб беришга қийналади.)— Сен мендан савол сўрама. Мен ота ҳурмати деб ёмон иш қилиб қўйдим. Ичимда ўт ёнади. Яхши-ки, дунёда сен бор экансан. Фақат сенинг хаёлинг билан юпанаман,— дейди.
- Улар бир-бирларига яқин келади. Узоқдан Гулзор кезиб ўтди. Ифтихор биров билан жуда яқин сўзлашиб турибди.
3. Гулзорнинг хонаси. Гулзор ёлғиз ва қайғули. Шаҳриёр унинг хонасига кириб келди. Енига ўлтирди.
- Шаҳриёр — Ифтихор қани?— дейди.
- Гулзор — Билмадим. У менга қайга борганини гапирмайди. Уғлингиз мени севмайди шекиллик?— дейди.
- Шаҳриёр — Урганиб кетади, она қизим,— дейди. Унинг сочларини силайди. Эркалаган бўлуб юзидан ўпадаи.
- Гулзор (ийманиб, тисарилди.) — Менинг юзимдан ҳали ўрлингиз ҳам ўпгани йўқ, отажон,— дейди.
- Шаҳриёр — Мен унинг учун ҳам ўпдим,— дейди. Яна яқин келади. Ифтихор кириб келди. Бир сесканиб тушди. Яна ўзини йиғиб олди. Имо қилди. Гулзор чиқиб кетди.
- Ифтихор — Дада, мен Гулзорни ташлаб кетаман. Нима дейсиз?— деб ўсмоқчилайди. Шаҳриёр Ифтихорнинг сирдан воқиф эканини билмайди ва ташлаб кетмасликни сўрайди.
- Шаҳриёр — Дунёда Гулзордан гўзаал қиз йўқ. Уни ташлаб кимни олар эдинг. Сен унинг қадрини билмабсан,— дейди.
- Ифтихор (яна ўсмоқчилаб дейди.) — Унинг қадрига мен етмасам, бошқа етадиган бордир.
- Шаҳриёр — Бола бўлма ўғлим, эсингни йиғ,— дейди.
- Ифтихор — Гулзордан гўзани эҳтимол тополмасман. Лекин ташлаб кетишга мажбурман,— дейди.
- Шаҳриёр — Сен отангнинг сўзини ерга ураяпсан,— дейди.
- Ифтихор — Сен ўғлингнинг сўзини ерга ураяпсан,— дейди.
- Шаҳриёр — Агар ташласанг оқ қиламан, қаргайман,— дейди.
- Ифтихор — Ҳали қаргаганинг йўқми?— дейди. Худди чимдиб олгандай бўлади.
4. Гулзорнинг хонаси. Қайғудан боши ёрулгудай бўлган Ифтихор Гулзор олдига кирди.
- Гулзор — Буюр жоним, нега бунча хафасан,— дейди.
- Ифтихор — Эй оллоҳнинг ўзи яраткан малак, мен сендан кетаман. Шахло кўзларингдан, қумрол сочларингдан кетаман,— дейди.
- Гулзор — Нима дединг? Ё жаббор!— дейди.
- Ифтихор — Мен сендан кетаман, эй малак!— дейди.
- Гулзор — Бўлмаса нега мен билан туришга рози бўлган эдинг?— дейди.
- Ифтихор — Хато қилдим,— дейди.
- Гулзор — Бўлмаса нега менга уйландинг?— дейди.
- Ифтихор — Хато қилдим,— дейди.
- Гулзор — Нега отангнинг сўзига кўндинг?— дейди.
- Ифтихор — Минг марта хато қилдим,— дейди.
- Гулзор — Сен менга ачинмайсанми?— дейди.
- Ифтихор — Ачинман, беҳисоб,— дейди.
- Гулзор — Сен мени бир умрлик иснодга қўйиб кетасанми?— дейди.
- Ифтихор — Сенинг бошингга тушган савдо олдида бу сира ҳам иснод эмас,— дейди.
- Гулзор — Нима савдо тушди бошимга?— дейди.
- Ифтихор — Уни оллоҳ айтсин сенга,— дейди.

Гулзор — Шундай дардинг бор экан, аввалроқ айтсанг бўлмасми-ди? — дейди.

Ифтихор — Тиконни кўрмайни босдим, — дейди.

Гулзор — Мен сендан ажралмайман, — дейди.

Ифтихор — Мен ажралмай турулмайман, — дейди.

Гулзор — Қайга борсанг орқангдан бораман, — дейди.

Ифтихор — Ундан фойда чиқмайди, — дейди.

Гулзор — Сен ташлаб кетсанг, мен бу юртдан чиқиб кетаман, — дейди.

Ифтихор — Бу сен учун энг яхши чора, — дейди.

Гулзор — Бошимга тушган савдони айтиб бер! — дейди.

Ифтихор — Агар уни айта олсам эди, унда иш энгил бўлар эди, — дейди.

Гулзор — Нега айтолмайсан, — дейди.

Ифтихор — Айтолмайман. Кучим етмайди, — дейди.

Гулзор — Шундай қилиб, мени ташлаб кетасанми? — дейди.

Ифтихор — Ҳа, ташлаб кетаман, — дейди.

Гулзор — Ташлаб кетолмайсан! — дейди.

Гулзор йиғлайди.

* *
*

IV

1. Дарё бўйида Ифтихор Хуморни кутиб турипти.

Кел, даво бўл, бу огриган бошимга,

Шифо келтир заҳар тушди ошимга.

Сендан узоқ яшолмайман, эй Хумор!

Тезроқ келгил, изларингга бўлдим зор.

Хумор келди. Ифтихор унга қараб оҳ тортди.

Ифтихор — Сенсиз асло яшолмайман, — дейди.

Хумор — Сен бу гапни қўй. Мени унут. Гулзорнинг қадрига ет, — дейди.

Ифтихор — Гулзорнинг оёғига бош қўйиб афв сўрайман, — дейди.

Хумор — Сен уни бир умрга иснодга қолдирасан. У таънага кўмилади, — дейди.

Ифтихор — Гулзорга мен иснод солмайман, — дейди.

Хумор — Ким солади, — дейди.

Ифтихор — Айтолмайман, — дейди.

Хумор — Сен менинг бошимга ҳам шу савдони солишинг мумкин, — дейди.

Ифтихор — Гулзорнинг бошига савдо солган мен эмасман, — дейди.

Хумор — Ким солган, — дейди.

Ифтихор — Билмайман, — дейди.

Хумор — Ҳа, мен сени яхши кўраман, лекин Гулзор хўрлашга арзийдиган киз эмас, — дейди.

Ифтихор — Мен ҳам шундай деб ўйлайман, — дейди.

Хумор — Бўлмаса уни хўрлаш кимга керак, — дейди.

Ифтихор — Ҳеч кимга, — дейди.

Хумор — Гулзорнинг оёғини ўп, ялин, рози бўлса, сўнгра кел,— дейди.

Ифтихор — Ҳозир бориб Гулзорнинг оёғига бош қўйиб йиғлайман, ижозат сўрайман ва бир умр сен билан бўламан,— дейди.

Хумор ҳайрат ичида жим, нима дейишини билмайди.

2. Қуёш Исломни сўроқ қилмоқда.

Қуёш — Сен Гулзорни кимга олиб бердинг?— дейди.

Ислом — Ифтихорга,— дейди.

Қуёш — Қонга ботган қўлингни ювмоқ учун пул берган ким эди,— дейди.

Ислом (чўчиб тушди, яна ўзини босиб олди.) — Сен нима демакчи бўласан,— дейди.

Қуёш — Сен оғир жиноят қилдинг, демакчи бўламан,— дейди.

Ислом — Сен тухмат қилмоқдасан, гаразинг бор,— дейди.

Қуёш — Тўй қуни Шаҳриёрдан нима учун пул олдинг,— дейди.

Ислом — Унинг ўғлига Гулзорни унаштирганим учун,— дейди.

Қуёш — Гулзорни Шаҳриёрга унаштирмакчи бўлганинг учун эмасми,— дейди.

Ислом — Шаҳриёр Ифтихорнинг отаси бўлади, ноинсоф,— дейди.

Қуёш — Ҳа, шундай оталар ҳам бўлар экан, таассуф,— дейди.

Қуёш Шаҳриёрнинг жиноятлари тарихини сўзлайди. Шаҳриёр келди. Ислом ҳам, Қуёш ҳам унга қарайди. Шаҳриёр ҳайрон.

Шаҳриёр — Нега таёқдай қотиб қолдинглар?— дейди.

Қуёш — Бу жиноят одамнинг тилини ҳам боғлайди,— дейди.

Шаҳриёр — Қандай жиноят, қандай тил?— дейди.

Қуёш — Гулзорни Ифтихорга олиб бериш ниқоби остида қилинган жиноят,— дейди.

Шаҳриёр (чўчиб тушди. Исломга қаради.) — Сен тухмат чиқардингми?— дейди.

Ислом — Йўқ тақсир, тухматни Қуёш чиқармоқчи,— дейди.

Қуёш — Мен тухмат тўқумоқчи эмасман,— дейди.

Шаҳриёр — Нима демакчисан бўлмаса?— дейди.

Қуёш — Иккингиизнинг мудҳиш жиноятингизни халққа ошкор қилмоқчиман,— дейди.

Ислом — Бу бизга тухмат қилаётир, бунинг тилини кесмоқ керак,— дейди.

Қуёш — Менинг тилимни кесиб бўлмайди,— дейди.

Шаҳриёр — Сен жинни бўлибсан,— асингни йиғ,— дейди.

Қуёш — Сиригизни бутун халққа ошкор қиламан. Бу оғир жиноятни одамлар билсин, ибоат олсин,— дейди.

(Ислом ва Шаҳриёр ўзини йўқотган. Қуёш чиқиб кетди).

Шаҳриёр (Исломга буюрди) — Дунё жиноятхона! Бор унинг ёстугини қурут!

3. Гулзорнинг хонаси. Гулзор Мастон билан сўзлашиб турибти.

Мастон — Ифтихор сени ташлармиш деб эшитдим,— дейди.

Гулзор — Ҳа, шундай...— дейди.

Мастон — Нима учун ташлар экан, билмадингми?— дейди.

Гулзор — Нималардир сўзлайди, лекин ҳеч нарсанинг тагига етолмайман,— дейди.

Мастон — Нима, сен ёқмабсанми?— дейди.

Гулзор — Уни ҳам билмайман. Ҳаммадан хафа, отасидан ҳам, ҳамма, ҳаммадан хафа,— дейди.

Мастон — Узи ҳам заъфарондай саргайиб кетибти,— дейди.

Гулзор — Асло ухламайди. Туни билан кўз юммайди, нималарнидир ўйлайди,— дейди.

Мастон — Агар ташласа яхши бўлмайди,— дейди.

Гулзор — Мен усиз яшолмайман!

(Мастон кегди. Гулзор ёлғиз қолди.)

Мен сенсиз яшолмайман, билиб қўй. Тирик бўлсак бир ерда, ўлик бўлсак бир гўрда, дейди. Бир шиша шароб олади. Унга заҳар қуяди. Бир қултум шароб — сен ҳам, мен ҳам бу дунёда бўлмаймиз. Ифтихор кирди. У қайгули, секин-секин қадам ташлайди. Гулзорнинг оёғи остига йиқилади:

— Мени кечир. Мен сенга лойиқ бўлиб чиқмадим. Сендан ҳеч бир ёмонлик кўрганим йўқ. Лекин менга рухсат бер, мен кетаман,— дейди.

Гулзор — Мен сенинг бўйинингга арқон боғлаб яшамакчи эмасман. Хайр, кетсанг майли. Лекин мен бир умр сенинг номинг билан яшайман. Менинг кўнглим оқ. Мен сенга ёмонлик тилганим йўқ. Кел, бир қултумдан алвидо шаробини ичайлик,— дейди.

Шароб қуяди. Улар икковдан қадаҳ кўтардилар.

Ифтихор — Сенинг номусинг, шаҳло кўзларинг, қора сочларинг, ширин сўзларинг учун,— дейди.

Гулзор — Сенинг бахтинг учун ва менинг бир умрлик оби азобим учун,— дейди.

(Қадаҳларни кўтарадилар. Ифтихор ичиб юборди. Уэ қадаҳини кўтармаган Гулзор Ифтихорнинг ютиб юборганини кўриб бирдан тўхтади. Қадаҳ қўлидан тушди. Шароб тўкилди. Қадаҳ синди. У дод солиб юборди).

Ифтихор азоб ичида тўлғонади.

Гулзор алам билан ўртанади.

Ифтихор ўлади.

Гулзор йиғлайди. Одамлар тўпланадилар. Хумор келади, йиғлайди. Қуёш келади. У воқеадан хабардор. Қўшнилари, ота-оналари, дўсту ёрлар тўпланадилар. Қуёш одамларга Ифтихорнинг нима учун ўлганини айтади.

Қуёш — Яхши оталарнинг ёмон фарзандлари бўлганидек, ёмон оталарнинг яхши фарзандлари бор эди. Фарзанд ўз тақдирини ўзи ҳал қилганда, бундай оталар унинг бўйнига сиртмоқ солар эдилар.

Хумор — Йўқ, Шаҳриёр ота эмас эди! Жаллод эди!

Ислоҳ билан Шаҳриёрга одам юборадилар. Ислоҳнинг қочгани, Шаҳриёрнинг ўзини ўлдиргани ҳақида хабар келади.

Қуш — Шаҳриёрға ўлимдан бошқа чора қолмаган эди. Барибир унинг насибаси ўлим эди, — дейди.

Одамлар Ифтихор учун аза очадилар.

Тамом

* * *

«Жиноят» асари қўлёзмаси билан машина нусхаси катта тафовутга эга эмас.

Ушбу том учун асарнинг машина нусхаси шартли (М) таянч матн қилиб олинди. Қўлёзмага (Қ) кўра фарқли ўринлар вариантда кўрсатилади.

Вариантлар

- 201-бет 4 Дилшод — қизи/Дилдор — қизи
202-бет 4 Эгилиб салом қилади/салом берди
6 Ҳирс билан тикилиб қолади/Орқасидан
ҳирс билан тикилиб қолди
9—10 Куппа-кундуз туш кўрганга ўхшайман,
Пайдо бўлди гўё бир малак каби/
Унгимми бу, туш кўрдимми, ё раббий
Инсон эмас, париларга ўхшайди.
16 Қора қошу/Қалам қошу
23 Ҳа, фаришта, унинг турган, битгани/Худди
малак унинг турган, битгани
204-бет 63 Топмоқ керак энди бунга бир чора./Топмоқ
керак бунга тезроқ бир чора.
221-бет 540 Қаландар тўнни кийдирди./Қаландар тўнни
кийдиради.
231-бет 148 Отасига бир қанот./Отасига бу қанот.
236-бет 296 Айтмаганинг яхшироқ./Айтмаганинг маъқу-
роқ,
240-бет 393 Сўзлайин деб озор чекдим./Сўзлайин деб
азоб чекдим.
243-бет 479 Шаҳриёр унга бир даста пул узатди./Шаҳ-
риёр унга бир даста пул узатади.
482 (Ислом хурсанд пулни олади, чўнтагига
солади.)/(Ислом хурсанд пулни олди).
244-бет 513 Шаҳриёр орқага тисланади./Шаҳриёр ор-
қага тисарилади.
253-бет 107 Оталар ҳам улар йўлин тўсмасдан./Оталар
ҳам улар йўлин тутмасдан,
261-бет 288 Жуда оғир олов билан ўйнашмоқ!/Жуда
оғир олов билан ўйнамоқ.
269-бет 518 Одаммасман уйингга қўйсам қадам./Йўқ.
521—523
ўртасида —/Ифтихор.
278-бет 115 Қарор қилдим: айтганингни қиламан./Қарор
қилдим: қиламан.
128 (Бошини баланд кўтаради.)/(Бошини баланд
кўтариб)
283-бет 250 ...бир-бирига қарашади./...бир-бирига қаради-
лар.

ИЗОҲЛАР

МУҚАННА

(тарихий драма)

(7-бет)

Ушбу томнинг муқаддимаси ва «Вариантлар» бўлимида «Муқанна» Ҳамид Олимжоннинг ниҳоятда катта ижодий меҳнати билан яратилганлиги айтилди. Адибнинг шахсий архивидаги асарнинг мукамал нусха қўлёзмаларидан ташқари алоҳида варақлар, блокнот саҳифаларига ёзилган кўплаб дастхатлар билан танишиш мумкин. Асар қисмига етиб, сўнгги редакция юзага келгунга қадарли босиб ўтилган ижод жараёни бу манбалар орқали яқиндан тасаввур этилади. Шунингдек, архивда «Муқанна»нинг Вл. Державин томонидан амалга оширилган таржимасининг машинка нусхаси ҳам сақланади. Титул варақ устига «Муқанна», историческая драма в 4 действиях и в 8 картинах. Перевод Вл. Державина, стр. 2—77», деб ёзиб қўйилган.

«Муқанна»дан ўз вақтида парчалар эълон этилган. Ҳатто фронт газеталари саҳифаларида ҳам асарнинг айрим қисмлари босилиб чиққан эди. Ҳамид Олимжон ўз кундаликларида 1943 йилда ўзбек делегацияси составида фронтга борганида жангчилар олдида «Муқанна»дан монологлар ўқиб берганлигини эслайди.

Асар шоирнинг уч томдан иборат «Танланган асарлари»нинг II томида (Тошкент, УзССР бадий адабиёт нашриёти, 1958) ва «Асарлар мажмуаси»нинг III томида (Тошкент, Ғ. Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971) босилган.

Томда таянч матн асарнинг мавжуд барча қўлёзмалари билан қиёсан вариантлар билан тўлиқ ҳолда чоп этилмоқда.

- 12-бет 75 Пайканд — Зарафшондаги қадим шаҳарлардан бири.
78 Кугайба — VIII асрда Урта Осиёга келган араб қўшинларининг саркардаси.
14-бет 87 Бағдод — Қадимий шаҳар. Дажла дарёсининг ҳар икки соҳилида. Марказий ва Жанубий Осиё ҳамда Урта Ер денгизи мамлакатларини бирлаштириб турувчи йўллар чорраҳасида.
88 Буткона — Одам, бут, санам (маъжусийларда) ёки бирор нарса тасвирига сифинувчи бутпарастлар ибодатхонаси.
89 Дирҳам — кумуш танга.
18-бет 218 Муқанна — (туғилган йили номаълум — вафоти 783) VIII асрнинг 70—80-йилларида Мовароуннаҳрда араб халифалигининг ҳукм-

ронлиги ва маҳаллий феодаллар зулмига қарши кўтарилган халқ озодлик ҳаракатининг бошлиғи. X аср Бухоро тарихчиси Наршахийнинг ёзишича, унинг бир кўзи кўр, боши кал ва башараси жуда хунук бўлганлигидан боши ва юзига кўк парда тутиб юрган. Шунинг учун ҳам у «Муқанна», яъни «Ниқобдор» лақаби билан машҳур бўлган. 759 йилда Муқанна Хуросон амири Абдулжабборнинг халифаликка қарши исёнида қатнашгани учун зиндонга ташланади. 769 йилда Марвга қайтиб келади. Шу йилдан бошлаб умрининг охиригача Мовароуннаҳрда араб халифалигига қарши кўтарилган халқ ҳаракатига бошчилик қилади. Қўзғолон мағлубиятга учрагач, у ўзини ҳалок этади.

- 24-бет 380 **Халофат** — халифалик сўзининг кўплиги.
 29-бет 500 **Мазаррат** — зарурат.
 30-бет 539 **Закоат** — мусулмонлардан уларнинг умумий бойлигининг қирқдан бири миқдориди ҳар йили олинадиган солиқ.
 34-бет 686 **Умавия** — Умавийлар династияси. Абубакр, Умар, Усмон халифалигидан кейинги династиянинг номи.
 687 **Абумуслим** — VIII аср ўртасида Урта Осиё ва Хуросонда Умавийлар халифалиги зулмига қарши кўтарилган қўзғолон бошлиғи.
 38-бет 5 **Сунгулар** — қадимги уруш қуролиларидан
 40-бет 78 **Ерқанд** — Шарқий Туркистондаги қадимий шаҳар номи.
 41-бет 94 **Нахшаб** — шаҳар номи. Қарши шаҳрининг қадимги номи.
 93-бет 264 **Шаҳрисабз** — Қашқадарё областидаги район маркази (қадимги Кеш шаҳри).
 95-бет 348 **Ибн Маъоз** — араб қўшинларининг саркардаларидан бири.
 107-бет 692 **Сарҳанг** — ҳарбий бошлиқ.

МУҚАННА

(музыкали драма)

(115-бет)

Шоир «Муқанна» музыкали драма нуسخаси устида ҳам кўп ишлаган. Арияларни қайта-қайта кўздан кечирган. Бу ижодий ишнинг шоир умрининг охиригача давом этганлиги ҳақида маълумотлар бор. Бундан ташқари, асар қўлёзмаларининг талай қоралама лавҳа ва алоҳида нуسخалари ҳам архивда сақланмоқда.

Музыкали драма матни «Мукамал асарлар тўплами»нинг ушбу томида Ҳамид Олимжон «Танланган асарлар»и (1944)га мувофиқ тайёрланди.

ЖИНОЯТ

(драма)

(199-бет)

«Жиноят» драмасининг қўлёзма ва ўша вақтдаги машинка нусхалари, шунингдек, қатор нашрлари (Ҳамид Олимжон, уч томлик, «Танланган асарлар», II том, Тошкент, 1958; «Асарлар мажмуаси», III том, Тошкент, 1971) мавжуд.

Қўлингиздаги томда ҳозирги нашрлардаги асар матнига оид белгилар бу ерда ҳам қабул қилинди. Драманинг титул саҳифасидаги «Яқин кечмишдан бир лавҳа» ёзуви мавжуд ҳозирги нашрлар матни асосидадир.

РАСМАЛАР РЎЙХАТИ

Ҳамид Олимжон. 1940 йил.	13
«Муқанна» драмасидан дастхат. Қоралама.	53
«Муқанна» драмасининг машинка нусхасидан саҳифа.	66
Ҳамид Олимжон Совет Армияси қисмлари учун ўтказилган адабий кеча президиумида. 1942 йил.	195
«Жиноят» драмасидан дастхат.	220

МУНДАРИЖА

Муқанна (тарихий драма)	7
Муқанна (тарихий музикали драма)	115
Жиноят (драма)	199
Вариантлар	301
Изоҳлар	343
Расмлар рўйхати	348

На узбекском языке

Хамид Алимджан

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

в 10 томах

том IV

ПЬЕСЫ

Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтининг илмий совети, ЎзССР ФА Тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган.

Муҳаррир М. Алиева
Рассом А. Расулев
Техмуҳаррир В. Тарахович
Корректор М. Содиқова

ИБ № 1622

Терншга берилди 06.07.81. Босишга рухсат этилди 01.09.81. P07795. Формат 84×108¹/₂. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитур. Юқори босма. Шартли босма л. 18.27. Ҳисоб-нашриёт л. 15.3. Тиражи 5000. Заказ 127. Баҳоси 1 с. 90 т.

ЎзССР «Фан» нашриёти. Тошкент, 700047, Гоголь кўчаси, 70.

ЎзССР «Фан» нашриётининг босмахонаси, Тошкент, М. Горький проспекти, 79.